

**ESPAI DOMÈSTIC I CULTURA MATERIAL.
UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA A LES
CASES RURALS DEL BERGUEDÀ.**

María del Agua Cortés Elía

TESI DOCTORAL

Directora: Paloma González Marcén

PROGRAMA DE DOCTORAT EN ARQUEOLOGIA PREHISTÒRICA

Departament de Prehistòria. Facultat de Filosofia i Lletres.

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Gener de 2016

Volum 1

5. LA CASA DEL BERGUEDÀ. CAP A LA RECERCA DELS TIPUS.

5. LA CASA DEL BERGUEDÀ. CAP A LA RECERCA DELS TIPUS.

L'estructura dels masos de la comarca del Berguedà que hem estudiat en el treball de camp deixen veure una evolució històrica associada a les característiques arquitectòniques i distribució d'espais, amb poques variacions que afecten més a la morfologia exterior que a la distribució d'espais interiors, i que serà molt evident a partir del segle XVII, quan les cases s'amplien considerablement i els espais s'especialitzen. Moltes presenten elements datables a l'edat mitjana, tot i que es tracta d'elements puntuals principalment estructurals, ja que l'evolució ha amagat o eliminat les estructures més antigues. Els elements que s'observen d'aquesta època es redueixen a murs i altres estructures de sustentació entre els que destaquen els arcs diafragama que correspondrien cronològicament al segle XIII-XIV, als murs amb fragments d'*opus spicatum*, que podríem situar a finals del XII o principis del XIII i, fins i tot, alguns paraments construïts amb grans blocs de pedra molt ben tallats i posats, que tenen gran semblança amb els murs d'algunes esglésies romàniques i que podrien ser anteriors cronològicament. A l'entorn immediat d'algunes de les cases estudiades s'han trobat diferents materials arqueològics entre els que destaquen ceràmiques dels segles XII al XIV, material que corrobora la informació documental d'algunes d'aquestes cases que permet situar-les en aquest període històric com a data més antiga.

Per aquest motiu també ens hem plantejat analitzar què passa abans del període cronològic del que tenim exemples palpables i que podem corroborar amb la documentació, volíem saber com eren els habitatges anteriors al segle XIV i analitzar l'evolució dels tipus d'habitatges que s'observen en les diferents etapes. Així exposem la recerca que s'ha fet de les excavacions a habitatges del territori d'estudi i amb el conjunt podem observar els tipus que s'identifiquen a la comarca en base a diferents paràmetres. D'aquesta forma podem establir una classificació tipològica per a la casa rural del Berguedà, que constitueix la segona part d'aquest capítol.

Finalment, com a conclusió, al tercer apartat d'aquest capítol presentem uns exemples seleccionats de les cases estudiades en el treball de camp, com a mostra dels tipus que hem establert com a representatius d'aquesta zona. La exposició d'aquestes cases tipus ens facilita la exposició de l'anàlisi de l'espai intern i ens ajuda a arribar a lectures interpretatives de la organització espacial de les zones domèstiques o de vida de la casa rural.

5.1. L'ESPAI DOMÈSTIC DES DE L'ARQUEOLOGIA

Com hem dit, fins aquí hem fet una exposició de les característiques de l'habitatge rural del Berguedà a partir de la perspectiva arquitectònica que ens han proporcionat les mateixes cases que hem documentat. Però també volem analitzar-ho des de la perspectiva arqueològica per tal d'obtenir una àmplia visió de l'evolució històrica de l'espai domèstic en aquesta zona, que complementarà el nostre treball. En el nostre cas d'estudi no s'ha pogut realitzar una recerca arqueològica utilitzant la metodologia típica o més freqüent de l'arqueologia en treball sota cota zero, ja que la major part dels habitatges estan habitats o no són susceptibles d'estudiar amb metodologia arqueològica per diversos motius. Però si que comptem amb alguns exemples d'intervencions arqueològiques en habitatges rurals d'aquesta zona o de zones properes que ens amplien aquesta visió evolutiva històrica.

La informació que proporcionen els estudis amb registre arqueològic ens dona informació per a períodes històrics concrets que resulta d'utilitat per contrastar amb les cases que hem documentat. Des d'aquest punt de vista podríem dir que ens aproximem a les tècniques de treball de la etnoarqueologia però al revés, és a dir, no partim de la interpretació de l'excavació a partir de models etnològics que ens permetin aproximar usos i tipus, sinó que partim dels usos i tipus existents en un sistema d'habitatge concret amb els que podem analitzar la interpretació arqueològica que s'ha fet sobre jaciments de períodes anteriors als que hem detectat en els nostres casos d'estudi.

L'anàlisi funcional de poblament o d'assentaments des de l'arqueologia estan plantejats com una recollida de dades que a posteriori s'interpreten en base als mateixos elements i objectes trobats, però que moltes vegades no tenen en compte les tipologies arquitectòniques o constructives en base a models comparables de l'arquitectura popular. Per aquest motiu ens interessa veure de quina forma s'han interpretat les estructures intervingudes arqueològicament, les dades sobre habitatge rural que s'han interpretat i documentat des d'aquest tipus d'estudis i comparar els resultats amb la nostra recerca.

D'altra banda, les dades que ens proporcionen les intervencions arqueològiques comparades amb els nostres casos i amb la informació obtinguda dels documents, ens donarà una visió bastant complerta de l'evolució de la casa rural en aquest territori.

En aquest apartat exposarem primer els jaciments i la interpretació que han fet els diferents investigadors, seguit d'una exposició de les característiques generals dels habitatges a partir de les dades que ha proporcionat l'arqueologia, per acabar amb un estudi comparatiu d'aquestes dades amb el que diuen els documents i amb el que hem documentat a les cases estudiades en el nostre treball.

Volem justificar la selecció que hem fet dels jaciments. El Berguedà és un territori que ha estat arqueològicament poc fructífer, no per la manca de vestigis històrics, sinó per la manca d'investigadors que s'hagin interessat per la recerca en aquestes contrades. Manuel Riu, Alberto del Castillo, Jordi Bolós o Assumpta Serra van realitzar alguna intervenció per al període medieval. Mn. Serra Vilaró, Eduard Sánchez i alguns estudiosos locals també van fer algunes intervencions per a períodes antics, però de forma molt puntual; també es va fer una intervenció al jaciment de la Font del Ros de Berga, de període epipaleolític, amb conclusions publicades per Xavier Terrades; i al jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus, dirigides per Jairo Martín, així com altres intervencions puntuals que s'han incrementat en nombre els darrers 10 anys i que han contribuït a augmentar el coneixement històric del territori¹²²².

Sortosament el període medieval ha estat el més treballat, i comptem amb algunes de les intervencions a habitatges rurals més importants que s'han fet a Catalunya, tot i que no són complertes. També tindrem en compte dos jaciments d'èpoques anteriors de la zona del centre de la comarca, can Bonells i el Serrat dels Tres Hereus, el primer un assentament ibèric rural i el segon un poblament iberoromà amb una fase medieval. Hem cercat casos d'estudi específics a territoris veïns, del Solsonès, com la intervenció que van fer Manuel Riu i Manuel Segret al mas de la Creu de Pedra; i d'Osona, amb els treballs sobre els masos del Collsacabra fets per Assumpta Serra i la intervenció al conjunt de L'Esquerda, tres casos prou interessants per tenir en compte i que ens amplien la informació.

No pretenem fer un estudi exhaustiu de cada jaciment, simplement exposarem les dades necessàries per a poder analitzar els espais domèstics en detall i en conjunt, a partir de la informació que hem trobat a les memòries o a altres publicacions.

¹²²² A la explicació de cada jaciment es trobaran les referències bibliogràfiques de les intervencions i dels autors citats.

5.1.1. JACIMENTS ANALITZATS

Hem extret informació dels següents jaciments, que exposarem tot seguit de forma cronològica:

- Can Bonells (Santa Maria de Merlès)
- Serrat dels Tres Hereus (Avià / Casserres)
- Vilar de Montclús (Santa Maria de Merlès)
- Mas B de Vilosiu (Cercs)
- Mas A de Vilosiu (Cercs)
- La Jaça (Cercs)
- Roc de Palomera (Saldes)
- Minoves (Olvan)
- Sant Sadurní de Rotgers (Borredà)
- Mas Creu de Pedra (Guixers)
- Masos de Tavertet (Tavertet)
- Domus de Todonyà (Les Masies de Voltregà)
- Molinet de Navel (Montmajor)
- L'Esquerda (Roda de Ter)
- Mas dels Turons (Rupit)

1- CAN BONELLS (SANTA MARIA DE MERLÈS):

Ubicació:

Situat en un pla ran la riera de Merlès, al terme municipal de Santa Maria de Merlès.

Cronologia:

assentament ibèric rural ramader. Té dues etapes: la primera era un primer nucli de 400m² tancat dins un clos, datat entre 450 i 325aC. Una segona etapa entre finals segle IV i III aC, però molt destruït.

Intervenció:

Es va realitzar una excavació d'urgència l'any 1986 per Eduard Sánchez (Arqueociència)¹²²³.

Dades històriques:

S'interpreta com un assentament rural ocupat per poques persones, possiblement una família.

Descripció:

A la primera fase es va identificar un habitatge o una cambra, petita amb llar de foc a un racó, una sitja i el paviment de terra compactada. La resta d'àmbits pavimentats amb lloses d'arenisca petites, i amb un element que s'ha identificat com una menjadora per bestiar. Sembla que l'estructura mostra una habitació central i envoltada pels estables.

Materials de construcció són pedra sense picar i còdols, unida amb fang; la part baixa dels murs forma un sòcol de pedra i l'alçat és de tàpia. Com a base del mur s'utilitzen pedres posades verticalment i sense picar, la resta del mur fet amb còdols lligats amb fang. La part superior del mur feta amb còdols petits i allargassats inclinats cap a l'interior del mur, per tal de fixar la part inferior feta de tàpia. Els sòcols de 60 cm d'alçada i 50cm de gruix, a vegades més amples a la base (Sánchez, 1994: 68-69).

La coberta possiblement vegetal sostinguda per bigues de fusta sustentats en murs i puntals, impermeabilitzada amb fang per fóra. Paviments de lloses a les cambres, excepte a la 1 que era de terra trepitjada i que seria la única que s'ha interpretat com a habitatge, de 6 x 4.5cm i forma trapezoidal, amb llar de foc circular central, una sitja i un espai a un racó per al molí. S'interpreta l'enllosat de les habitacions més petites pel fet que s'utilitzarien com a magatzem i estables. L'empedrat als estables s'ha utilitzat fins a l'actualitat ja que facilita la neteja i evita humitats.

La llar de foc: la identificada de la primera fase és circular i la de la segona rectangular, adossada a un mur i delimitada per altres dos murs.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatge 213.

¹²²³ Sánchez, E. (1986) *Memòria de les prospeccions arqueològiques a Can Bonells*. Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

2- EL SERRAT DELS TRES HEREUS (AVIÀ-CASSERRES)

Ubicació:

Situat sobre un altiplà de 680m entre els municipis d'Avià i Casserres.

Cronologia:

Iberoromà, segles I a.C - I d.C. Medieval, segle VIII.

Intervenció:

Dirigida per Jairo Martín i Ester Rodrigo, entre els anys 1995 i 2002¹²²⁴, jaciment encara no està exhaurit.

Descripció:

A banda del treball sobre les restes del poblat iberoromà, s'identificà una fase atribuïda a l'Alta edat mitjana¹²²⁵, on apareixien algunes estructures formades per una fossa que s'ha atribuït a la funció de mantenir combustions controlades possiblement per a la reducció de ferro. També un mur perimetral reaprofitat de la ocupació anterior, de pedres lligades amb fang, associat amb material d'aquesta època, així com diverses estructures formant possibles habitacions adossades a la muralla ibèrica amb una cronologia entre els segles VII i VIII. L'assentament correspondria a un model d'hàbitat dispers en alçada.

La major part de restes arqueològiques corresponen a un petit poblat aturonat iberoromà que es troba situat a la plana central del Baix Berguedà, amb cronologia entre el segle I aC i I dC, coincidint amb un període de consolidació del poder romà a tota la Península Ibèrica i sotmetiment de diferents focus de rebel·lió encara present en alguns punts, com el Pirineu. Aquest poblat realitzaria tasques de vigilància del territori, ocupat per indígenes aliats al poder romà. En algun moment entre el 30 i el 10 aC., va patir una destrucció sobtada relacionada amb un incendi, i es va abandonar definitivament, amb una reutilització d'algunes estructures en època medieval.

¹²²⁴ Martín, Jairo; Rodrigo, Ester (2000). Martín, Jairo i altres (2000).

¹²²⁵ Folch, C.; Gibert, J.; Martín, J.; Rodrigo, E.; (2007) "L'ocupació de l'Alta Edat Mitjana del jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres, Berguedà)". *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell. P. 758-769.

Les estructures arquitectòniques de període iberoromà es disposen vorejant el cingle i s'obren a una àrea central lliure de construccions, i que faria d'espai comunitari per a realitzar les activitats que no es farien dintre de les cases. El poblat estava envoltat en tot el seu perímetre per un mur de contenció, amb una extensió de 80 m, realitzat amb grans blocs de pedra sense argamassa. Fins ara s'han documentat set habitacions i un forn.

L'estructura de les habitacions aprofiten com a sòl el terreny natural o reomplert amb terra trepitjada per assolir un nivell pla. Al sector 1 hi ha una habitació gairebé quadrangular, d'uns 16m², amb murs de pedra a la base i de tàpia en alçada, possible coberta amb bigues de fusta, té una llar al costat de la porta, a nivell del paviment i amb dues capes d'argila compactada i una de ceràmica i dues barres de ferro que podrien servir per suportar les olles. Adossat a l'habitació hi ha un forn circular amb solera de còdols, i al costat, comunicat per una porta amb l'espai principal, un àmbit de 36m² que devia estar destinat a activitats metal·lúrgiques i d'altres treballs domèstics (hi havia restes d'un teler) i emmagatzematge (presència de 3 dolis). La manca de continuïtat en la intervenció arqueològica no permet documentar més espais.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatges 214, 215 i 216.

3- VILAR DE MONTCLÚS (SANTA MARIA DE MERLÈS):

Ubicació:

Nucli d'habitació aïllat emplaçat en una plataforma rocosa ocupant una 100m² de superfície al costat de mas Montclús.

Cronologia:

La datació s'estableix entre els segles IX-X.

Intervenció:

L'excavació va ser realitzada el 2003 per Cristian Folch i Ramon Martí¹²²⁶.

¹²²⁶ Folch, C.; Martí, R. (2007) "Excavacions arqueològiques al vil·lar de Montclús (Santa Maria de Merlès, Berguedà): un assentament rural del segle IX". *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell. P. 506-513.

Dades històriques:

La notícia més antiga és de l'any 893, "ipso villare qui dicitur Monte Cluso" atribuït a la parròquia de Santa Maria de Merlès (Ordeig, 1993-94: 58).

Descripció:

Es va documentar un edifici format per dues habitacions amb diferents funcionalitats; el més gran presenta un espai rectangular delimitat per tres murs construïts amb pedres lligades amb fang, i el tancament restant marcat per vuit forats de pal excavats a la roca que contribuirien a sustentar una coberta de bigues i segurament de brancatge, degut a l'absència de teula, i que configurarien una paret de fusta que tancaria el conjunt per llevat. L'altra habitació rectangular i més petita, delimitada també per tres murs però sense el quart tancament identificat. En la confluència d'ambdós espais s'ha documentat un conjunt de tres forats de pal, i altres 5 exteriors que podrien correspondre a una coberta perimetral. L'absència de fogars ha fet pensar que es pugui tractar d'espais associats a un habitatge encara no excavat, tot i que no descarten que es pugui tractar d'un habitatge modest vinculat a una explotació agrícola.

Entre el material localitzat hi ha bàsicament ceràmica de cuina de coccio reductora i oxidant, útils de ferro i un fragment de molí manual rotatori.

Es tracta d'un tipus d'habitatge rural dispers que reuneix les característiques d'un mas horitzontal no adossat a un marge.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment i fotografies. Imatge 217, 218, 219 i 220.

4- MASOS DE VILOSIU (CERCS)

Ubicació:

Els masos de Vilosiu es troben ubicats al municipi de Cercs, a la zona de Santa Maria de les Garrigues, a prop del castell de Blancafort. El mas B es troba a 210m del mas A de Vilosiu. Geogràficament els masos de Vilosiu es troben en l'eix que divideix l'Alt i el Baix Berguedà.

Dades històriques:

Cronològicament sembla que els masos devien ser abandonats vers al segle XIV, amb possible fundació al X, tenint en compte la menció a quatre masos a Vilosiu que aporten dos documents de Sant Llorenç prop Bagà de l'any 980¹²²⁷ i 983; i un llevador de censos Monestir de Sant Llorenç prop Bagà de 1125¹²²⁸. Al primer document del 12 de febrer de 980, es una donació del comte Oliba Cabreta de Cerdanya i la seva esposa Ermergarda al monestir de Sant Llorenç prop Bagà, s'especifica que hi havia quatre masos que formaven part de la Vila Ausille l'any 980 i de villa *Velosil* el 983. El 1125 s'esmenten els masos i els noms d'aquests: Revira, Arnald, Ranmir i Chintla (Quíntilia), i un home anomenat Bernad Mir que tenia una peça de terra.

Durant el segle VIII, la inseguretat de la plana va provocar la emigració de part de la població cap a les zones muntanyoses del nord, a la vall de Vilosiu, depenent del castell de Madrona, sembla que es va originar un agrupament de població (Bolós, 1996: 25). Al segle X, en un moment d'estabilitat, el nucli es va disgregar en petits masos situats al costat de la riera i al marge del camí de Peguera. El mas B era el més elevat del conjunt, al costat d'una font, tot i que una mica més amunt tenia l'assentament ramader de la Jaça. Els quatre masos es van mantenir fins a la crisi de l'Edat Mitjana, essent abandonats.

Mas B de Vilosiu:

Cronologia:

Possible fundació al segle X i abandonament vers el XIV.

Intervenció:

Excavat entre 1984 i 1986 per un equip format per Jordi Bolós, Albert Curtó i Assumpta Serra¹²²⁹.

¹²²⁷ Donació al monestir per part del comte Oliba Cabreta l'any 980, i l'acta de consagració del monestir el 983: "*in loco vocitatur vila Ausille et in eis terminis, idsunt quatuor mansos constructos*"; "*Et in villa Velosil ecclesiam Sancte Mariae, cum suas decimas et primitius et oblationes, et masos IIII cum terres et vineas*", a Bolós, J.; Pagès, M. (1986) *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, docs. 37 i 41.

¹²²⁸ Bolós, J. (1983) "Dos llevadors del Monestir de Sant Llorenç prop Bagà (segles XII i XIII)". *Urgellia*, 6. P. 361-386.

¹²²⁹ Bolós, J.(ed) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*. Estudi dels edificis i materials trobats durant les excavacions (1984-86). Universitat de Lleida.

Descripció:

La casa es va construir possiblement pels mateixos habitants. Aprofitant com a paret de fons una gran roca vertical, que tanca la banda oest, on hi ha un relleu on recolzaven les bigues que suportaven una teulada a un vessant formada per bigues i coberta amb branques, argila i lloses. L'edifici era d'una sola planta gairebé rectangular, amb els diferents àmbits seguits, de manera que l'accés a cada un d'ells és consecutiu i es fa des de l'anterior, amb les portes situades tocant la roca. El conjunt està format per quatre sectors, dos d'habitatge i dos pel bestiar, i al costat de la part central hi ha l'habitació del forn, amb una superfície total de 92,3m². Molt proper al conjunt, a uns 13m de distància, hi havia un espai de planta arrodonida d'uns 20m² que seria el corral per a ovelles i cabres i que per l'interior està dividit en tres espais; així com les terres de cultiu majoritàriament de secà, en una extensió de 3.5ha, destinades a vinya, cereal i horta. Cronològicament l'han situat al segle XII, tot i que hi ha algun element anterior (Bolós, 1996; 1988).

L'espai destinat als animals té la porta d'entrada al conjunt, a l'est. Aquesta zona està formada per un pati cobert parcialment a l'extrem sud (sector 1), de 20m², i amb un forat de 25x40cm a la part inferior del mur sudoest, que permetia la sortida dels suc dels fems. Des de la porta s'accedia a una primera estança de 8m² que feia funció de vestíbul i comunicava amb la resta de estances i que també s'utilitzava per guardar les eines del camp i com a cort d'animals (sector 2). A l'esquerra hi havia el forn, en una estança de 14m², el forn cobert per una cúpula feta amb lloses de pedra a plec de llibre i del que no queden restes de la xemeneia, en front un banc de pedra de 2 m de llarg, 40cm d'amplada i 65cm d'alçada, per dipositar objectes¹²³⁰ (sector 3). Les característiques del forn recorden molt la dels que es veuen en aquesta zona dels segles XVII-XVIII. La cronologia que han donat és del segle XII-XIV.

Des del vestíbul s'accedeix a l'estança principal (sector 4), de 19m², espai on es menjava i es dormia. La ubicació del foc no queda clara, ja que no s'han trobat vestigis; podria ser que fos a l'exterior, o bé que després de l'abandonament no quedés cap rastre a l'interior d'aquest espai. La sortida dels fums del possible foc a terra podria ser un forat al sostre de l'espai o a la part alta de la paret, però la excavació no permet saber-ho¹²³¹. Encastat a la paret est hi havia un armari de 34cm

¹²³⁰ És freqüent la presència de bancs de pedra tallats a la roca o adossats als murs a habitatges ibers o d'època del bronze (Junyent, E.; Lafuente, A.; López, J.B. (1994) "L'origen de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme a la Catalunya occidental". A *Cota Zero*, núm. 10. Vic. P. 38-48).

¹²³¹ Bolós (1996: 47-48) fa referència a la problemàtica que ha suposat pels arqueòlegs esbrinar el sistema de sortida de fums de les cases d'aquesta època, ja que a les excavacions no s'esbrina cap

alt x40 ample x50cm fondària, revestit de llosetes fines. Des d'aquest espai s'accedeix al darrer (sector 5), de 14m² destinat a rebost, amb dos armaris encastats similars a l'anterior, un al mur est (16 x 25 x 30cm) i altre al nord (35 x 30 x 53cm).

Els murs són de pedra seca de 80 a 90 cm de gruix, més o menys escairada unida amb fang i recolzada sobre roca aplanada. Les parets de la zona d'estables estaven arrebossades amb fang, i sembla probable que la resta de murs per la cara exterior també tinguessin un arrebossat de fang, ja que no hi ha restes de cap altre tipus d'arrebossat. Pel tipus d'obra, la disposició i mides de l'aparell, s'ha datat com del segle X (per ceràmica trobada formant part del mur), i és molt similar al que trobem a moltes cases del Berguedà que hem documentat. La comunicació entre els espais es feia a través de portes allindades de 95cm (per entrar al sector 3) i 75cm (per entrar al sector 4) de llum. La porta principal (entre el sector 1 i el 2) té muntants ben tallats a la banda i est, mentre que la llinda que possiblement seria de pedra monolítica, recolzava a la roca a la banda oest. Les altres portes podrien tenir possiblement llindes de fusta. La coberta a un vessant, direcció est-oest, amb embigat, brancatge a sobre i lloses de pedra a la zona de les persones, i fang a la dels animals.

El paviment de terra aixafada a l'habitació principal i al rebost, i enllosat de pedra senzill a la resta. No es pot saber si hi havia finestres ja que l'alçada que ha quedat dels murs no ho permet, possiblement fossin petites i tipus espitllera, per no permetre entrada de fred.

En ser un abandó previst, es va localitzar pocs objectes durant l'excavació, fragments de ceràmica, algun objecte de ferro (sivelles, claus, ferradures), restes de menjar.

Respon al tipus de mas horitzontal, *longa domus* o casa mixta, caracteritzada per la divisió d'espais per a homes i per a animals (Serra, 1996: 247). Segons Bolós es tractaria d'un mas pobre, una construcció molt austera, d'autoconstrucció i segurament rònc en restar abandonat al segle XIV; mentre que els masos més rics segurament han arribat a l'actualitat ja que serien ampliat i reformats en diferents èpoques.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria i altres imatges del jaciment. Imatges 221, 222, 223 i 224.

sistema concret, però que ben segur que hi hauria alguna forma d'extracció dels fums del foc, sigui un forat a la teulada o a la paret, canalitzat o no.

Mas A de Vilosiu:

Cronologia:

Seria construït cap al segle IX-X i després reformat lleugerament i va ser abandonat al segle XIV, segons Manuel Riu, sembla que abandonaren el mas i anaren a viure a la vila de Bagà pels volts de la pesta negra de 1348 (Riu, 2004).

Intervenció:

Va ser excavat per Alberto del Castillo entre 1960 i 1961. Només va ser publicat un article¹²³² i un resum del diari d'excavacions per Jordi Bolós¹²³³. Però el tipus d'intervenció i de presa d'informació era diferents que actualment i no ens facilita obtenir una informació molt treballada.

Descripció:

Presenta dos nivells situats a cotes diferents, amb diverses cambres adossades a una roca i altres espais construïts al seu capdamunt. El nivell inferior seria construït primer i el superior posteriorment, cap al segle XII. És un mas horitzontal situat al peu d'una roca que li servia de paret posterior, amb murs entre 80 i 120cm de gruix, situat a uns 200-250m dels altres masos.

Tenia dos sectors, un per animals i un per persones, i la roca divideix el mas en dues seccions: la part occidental, amb entrada independent a occident, la componen sis sectors destinats: quatre al bestiar gros (cavalleries, bòvids, porcs) (1, 2, 3, 4 i 5) i altres dos a les gallinàcies; al mur oriental hi ha un passadís i la llinda de la porta d'entrada a la part d'habitatge. Els espais 1 i 2, de dimensions entre 9-10m², tenien un canal cavat a la roca per desguassar els fems. La cambra 3, de 11,5m² feia de vestíbul, tot i que també hi hauria bestiar. L'àmbit 4, de 12,5m², possiblement fes de cambra ja que s'identificà un foc a terra arrambat a la roca que fa de mur pel nord. La cambra 5, de 29m², i el corredor de 10m². L'alçada màxima de les parets a la zona del bestiar és de 186cm a la banda sud, i a la banda de la roca de 2m.

¹²³² Castillo, A. del (1965) "El maso medieval A de Vilosiu". A *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, vol. I. Barcelona. P. 219-228.

¹²³³ Bolós, J. (1985) "Mas A de Vilosiu". "Mas B de Vilosiu". A *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. P. 238-242.

La porta d'entrada a la part d'habitatge és de 80cm d'amplada i 186cm d'alçada, amb una alçada màxima interior de l'espai de 2m. Aquesta zona per a les persones és de planta quasi rectangular formada per dues cambres, la sudest (7) amb 22,5m² i la sudoest (6) de 15m², on s'obre la porta que comunica amb la zona destinada als animals. La cambra 7 tenia un enllosat de pedra, es va interpretar que podria servir de rebost i també de dormitori, hi ha un armariet encastat (40x30x 100cm de profunditat). A l'esquerra de l'armariet es va obrir una porta que comunicava amb l'espai 8, situat al nivell superior, de la que resten tres graons. La cambra 6 faria de la cuina menjador, hi havia un foc a terra quasi al centre (4,25 x 3,50m), també estava enllosat el paviment.

A la banda nord, damunt la roca, es bastiren en un segon moment, dos sectors més, una habitació de 25m² (8) que serví de cuina i forn, amb el foc adossat al mur noroest i el forn en l'angle nord. Sembla que a l'excavació dels anys 60 s'identificaren restes de la campana de la xemeneia del forn adossada a la roca. Estaria cobert amb coberta de lloses i argila, ja que moltes van caure al mig de l'estança. L'altre espai, de majors dimensions, 75m² (9) seria un clos no cobert que albergaria el corral dels ovicàprids.

El conjunt de les construccions, dividit en deu sectors, amidava 26 m d'oest a est i 18m de nord a sud, amb una superfície total de 234m². El gruix de les parets oscil·la entre 80 i 120cm, i la coberta, a un sol vessant, era de lloses, argila i ramatges damunt bigues (Riu, 2001: 33).

L'excavació dels anys 1960-61 va proporcionar ric material de ceràmica grisa dels segles XII i XIII, dues sivelles de bronze amb incrustacions de plata, un mànec de punyal de bronze, dos fragments d'una massa de pedra polida, un botó de ballesta, una agulla de bronze, claus i clauetes de ferro, dos ganivets, una punta de dard, la cassoleta de bronze d'un llum d'oli i dues monedes dels segles XIII i XIV.

Respon al tipus de mas horitzontal evolucionat (Bolós, 1996: 18), caracteritzat per la divisió d'espais per a homes i per a animals, però amb major nombre d'espais (Serra, 1996: 247).

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatge 225.

5- LA JAÇA (CERCS)

Ubicació:

A la vall de Vilosiu, Santa Maria de les Garrigues (Cercs), molt proper als masos de Vilosiu.

Cronologia:

Datat els segles XII-XIII.

Intervenció: Explorat i prospectat per A. del Castillo el 1961, i es feren diverses cales el 1965¹²³⁴. Malauradament no hi ha planimetria ni informació més detallada.

Descripció:

És un establiment de 5-6 petits habitacles de planta rectangular adossats a una balma, que es troba sota una zona de cingles. Les edificacions són de planta rectangular formant una filera i amb porta oberta a la façana de cada una. D'una planta, amb murs laterals i de façana de pedra sense tallar unides amb fang i sense fonaments. Les bigues del sostre recolzaven a forats fets a la roca posterior, formada per embigat i a sobre brancatge, palla o lloses, i potser una capa de fang, formant una teulada a un vessant. Sense xemeneia, sortint el fum directament per la teulada. El nombre de famílies que ocuparien el poblat fins al segle XIII devia estar entre cinc o sis (Riu, 1992: 19). S'ha atribuït a un tipus de poblament de grups de pastors.

És un tipus d'habitatge agrupat, respon al tipus de mas horitzontal simple.

6- ROC DE PALOMERA (SALDES)

Ubicació:

Situat al sud-est de Saldes, a 1440m d'alçada. És una penya envoltada de cingleres amb un accés difícil. Es troba al costat de la Pleta de la Vila, lloc on hi ha vestigis d'antigues cledes i de marges de camps abandonats.

¹²³⁴ Riu, M. (2004) "Els inicis de l'arqueologia medieval a Catalunya". *Lambard*, vol. XVII. P. 132-133.

Cronologia:

Documentat en el segle XIV, però segurament habitat molt abans, des del segle XII.

Intervenció:

L'any 1971 es comencen els estudis del vilatge i les primeres excavacions dirigides pel Dr. Manuel Riu. L'estiu de 2006 va fer una altra campanya d'excavacions fetes per l'empresa Arqueociència amb encàrrec del Consorci Ruta Minera i dirigides per Ainoa Pancorbo.

Dades històriques:

Es tracta d'un antic vilatge de pastors i camperols, molt documentat en el segle XIV, però segurament habitat molt abans, des del segle XII. Formava part de la parròquia de Saldes. La població de la vall a l'Edat Mitjana s'aplegava en petits nuclis rurals, Feners, Palomera, Cardinasal, Gresolet, Molers o les Llenes, que els documents anomenen vilars o veïnats, situats en el marc de les parròquies de l'Espà, Saldes i Maçaners. Dels comtes de Cerdanya el vilatge passà a la família dels Pinós i Mataplana, que en foren els promotors i protectors. El poblat estava situat en una zona estratègica, al peu de les pastures d'Ensija que els senyors de Pinós cediren als templers de Puig-reig, prop també de les pastures de Fumanya i Peguera que els senyors de Peguera, Berga i Guillem de Berguedà cediren als grans monestirs de Poblet i Santes Creus. Per ocupar més zones de pastures van avançar cap a la zona del monestir de Sant Sebastià de Sull pels volts de 1025. El 1068, el comte Ramon Guifré, els jutjà per aquesta invasió i hagueren d'aprofitar millor les terres properes.

El 1312 Saura de Pinós confirmà els homes que habitaven al Roc de Palomera totes les concessions que havia fet el seu marit, Pere Galceràn de Pinós, de les cases al lloc (Rupe de Palomera) i dels honors del Port d'Ensija, on podrien pasturar els seus ramats lliurement. Ratifica que no hi podrà pasturar bestiar ni vendre herbes ni pastures a estranys. Tomas de Villacorba, procurador de Saura de Pinós, donava llicència a Pere Fumanya de Palomera per a edificar un molí a l'aigua que passa per Palomera al costat de la font de la Porcilga. El 1315 Pere Galceran de Pinós concedia en acapte a Ramon Arnau de Saldes un pati dintre del Roc de Palomera, termenejant amb les cases de Simon de Palomera i de Pere Graner, amb el camí públic i amb la "Ripa dicti Rupis", per que fes casa i residència. Li concedia també la castllania de la Roca que havia de custodiar dia i nit, i obrir i tancar la porta. Durant tot el segle XIV es

succeeixen les referències documentals sobre l'habitatge a Palomera. A mitjans del segle XIV hi ha algunes cases que resten abandonades, ja que els seus propietaris anaven a viure a altres llocs, com Berga o Saldes. El 1444, en una confirmació del homes del castell de Saldes, feta per Galceràn de Pinós i Fonollet, esmenta els homes habitants del Roc pertanyents a la baronia de Pinós. El 1490, en la capbreuació encarregada pel senyor de Pinós, indica que tan sols restaven habitades les tres cases d'en Joanet, Recaptós i Isern, tot i que encara es conreaven les terres dels antics masos. Al segle XVI el vilatge quedà abandonat, com acredita la documentació de l'Arxiu Parroquial de Saldes i les excavacions¹²³⁵.

Descripció:

El vilatge ocupa uns 80m de llargada per 40m d'amplada màxima, construït en plataformes graonades que ocupen la superfície de la penya. Sembla que hi hagué una muralla al voltant del cim, construïda sobre els espadats i formada per les parets posteriors de les cases. Les cases, en un nombre no superior a vint, es trobaven alineades a ambdós costats d'un carrer longitudinal, de dos a tres metres d'amplada, que discorre d'est a oest i lleugerament inclinat. No s'han trobat vestigis d'alguna església, ni de castell, així com tampoc cap vestigi anterior al segle X. La tradició diu que hi havia un pont de fusta per passar del Roc a l'altre costat i salvar el cingle.

S'excavaren tres habitacions pertanyents a dues cases, situades als dos extrems del vilatge. Les cases tenen una o tres habitacions i un pati, d'una sola planta i coberta de lloses, argila i ramatges sobre bigues de fusta, amb forn de pa i llar al centre situades damunt el terra i rodejada per un cercol de pedres. La primera casa, d'uns 83m², amb terra enllosat, un forn d'angle per coure pa, un desguàs al carrer per evacuar les aigües residuals. Es van trobar fragments de teula del XIII-XIV, tot i que les cobertes semblen fetes de lloses sobre embigat gruixut. Els materials trobats estan formats per fragments de ceràmica grisa datable a l'entorn del segle XII. La segona casa, més petita, degué estar habitada fins a finals del XV, era de planta allargada, trapezoïdal, amb parets de 60cm de gruix en pedra mitjana en sec o amb fang argilós, i el terra era la pròpia roca. Proporcionà un fragment de ceràmica vidriada verdosa i un fragment de morter de pedra gòtic.

¹²³⁵ RIU, M. (1975). "Estaciones medievales en el término municipal de Saldes". A *Arqueología*, III, Madrid. P. 272-290. *Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya*, fitxa núm. 5862. Generalitat de Catalunya.

A la intervenció de 2006 es va fer una neteja general de tot el perímetre i del masos excavats pel Dr. Riu, es va identificar el carrer central i un total de 27 habitatges, donant com a materials fragments de ceràmica del segle XV.

Al peu dels cingles hi ha diverses coves on es devia guardar el bestiar, a més de les cledes, que podien encabir fins a 5000 ovelles i cabres; a més cultivaven els camps dels entorns.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatge 226 i 227.

7- MINOVES (OLVAN):

Ubicació:

Es troba a prop de l'església de Sant Martí de Minoves, aigües amunt de la riera de Sant Martí, sobre un turonet situat al cantó esquerre de la riera. S'arriba per la carretera de Cal Rosal a Olvan.

Cronologia:

Medieval, segle XII a XIV.

Intervenció:

Jaciment en el que no s'ha fet cap intervenció.

Dades històriques:

Amb el nom de Sant Martí de Llavaneres o de Minoves es coneix una petita església d'una sola nau, actualment enrunada, i amb el cementiri al seu cantó de llevant, situada al nord-oest del municipi d'Olvan. D'aquesta església se'n té coneixement des del segle XIII, quan el 1228 Pere Guerau d'Olvan va vendre una vinya en aquell indret. Sembla que mai arribà a ser parròquia i sempre depengué de la església parroquial de Berga.

Descripció:

Restes d'un poblament medieval, està format per construccions diverses i restes d'una torre rectangular de vigilància dalt d'un turó. Hi ha un cup o tina excavada en la roca

de forma circular i de 80 cm de diàmetre, situat al costat de les restes de l'antic poble medieval de Llavaneres o Minoves, podria ser un cup o sitja per a conservar cereals o gra. Les restes d'habitacions són mig excavades a la roca i recolzades a la penya, un nucli que seria habitat entre els segles XII-XIV¹²³⁶.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar fotografies del jaciment. Imatge 228.

8- ANTIC MAS A SANT SADURNÍ DE ROTGERS (BORREDÀ):

Ubicació:

Restes de murs d'un antic poblament que es troba a ponent de l'església romànica de Sant Sadurní de Rotgers, a l'altre extrem del cim del turó. L'enclavament és a la finca Els Torrents (camí pk 2,920 de la carretera BV-4656 (Borredà-Sant Jaume de Frontanyà).

Cronologia:

Les restes s'identifiquen amb un mas amb cronologia d'abandonament entre finals del XIII i mitjans del XIV¹²³⁷, però no hi ha informació sobre el moment de fundació. Possiblement l'abandonament estigui relacionat amb el trasllat progressiu dels llocs d'hàbitat a zones més planeres i favorables a l'activitat agrària durant el segle XIII, però també es pot atribuir a l'abandonament per la pesta negra de mitjans del XIV.

Intervenció:

L'arquitecte Antoni Baraut i Guilà, del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, va fer el primer plànol marcant el jaciment l'any 1979¹²³⁸, quan es van fer les primeres tasques de neteja a l'església, arran d'una intervenció feta per voluntaris que va posar les restes del mas al descobert. Entre l'any 2000 i el 2002, i arran de les obres de restauració de l'església de Sant Sadurní de Rotgers, el Servei de Patrimoni Local de la Diputació de Barcelona hi va fer una primera

¹²³⁶ AA.DD (1985). *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. Enciclopèdia Catalana. P. 351-352.

¹²³⁷ Vila i Carabasa, Josep M. (2002) "Estudi històric i arqueològic de l'església de Sant Sadurní de Rotgers (Borredà, Berguedà)". A *Actes del Congrés Intervencions arqueològiques 1998-2002*. ACRAM, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval. Sant Cugat. P. 536-544.

¹²³⁸ Pladevall, Antoni (1979).

prospecció arqueològica que consistí en fer una cala de 2,5 x 5 m que posà a la llum el terç oriental de l'estança.

Dades històriques:

La única notícia documental és de l'any 938; es tracta d'un document que esmenta l'existència d'un poblament amb el nom de "palatium Rodegarii" (AA.DD., 1985: 134) que en aquesta data ja disposava d'església la qual era sufragània de Santa Maria de Borredà i que ambdues formaven part de la jurisdicció del monestir de Santa Maria de Ripoll. Es podria tractar d'aquest mas, originat possiblement al segle IX quan, per iniciativa del comte Guifré el Pelós, és van repoblar aquestes terres mitjançant la cessió de terres a famílies pageses que s'hi instal·laven. Però també podria ser una ocupació d'època visigòtica, ja que no és freqüent donar el nom de palatium a un assentament del període de repoblació (Vila, 2010: 50). La denominació de palatium es manté a la documentació fins al 1078, ja que el 1089 s'esmenta com villa *quam dicunt Rodgers* en un document de Sant Pere de la Portella (Santamaria 1938: 22).

Aquest no és un fet excepcional ja que en el mateix terme municipal de Borredà la documentació esmenta l'existència de masos a Cirera, Comià i Boatella, per exemple. Probablement el mas fou habitat durant tota l'època medieval, i podria ser el mateix mas que s'esmenta el 1442¹²³⁹ com a mas de l'Església i que als segles XVI i XVII (1539 i 1680) pertanyia al monestir de Santa Maria de Montbenet anomenat mas de les Esglésies, junt a 7 masos que formaven un conjunt a la mateixa zona (Riu, 1966) i agregat al mas Torrents. El document de 1680 ja diu que el mas de les Esglésies estava derruït. Es tractaria segurament de la permanència jurídica del mas, que es manté tot i l'abandonament de l'edifici.

Descripció:

S'han interpretat com un assentament d'explotació agrària familiar, tipus mas¹²⁴⁰. Està format per diversos murs perpendiculars i adossats a la roca i orientats a migdia, que en part aprofiten el desnivell i en part estan excavades a la roca per aconseguir una superfície plana. La construcció està adossada a la roca, amb murs perimetrals de 70cm de gruix, construïts amb blocs irregulars de pedra sense retocar i lligats amb fang. L'edifici és de planta rectangular, amb estances d'una amplada entre 3,3 i 3,5m, i

¹²³⁹ Vila, 2010: 51, cita el document que es conserva a l'Arxiu Episcopal de Vic, AEV, Parroquials, Borredà (1427-1488), fol. 29.

¹²⁴⁰ Vila i Carabasa, Josep M. (2002)

una alçada que no devia superar entre els 2,5m a la part davantera i el 3,3m a la part de darrera. No es va poder determinar la llargada de les edificacions degut a la manca d'una intervenció més àmplia. S'ha interpretat que podria estar cobert amb una teulada a un vessant, en sentit nord-sud, construïda amb lloses de pedra. El paviment era la mateixa superfície de la roca.

Respon al tipus de mas horitzontal evolucionat.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment i fotografies. Imatges 229, 230, 231, 232 i 233.

9- MAS CREU DE PEDRA (GUIXERS, SOLSONÈS):

Ubicació:

Mas situat al municipi de Guixers (vall de Lord, Solsonès).

Cronologia:

Mas edificat al segle X i habitat fins el 1483, quan s'ocupà de forma esporàdica. Segona ocupació entre XVI-XVII.

Intervenció:

Excavat per Manuel Riu el 1970¹²⁴¹. S'excavà l'habitació central, amb una ocupació inicial vers l'any 1000 i abandonat al XV, i una reocupació entre els segles XVI-XVII¹²⁴².

Descripció:

Habitatge format per diversos àmbits adossats a la roca que respon al tipus de mas horitzontal. És de un sola planta rectangular dividida en dos espais que no estan comunicats entre ells, cada un de 4.5 x17 m, amb una superfície edificada de 76m², amb un pati descobert a la banda est de 20m² i comunicat amb una porta allindada. El mas és orientat a migdia, amb murs de paret seca de 80cm de gruix que recolzen sobre la roca calcària llisa i té com a fons la paret de la roca vertical on s'encasten les

¹²⁴¹ Segret, M.; Riu, M. (1986) "Les torres o masies fortificades de la Vall de Lord", a *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Barcelona. Pp. 201-2015. Acta Mediaevalia, annex 3.

¹²⁴² Manuel Riu Riu (1972) "El manso de La Creu de Pedra, en Castellort (Lérida)". *Noticiario arqueológico hispánico*, ISSN 0211-1748, N.º. 1, 1972, p. 181-196.

bigues del sostre. La coberta era de bigues de fusta a un sol vessant i coberta amb ramatge, argila i damunt lloses. L'alçada interior mínima devia ser de 2.20m i la màxima de 2.40m a la part de la roca. Els dos espais estarien destinats un a habitatge (a l'est) i l'altre a animals grossos (a la banda oest), mentre que el pati seria per gallines i altres aus de corral. La part destinada a habitatge, de 38m², tenia una porta que en un inici estava oberta a la façana sud i que més tard es tapià i s'obrí al mur est que donava al pati; mentre que l'espai d'animals tenia la porta obert al mur oest. L'espai d'habitatge tenia un banc de roca tallat a la paret del fons, de forma longitudinal i situat davant la llar de foc que estava situada directament sobre el terra i envoltada per algunes lloses i no sembla que tingués cap tipus de xemeneia, simplement un forat al sostre que permetia que sortís el fum establint un corrent d'aire amb la porta.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment i fotografies. Imatges 234, 235 i 224.

10- MASOS DE TAVERTET (TAVERTET, OSONA):

Ubicació:

Tavertet, Collsacabra (Osona).

Cronologia:

Diversa, entre el segle X i el XIV-XV.

Intervenció:

Diverses prospeccions entre els anys 1987 i 1991, aproximadament, fruit del treball realitzat per Assumpta Serra a la zona del Collsacabra i especialment a Tavertet¹²⁴³, entre 1987 i 1989, sobre diferents masos medievals al terme de Tavertet. Va identificar masos adossats a la roca, masos horitzontals, masos verticals i torres. Es van documentar diferents emplaçaments d'habitatge que responen a aquests tipus. Aquests masos es van cercar a partir de documentació i de prospeccions arqueològiques.

¹²⁴³ Serra i Clota, A. (1987, 1988, 1990, 1991, 1993, 1996, 2006). No relacionem tots els masos que estudia Assumpta Serra, únicament els que serveixen per al nostre cas.

Entre els masos prospectats a Tavertet, hi ha del tipus horitzontal simple (dos espais, per animals i per persones) i horitzontal evolucionat. Aquests son alguns dels més representatius. Per a la zona del Collsacabra dels segles XII al XVI l'estructura és de dos cossos paral·lels.

Descripció:

- Casa de Balà: mas horitzontal simple recolzat a un marge, de planta rectangular 8,40x3,34m, parets de pedra en filades regulars i seca de 70cm d'amplada. Podia encabir dues habitacions, una d'elles era la cuina ja que hi havia un forn datat als segles XVII-XVIII. Origen medieval i utilitzat fins al XVIII.

- Sunyer antic: mas horitzontal simple adossat a una paret de roca natural i situat sota una balma, utilitza la paret d'aquesta, planta rectangular 8x3,5m, possiblement utilitzat com a refugi. Datat al segle X, tot i que va ser renovat al segle XII.

- Mas de Sa Palomera: mas horitzontal evolucionat, situat aprofitant una balma que li fa de paret de fons i part del sostre. Planta rectangular 11,5x4m destinada a persones i dividit en tres estances comunicades entre si, a cada cambra hi ha un forat que permet la ventilació. Murs de pedra sense polir en filades i a trencajunt, cantonades amb pedres més grosses, en sec, tot i que hi ha alguna resta d'argamassa de calç. Parets fetes amb doble cara, de 70cm d'amplada, i amb sòcol inferior fet amb pedres planes, amb una alçada de 30-40cm. No hi ha rastre de teulada, però podria ser de bigues, brancatge, enllosat i fang com a Vilosiu. Datat al segle XI.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria dels jaciments. Imatges 236, 237 i 238.

A partir del segle XII s'aprecia evolució de la tècnica constructiva, amb pedra més ben tallada i s'utilitza l'argamassa. A partir d'aquesta època és freqüent el tipus de mas vertical (dues plantes) que conviu amb el mas horitzontal evolucionat.

- Mas la Clota: datat al segle XIII-XIV, abandonat al XIV. Mas horitzontal evolucionat situat aprofitant una cova. Dividit en diverses habitacions i dues zones, una per a

persones i altra per a animals (amb tres espais). Superfície destinada a persones 52m² (13x4m), dividida en tres estances consecutives i comunicades entre si per portes ben escairades de 1,1m d'ample. La porta principal, de 1,3m, està a la primera habitació i comunica amb l'era. La tercera habitació estava al costat dels estables, i es troba l'enderroc del forn. La part destinada al bestiar ocupa 39m², un espai tancat a l'entrada del mas i formant part de l'era, el corral, segurament descobert; un altre espai d'estable de 5x3,5m situat a continuació de les tres estances i que tampoc estaria cobert. Un tercer espai de forma circular de 19m². Les parets arriben a alçades de 1,50 a 2m, construïdes amb carreus sense polir ni tallats però que configuren parets ben escairades i rectes, de 70cm d'amplada i amb sistema de doble cara. Les dels estables amb pedres més grosses sense polir i seca. La forma és molt semblant a Vilosiu B (Serra i Clota, A., 1993).

- Mas Avenç de Tavertet¹²⁴⁴: tipus de mas torre o mas vertical. Del segle XIII i amb remodelacions a diferents èpoques fins a època renaixentista. El mas inicial era de tres pisos, amb un accés per la planta baixa i altre pel pis, aprofitant el desnivell del terreny. S'amplia el mas al segle XIV-XV amb una estructura de dos cossos paral·lels.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria dels jaciments. Imatges 239 i 240.

11- VILA I DOMUS DE TODONYÀ (LES MASIES DE VOLTREGÀ, OSONA):

Ubicació:

Sobre un turó, de la carretera de Sant Hipòlit de Voltregà (Osona) a Sobremunt (Lluçanès).

Cronologia:

Segle X a XV. En origen seria una vil·la de poblament del segle X reconvertit en mas durant el segle XI.

¹²⁴⁴ Serra i Clota, A. (1990: 195-197). Nebot, N.; Prida, D. (2002: 693-696).

Intervenció:

Assumpta Serra, 2001 a 2003.

Dades històriques:

El lloc apareix a la documentació com a vila de Todonyà ("villa Todenani") a l'any 1094. Les referències documentals es mantenen fins l'any 1655, tot i que segurament és anterior. Segons aquests documents, abans de l'any 1415 les terres de la domus foren conreades pels pagesos del Mas Ferrer. En aquest any consta com algunes terres d'aquest mas han estat arrendades pels propietaris del mas Serratosa. Aquest mas, que en principi apareix citat al segle XIV, consta com a part de la domus de Todonyà. Es conserven documents (Arxiu Capítular de Vic)¹²⁴⁵ que es refereixen a la domus de Tordonyà, entre altres masos, fins al 1665.

La vila i domus de Todonyà ha sigut àmpliament estudiada per Assumpta Serra, que ha dirigit les excavacions de l'any 2001 a 2003, i que ha documentat diverses etapes. El jaciment ha permès estudiar el model de mas, l'anàlisi de l'evolució d'un tipus de poblament agrupat propi del segle X en viles, al poblament aïllat de masos propi del segle XI i fins a l'actualitat¹²⁴⁶. L'estudi s'emmarca dins un projecte de la Universitat de Barcelona d'anàlisi de paisatges de la Catalunya central. El mètode utilitzat per a la identificació va ser a partir de documentació històrica, els capbreus de 1442 del castell de Voltregà va facilitar informació dels masos de l'època en aquest territori, identificant així el de Todonyà.

Descripció:

Es tracta d'un edifici de dos pisos, amb planta gairebé quadrada i una torre a la banda oest, del que s'observen diferents fases. En la primera fase sembla que el recinte estava destinat a la defensa, segles X-XI, al principi d'una sola planta i posteriorment amb una torre de planta quadrada (6x4m) amb escala interior i murs amb opus spicatum a la planta baixa, mentre que al pis és de pedra seca de grans dimensions sense argamassa. Segona fase, segle XII, construcció d'un rectangle del perímetre de la casa mantenint la torre dins el recinte (12 x14m). Paret de doble cara, carreus transversals que lliguen les dues cares i espitlleres. Tercera fase, sense cronologia, es

¹²⁴⁵ Serra, A. (2001: 116).

¹²⁴⁶ Serra, A. (2001) "Anàlisi del procés de la vil·la al mas". A *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 326-428.

va fer una divisió interna de l'espai del rectangle i un possible forn a l'angle nord-oest. Quarta fase, segles XIII-XIV, deduït perquè els propietaris es desplacen a viure al centre urbà, s'amplia amb una crugia afegida a la façana nord (5 x12m).

Així, l'edifici tenia una planta baixa construïda entre els segles XI i XII, marcant el perímetre del mas, i un segon pis aixecat al segle XIII. El segon pis és de caire residencial i la construcció és de tipus senyorial. La torre conserva una alçada de 3m, amb un bon estat de conservació de la façana (1,90m). Aquesta construcció és molt diferent dels murs del recinte. Per la tipologia de la torre i els paraments de la part posterior s'ha considerat dels segles XI-XIII. Al llarg de tot el perímetre dels murs exteriors s'observen les espitlleres. L'escala fou construïda posteriorment, la seva orientació és contrària a la torre i està pensada per accedir a la part gran de l'edifici que es destinaria a habitatge. La forma constructiva de l'escala és pròpia d'escales anteriors al segle XII, "quan es comença a treballar amb espais buits aconseguits a partir d'arcs" (Serra. 2012: 121), els graons de l'escala recolzen sobre terra directament i amb murs de pedra laterals. S'han localitzat dues portes: la d'entrada a la paret est i la de la torre. Destaca l'abundant i variat material arqueològic entre els segles XI-XV.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria i imatge del jaciment. Imatges 241 i 242.

12- MOLINET DE NAVEL (MONTMAJOR)

Ubicació:

Es troba situat a prop de la riera de Navel i al peu del camí (antiga *strata Cardonensis*, o camí Ral de Cardona), al sud del municipi de Montmajor.

Cronologia:

Segle X, utilitzat fins a mitjans del XX.

Intervenció:

El Molí va ser objecte d'estudi de Jordi Bolós, Iñaki Padilla i Manuel Riu, que van estudiar les restes i aixecar planimetria cap a els anys 1980. No es va fer intervenció arqueològica.

Dades històriques:

El Molinet de Navel és un bon exemple dels molins senyorials de la baixa edat mitjana. Possiblement en aquest mateix indret, abans de l'actual construcció, hi havia hagut un petit molí pagès segurament de fusta. Els elements constructius que es veuen actualment: la sala de les moles, els carcavans o cacaus, la bassa, el rec,... semblen ser del segle XIII, tot i que amb afegits posteriors. Aquest edifici va ser construït per la comunitat del monestir de Santa Maria de Serrateix. La notícia històrica més antiga la trobem en la donació d'un alou al monestir de Serrateix l'any 982, donació obligada pel Comte Oliba i situat al Pujol de Planès; incloïa boscs, pastures, fonts, molins, cases,.. I afrontant amb la riera de l'Hospital, fet que fa suposar que es tractes d'aquest mateix molí¹²⁴⁷, que per tant dataria del segle X. A l'època moderna, al casal de les moles, l'edifici central, s'afegiren altres construccions, que servien com a habitatge del moliner.

El molí fou abandonat vers l'any 1960, després li arrencaren el portal d'entrada, va caure la teulada i actualment està en molt mal estat. El carcavà, que fa pocs anys encara es podia veure, actualment està cobert de matoll que impedeix la seva visibilitat.

Es conserven unes fotografies de l'any 1955 fetes per Manel Riu, quan encara funcionava el molí, i que va ser publicades al volum de El Berguedà de La Catalunya Romànica (AA.DD., 1985). En aquestes fotografies es pot veure la volta ogival que cobria la sala de les moles i que actualment està tapada per vegetació.

Descripció:

L'edifici de l'antic molí es troba actualment en molt mal estat de conservació, restant tan sols alguns murs del conjunt. El casal era format per una sala de planta lleugerament rectangular de cinc metres d'amplada i cinc i mig de llarg coberta amb una grossa volta apuntada que contenia dos molins (amb les seves moles i 2 rodets).

¹²⁴⁷ ADS, fons Serrateix, perg. N° 23, citat a Bolós, J.; Padilla, I. (1980)

Els murs d'aquesta sala son fets amb carreus molt ben escairats en els que encara es veuen les marques dels picapedrers. Al pis sobre la sala de les moles devia viure el moliner. Actualment tan sols resten part dels murs de la sala, així com els murs d'altres habitacions que es van construir entre els segles XVII-XVIII als dos costats de la sala central. Encara es poden observar els murs de la sala de les moles i la volta ogival es conserva en molt mal estat i quasi tapada per runa i vegetació. Al costat de tramuntana hi ha un tercer molí possiblement del segle XVII, d' ell surt un túnel que forma el cacau i que arriba fins la riera; és cavat en la roca una part i altra és cobert amb lloses de pedra col·locades transversalment. El molí tenia una gran bassa i dos recs força llargs que comunicaven amb dues rescloses situades a la riera de Navel i a la de l'Hospital. Al costat de la resclosa de la riera de Navel encara es poden veure uns forats d'una construcció de fusta anterior a l'actual, són forats quadrats disposats en filera i que trobem a la roca del llit de la riera i que podrien correspondre a una construcció de la baixa edat mitjana.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria i una imatge del jaciment. Imatges 243, 244 i 245.

13- CASA A L'ESQUERDA (RODA DE TER, OSONA)

Ubicació:

El jaciment de L'Esquerda es troba situat a la península del mateix nom, a un dels meandres del Ter, a Roda de Ter. Una casa dins el poblat medieval de L'Esquerda.

Cronologia:

El jaciment té una extensió de 12 ha, amb ocupació humana des del segle VIII aC (bronze final), en el període ibèric (segle V aC- segle I aC) i en època medieval (segle VIII dC-1314). La casa H-34 està datada del segle XI a XIII, moment de la destrucció per un incendi. El graner està datat entre els segles XII i XIII.

Intervenció:

El jaciment s'excava des del 1977, dirigit per la Dra. I. Ollich. La estructura d'habitatge es va excavar el 1996¹²⁴⁸.

Dades històriques:

L'àrea medieval està situada a la part meridional del jaciment i està formada per les restes de l'església romànica de Sant Pere, per la necròpolis annexa aquesta, els diferents edificis del poblat i la muralla perimetral amb les diferents torres.

Descripció:

El poblat es basteix al voltant de l'església, urbanitzat vers la plaça central, al costat de tramuntana de l'església i s'arreglaren al llarg d'un carrer. Aquests eren de planta quadrada o rectangular, construïts amb carreus de pedra lligats amb argamassa i amb teulada amb embigat de fusta. Entre els edificis excavats s'ha de ressaltar un paller, un molí, un graner, la casa del ferrer i la ferreria (on s'ha documentat un forn amb xemeneia) i la casa del picapedrer. Vora a aquests edificis també s'han documentat diferents sitges i cisternes, semiexcavades en la roca.

El jaciment medieval presenta tres etapes ben diferenciades en la seva evolució: La destrucció de la civitas (època d'invasions) (segles VIII-IX), la formació del poblat medieval (època de reestructuració i repoblació del país) (segles X-XI) i la formació del nucli de població de Sant Pere de Roda que coincideix amb la màxima evolució urbanística del poblat que posteriorment originà Roda de Ter i les Masies de Roda (XII-XIV)¹²⁴⁹.

Descripció Habitatge H-34:

Estructura de planta quasi quadrada, exterior 5,30x5,50m i interior de 4x4m, amb porta al N que dona a un carrer. Murs de 70-80cm d'amplada, de carreus lligats amb fang a la part inferior i tàpia a la part superior¹²⁵⁰. La coberta seria d'un vessant, de bigues, entramat i teules tipus imbrex. Hi havia restes de taulons, possible paviment d'un pis interior. Paviment de la planta baixa format per la roca mare i que havia estat cobert per una estora vegetal. A l'angle NO hi havia la llar de foc, directament sobre la roca.

¹²⁴⁸ Ollich, I. (2003).

¹²⁴⁹ Ollich, I.; de Rocafiguera, M. (1991).

¹²⁵⁰ Tal i com va observar J. A. Adell per als edificis del poblat d'època medieval. Adell, J.A. (1982: 346)

La única estança era polivalent, com a cuina-menjador-rebost i dormitori; i un altell lateral que podria ser magatzem o dormitori.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatges 246, 247 i 248.

Descripció Graner:

Al conjunt de l'Esquerda (Masies de Roda) es van excavar elements d'un conjunt relacionat amb el treball agrícola, datat entre els segles XII i XIII. El conjunt està format per quatre edificis coberts i contigus: el graner, un cobert pel fenc, un pati i un petit edifici on hi hauria un molí, a més de dues possibles estructures a l'aire lliure, l'era i el paller. Tots els edificis eren de carreus de pedra coberts amb teules "imbrex".

El graner es una construcció rectangular de 10x5 m d'ample, amb porta oberta al sud, construït sobre la roca, amb la primera filada de pedra, la que està tocant a la roca, lligada amb argamassa, de manera que s'evita humitat i filtracions. L'espai està dividit en dos per un mur. Les parets tenien un arrebossat molt fi fet d'argamassa i guix, que cobria les parets interiors i tot el terra.

Darrera del graner i adossat a la paret nord, hi havia el cobert per l'herba o fenc pel bestiar.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria del jaciment. Imatge 249.

14- MAS DELS TURONS (RUPIT, OSONA):

Ubicació:

Es troba a 200 m de l'església de Sant Joan de Fàbregues, al Collsacabra.

Cronologia:

Origen al segle XI fins al XIV. Reocupació al XVI i abandonament al XVIII.

Intervenció:

Intervenció entre 1998 i 1999, dirigida per Assumpta Serra (A. Serra, 2007b).

Dades històriques:

Es coneix l'emplaçament gràcies a un capbreu del senyor de Rupit de 1379 (Serra, 2007: 498). Seria abandonat durant la pesta negra. Es recupera al segle XVI, refent murs. Al segle XVII es fa l'enllosat del paviment. El 1799 estava derruït.

Descripció:

La construcció es troba recolzada sobre una roca natural que forma el mur oest. Situat sobre un turó. Forma una estructura de planta rectangular composta per tres crugies o cossos.

Es va detectar una primer ocupació de planta rectangular amb dues estances. Amb unes superfícies de 3x3m, i 2,90x3m. Els murs són de doble cara, de 60cm d'amplada els de perímetre i 50cm el de tancament interior que separa els dos espais. Hi havia una finestra que més tard es converteix en armari. Les dues cambres estaven obertes a l'exterior.

El segle XI es construeix davant una cort per animals, espai tancat de 4,30x3,20m interiors, quedant un espai obert al centre.

Entre els segles XIII-XIV es feu una ampliació a la part central, més ampla que els anteriors, deixava un passadís entre l'entrada i l'estable, amb dues portes de 130cm d'ample, una d'elles es va tapiar. Fa 4,2x4,3m i es convertirà en l'espai central, on hi ha un forn. A. Serra interpreta que aquest espai seria la sala o espai principal, que va desplaçar la cuina a un espai més cèntric.

A l'Annex 8.2 del capítol 5.1 es pot consultar la planimetria i una imatge del jaciment. Imatge 250 i 251.

5.1.2. RESUM DE LES CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS HABITATGES A PARTIR DE L'ARQUEOLOGIA

5.1.2.1. TIPUS DETECTATS PER L'ARQUEOLOGIA

A partir de la informació que ens proporcionen aquests jaciments exposem les característiques de l'habitatge rural en aquesta zona entre l'època ibèrica i fins al segle XIII-XIV. Bàsicament ens interessava conèixer com eren les estructures d'habitatge des d'època iberoromana, de la que tenim pocs exemples al Berguedà, així com d'altres exemples de l'Alta Edat Mitjana, dels que resten pocs vestigis degut a la utilització de materials de construcció peribles. Però simplement per a poder analitzar la seva evolució fins al moment en que disposem de dades que ens proporcionen les cases que veiem actualment.

Els tipus d'habitatges que podem diferenciar tenen relació directa amb la cronologia, bàsicament en dos grans grups, la casa o mas horitzontal i la casa o mas vertical, així com subgrups dins d'aquests tipus. El mas horitzontal es relaciona amb ocupacions entre els segles X i XII, i el mas vertical amb ocupacions entre el segle XIII i XIV, tot i que podem trobar algun exemple puntual anterior. Assumpta Serra ha relacionat el mas horitzontal evolucionat amb l'expansió de la ramaderia, i el mas vertical amb la difusió dels conreus de cereals i la necessitat d'espai per emmagatzematge a un pis, com dos solucions a dos sistemes econòmics diferents i situats cronològicament a l'inici del segle XII (Serra i Clota, A., 1990, 1996: 253). També s'ha relacionat el tipus de mas horitzontal amb els masos que van perdurar fins a l'abandó durant el segle XIV.

Per als masos medievals, Manuel Riu (2001) diferencia en primer lloc entre els masos aïllats i les cases que formen un vilar agrupat; mentre que pel que fa a la configuració de la casa, diferencia entre el mas horitzontal i el mas vertical, dins aquest darrer distingeix entre el mas-torre, el mas amb torre i el mas de dos cossos. Jordi Bolós (1996: 18-19) fa la diferenciació entre el mas horitzontal adossat a una roca o a una balma (simple i complex), el mas horitzontal evolucionat, la casa en pendent i el mas vertical. Finalment, Assumpta Serra (1996, 1998) diferencia quatre tipus: mas en balma, mas horitzontal simple, mas horitzontal evolucionat, mas vertical. Aquests historiadors són els que han estudiat de forma més àmplia el fenomen del mas a Catalunya per a l'època medieval.

A partir dels exemples observats i dels treballs arqueològics al Berguedà nosaltres preferim fer una classificació un xic diferent però basant-nos en les anteriors. Així distingim entre la casa agrupada en vilatges i la aïllada, i per la forma de la planta i distribució d'espais, entre el mas horitzontal (simple, complex i evolucionat) i el mas vertical (mas torre i casa de pisos). En tots els models tenim exemples adossats a una roca, sota una balma i exempts, tot i que no tots ells tenen representació arqueològica.

- Mas o casa agrupada
- Mas horitzontal simple i mas horitzontal complex (adossat o en balma, exempt)
- Mas horitzontal evolucionat (exempt, adossat o en balma)
- Mas vertical (torre, domus, casa de pisos)

Taula 63: Tipus d'habitatge.

Casa agrupada en vilars

Per a època iberoromana tenim informació dels habitatges del poblat dels Tres Hereus, situat en una plataforma elevada amb les estructures d'habitatge recolzades a una muralla que tanca el conjunt. S'han documentat algunes habitacions i un forn. Un exemple és un grup de tres espais que podrien formar part del mateix habitatge, un espai quadrat, 16m², amb una llar a nivell del paviment i al costat de la porta, un espai on hi ha un forn, i un espai de 36m² per a diverses activitats domèstiques, emmagatzematge i treball, és a dir, tres espais diferenciats i per a activitats específiques, encara que es compartiria el mateix per cuinar i per a dormir. La construcció és de murs de pedra a la base i tàpia en alçada, amb coberta de bigues de fusta i possiblement amb cobertura vegetal amb fang i lloses.

Per a l'Edat Mitjana, comptem amb la recerca portada a terme per Manuel Riu¹²⁵¹ a l'entorn de vilatges fortificats a Catalunya en zones fronteres com és el cas del Berguedà. Tenim algun exemple d'agrupament formant nuclis petits, com el Roc de Palomera, habitat entre 1040 i 1490, format per dues fileres de cases separades per un carrer central; o el vilatge de pastors de la Jaça amb una sola filada de cases contigües i adossades a una balma, habitat els segles XII- XIII. Per al primer exemple,

¹²⁵¹ Riu, M. (1993).

les cases son petites, amb una o tres habitacions i s'obren a un espai obert central; són d'una sola planta i amb coberta de lloses, argila i ramatges sobre bigues de fusta.

Aquest tipus d'agrupaments no tenen relació amb una església o castell, però a partir del segle X-XI es configuren agrupacions en sagreres al voltant d'un edifici religiós, amb agrupacions d'habitatges que a partir del segle XII seran de dos pisos. Per exemple el vil·lar de Minoves d'Olvan, amb diverses construccions i una torre sobre un turó. Les habitacions són mig excavades a la roca i recolzades a la penya, un nucli que seria habitat entre els segles XII-XIV¹²⁵², però degut a que no s'ha fet intervenció arqueològica no podem tenir més dades de les característiques dels habitatges.

També s'ha documentat un tipus de casa d'una sola planta i un cos, però amb un altell o mig pis, com la casa H-34 de l'Esquerda, datada entre el segle XI a XIII. És un habitatge de nucli, entre mitgeres, de planta quadrangular de 8m² interiors, feta amb carreus lligats amb fang a la planta baixa i tàpia en alçada, amb coberta a un vessant. La única estança era polivalent, amb el foc; i tenia un altell que ocupava la meitat de l'habitatge (degut al desnivell de la teulada) utilitzat com a magatzem o dormitori. Altres cases d'aquest mateix poblament tenen planta rectangular aproximadament de 8x4m i tenen dos espais diferenciats¹²⁵³.

Exemples d'habitatge agrupat en vil·lars: Serrat dels Tres Hereus, La Jaça, Roc de Palomera, Minoves, casa H-34 de l'Esquerda.

Altres exemples: Vilaclara (Castellfollit del Boix).

Mas horitzontal simple i mas horitzontal complex

També anomenat *longa domus*¹²⁵⁴, on els espais es succeeixen i cal passar per un per accedir al següent; o casa "mixta"¹²⁵⁵, ja que comparteix dins el mateix conjunt l'habitatge de persones i el d'animals.

Dins aquest tipus hi ha habitatges que es troben adossats a un marge de roca o a una balma, però també tenim algun exemple exempt. És un tipus d'habitatge que es va desenvolupar als segles X a XII. Les cases son aïllades, sempre estan a prop d'un

¹²⁵² AA.DD (1985). *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. Enciclopèdia Catalana. P. 351-352.

¹²⁵³ Serra, A. (2000: 1033).

¹²⁵⁴ Serra, A. (1996: 207)

¹²⁵⁵ Com van identificar Chapelot, J.; Fossier, R. (1980) *Le village et la maison au Moyen âge*. Hachette, Paris. P. 230-231, i traduït per Bolós, 1996: 18.

corrent d'aigua i amb els camps de cultiu al voltant, i generalment les trobem formant conjunts amb altres cases amb una distància entre elles de 200 a 400m.

El mas horitzontal simple és d'una sola planta amb espais més o menys rectangulars, adossat a una roca o balma que configura un dels murs i dona solidesa al conjunt. La resta de murs són de pedra seca de 80 a 90 cm de gruix, més o menys escairada unida amb fang, disposada en filades irregulars i recolzada sobre la base de roca. La teulada a un vessant feta amb bigues que recolzen en els murs i que s'encasten en forats fets a la roca de fons, i coberta amb branques, argila i lloses. El paviment es de terra trepitjada, o s'aprofita la roca de base i a vegades hi ha un enllosat de pedra senzill. Les portes amb llinda de pedra i/o fusta de 75-95cm. Són un tipus d'habitatge construït pels mateixos habitants i en el que es veu uns sistemes constructius senzills i amb poca tècnica.

La característica comuna és la existència de dues zones, generalment amb una entrada única. Una zona per a les persones i altra per als animals, que comparteixen la mateixa coberta.

Podem diferenciar entre un tipus de mas horitzontal simple, el que té un espai per a animals i un espai per a persones; i el mas horitzontal complex, quan cada zona pot tenir més d'un espai situats un al costat de l'altre de forma longitudinal. Els més antics eren del tipus simple, com el mas de la Creu de Pedra, però després evolucionaren i disposen de diferents espais, com el mas B de Vilosiu, en que l'espai destinat als homes està dividit en dos espais, un dormitori-menjador, i un altre celler-rebost. També compta amb un tercer espai on hi ha el forn i dos espais pel bestiar.

La superfície total està entre els 92 m² del mas B de Vilosiu, i els 76 m² del mas Creu de Pedra o els 28 m² de la casa Balà. La superfície d'espai destinada a animals (28m² al mas B, 38m² a la Creu de Pedra, 46m² a sa Palomera), i a persones (34m² al mas B, 38m² a la Creu de Pedra, 46m² a Sa Palomera) està bastant equilibrada. L'amplada dels espais està condicionada per la llargària de les bigues, que no pot ser superior a 4,5m, així els espais són aproximadament de 12 x 4 metres.

Es troben pocs elements als espais, un forn (Vilosiu B, Balà), un banc de pedra (Vilosiu B), la llar a ran de terra (Vilosiu B, Creu de Pedra) i petits armaris encastats (Vilosiu B).

Diferenciem també un tipus d'habitatge datat al segle IX-X que és exempt. Es tracta de l'habitatge de l'assentament del Vilar de Montclús, format per un edifici amb dues estances multifuncionals, rectangular, amb tres parets de tancament de pedra lligada

amb fang i un quart tancament que seria de fusta i suportat amb bigues verticals que recolzaven en forats practicats al paviment de roca. Teulada possiblement de bigues i brancatge. L'espai més gran de 30m² exteriors i el petit de 6m² aproximadament.

Exemples de mas horitzontal simple adossat: Mas de la Creu de Pedra, Sunyer antic, Balà.

Exemples de mas horitzontal complex adossat: Vilosiu B.

Exemples de mas horitzontal simple en balma: La Jaça, sa Palomera.

Exemples de mas horitzontal simple exempt: Minoves.

Altres exemples propers: Collet de les Caixes (Navès).

Mas horitzontal evolucionat

És un tipus d'habitatge que segueix les característiques generals del mas horitzontal simple però amb més estances afegides que configuren un únic conjunt sota una mateixa coberta, també s'observa una millora en quant a la construcció. En els casos explicats per A. Serra també hi ha masos en balma, per tant no serien únicament exempts. És un tipus que es dona a partir del segle XII i que es mantindrà fins al segle XIV, quan s'abandonen els masos per la pesta negra. Segons Bolós (1996: 18-19) aquest tipus correspon al mas amb quatre parets, no adossat, identificat per A. Serra¹²⁵⁶ en el seu treball dels masos del Collsacabra.

Són masos d'una sola planta, tot i que també poden presentar dos nivells a cotes diferents i desplaçats, tot i mantenint espais per a persones i per a animals, però no amb nivells superposats. Els adossats a una roca tenen diversos murs perpendiculars i un que tanca en paral·lel. Tenen diverses estances distribuïdes en dues zones, una per a persones i altra per a animals, ocupant una superfície total que al mas A de Vilosiu és de 234m², al mas La Clota de 79m² i al mas dels Turons de 32m² al segle XII. Al mas A de Vilosiu hi havia 133 m² per animals i 74 m² per a persones corresponents a quatre estances. Al mas La Clota la superfície destinada a persones és de 52m² en tres estances, i la part destinada al bestiar ocupa 75m², ja que té una part de corrals externs. Al mas dels Turons la zona per a persones fa 18m² en dues estances, i l'espai per a animals de 14m². En aquest tipus de masos en general la part

¹²⁵⁶ Serra i Clota, A. (1993, 1996).

destinada al bestiar ocupa més de la meitat del mas. I generalment la situació de les estances és consecutiva i estan comunicades entre si.

L'estructura constructiva és similar a l'anterior, els murs de pedra de blocs irregulars sense tallar i lligats amb fang, però que formen parets ben escairades i rectes, de 60-70cm d'ample. Paviments enllosats de pedra o terra compactada. Coberta a un vessant de bigues i lloses de pedra.

Elements als espais: forn i foc a un espai identificat com a cuina (Vilosiu A, La Clota, els Turons), foc a terra (Vilosiu A, La Clota, els Turons), armaris encastats (Vilosiu A), escala (Vilosiu A).

Exemples de mas horitzontal evolucionat adossat: Vilosiu A, Rotgers, La Clota.

Exemples de mas horitzontal evolucionat exempt: Turons.

Altres exemples: Vilaclara de Castellfollit del Boix.

Mas vertical:

El mas en vertical es caracteritza per tenir al menys dues plantes separades per un paviment de fusta. Es dona a partir del segle XII, i conviurà amb el mas horitzontal evolucionat, tal i com hem vist que apuntaven A. Serra i M. Riu, i que perdurarien fins al segle XIV. A partir del segle XII s'aprecia una evolució de la tècnica constructiva, amb la pedra més ben tallada i la utilització de morter de calç o argamassa.

Troblem un tipus de mas vertical que té característiques de l'horitzontal evolucionat i que té espais en un nivell amb accés directe, i altres espais a un nivell superior que aprofiten el desnivell del terreny, de forma que també tenen accés a peu pla. Bolós els anomena "casa en pendent" (1996: 18-19) i els identifica a finals de l'edat mitjana. En aquestes cases el nivell inferior es destinaria als animals i el superior als homes.

Altre tipus és l'anomenat mas torre (Riu, 2001; Riu, Segret, 1986), documentats des del segle X, de planta quadrada o rectangular, amb més d'un pis, generalment dos o tres, amb coberta a un vessant. Els murs de pedra estan fets amb carreus més o menys escairats i en filades regulars unides amb argamassa; sostres, escales i envans solen ésser de fusta, tret del lloc per a la llar, que era enllosat; la coberta de bigues i lloses de pedra, tot i que al segle XIV es farà de dos vessants i de teula àrab que s'introdueix al segle XIII. Aquestes torres es van edificar per a la defensa d'una explotació agrícola, de les famílies camperoles que vivien aïllades i s'edificaren

aïllades o al costat d'un mas, de forma que amb el temps es passarà del *mas amb torre* al *mas torre* al segle XIII (Riu, 2001). Aquest tipus de mas torre és a la vegada habitatge i fortalesa, amb porta adovellada, planta baixa destinada a bestiar gros (bòvids i èquids), amb alguna espitllera, i a la primera planta hi havia la cuina-menjador o la sala i una habitació. També a la segona planta, o a una tercera sota teulada, hi havia graners, es guardava la palla o herba seca. D'aquest tipus tenim el cas estudiat per Riu i Segret, el mas de la Torre de la Villa a La Pedra (Solsonès)¹²⁵⁷, de planta quasi quadrangular amb 75m² exteriors, i 4 plantes, amb teulada a un vessant¹²⁵⁸. Altres exemples estudiats per Riu i Segret a la Vall de Lord, tot i que no es va fer intervenció arqueològica, ens proporcionen també dimensions similars: Vilasaló 40 m², La Torreta 30,75m², Cal Simon 116m².

A partir del segle XII i XIII aquestes torres seran substituïdes per les domus o cases fortificades, que son habitatge a més d'estar fortificat, segons M. Riu (1986: 203) eren fortaleses menors de tipus residencial, punts de vigilància de camins i de l'entorn. Generalment estaven en llocs enlairats i podem trobar 4 o 5 dins el terme del castell. Acostumaven a estar ocupades per la noblesa local i de les que es conserven molts exemples a la zona. La toponímia ha mantingut molts noms d'aquestes fortificacions, torre o bé vila, que sembla tenen origen en la domus (per exemple Vilajoana, Vilamarí, Turrielles,...). La sala o el soler, també fa referència a aquest tipus de fortalesa que també surt a la toponímia de la zona (El Soler de Sant Pau). Les domus són estructures exemptes, amb murs de carreus gruixuts a la part baixa i en filades regulars, amb un gruix de murs de 70-100cm. situades a llocs elevats i amb bona perspectiva visual. Generalment tenen tres plantes rectangulars o quadrades, amb una sola porta d'entrada a la planta baixa i espitlleres. La planta baixa destinada a bestiar i l'habitatge al pis. La coberta pot ser d'un vessant o de dos i generalment són de teula. Tenim un exemple excavat, la domus de Todonyà, mas amb torre, amb una superfície en planta quadrada de 160m² i dos pisos, amb diferents fases d'ocupació i ampliació des del segle X al XIII.

De la evolució del mas horitzontal, de les torres i de les domus es desenvoluparà el mas de dos cossos i dos o tres plantes com a habitatge rural. Sembla que aquesta estructura en dos cossos aparegué al segle XIV, però com una herència de la distribució que ja hem vist a les domus i torres des del segle XII. Segueixen també

¹²⁵⁷ Riu, M.; Segret, M. (1986) "Les torres o masies fortificades de la Vall de Lord", a *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Barcelona. Pp. 201-2015. Acta Mediaevalia, annex 3.

¹²⁵⁸ Imatge 15 a l'Annex 8.2, capítol 3.

l'estructura de dos pisos i amb porta adovellada. Aquesta estructura la podem observar al mas els Turons, a la mateixa domus de l'Avenç, i al Molinet de Navel.

Exemples de mas torre: mas de la Torre de la Villa (La Pedra), L'Avenç (dos cossos).

Exemples de mas amb torre: Domus de Todonyà (2-3 cossos).

Exemples d'habitatges: Molinet de Navel (un cos ampliat a dos).

Altres exemples: De torre: Torre Xinverga (Sallent). De domus: Domus del Pi (Vilanova de Sau).

5.1.2.2. CARACTERÍSTIQUES CONSTRUCTIVES.

Les característiques constructives que hem observat als establiments d'hàbitat per a aquesta zona de Catalunya ens mostren diferències entre les cases agrupades i les aïllades, tot i què la tècnica constructiva i els materials utilitzats són molt similars. Les agrupades generalment ubicades a llocs elevats de l'entorn. Es pot veure clarament una evolució en la construcció.

Segles IX - X,

- S'utilitza roca o marges per recolzar l'habitatge, per així protegir, sustentar i economitzar treball de construcció i materials.
- Són habitatges d'una única planta a nivell del paviment exterior.
- Utilització majoritària de pedra, murs de paredat en sec o unit amb fang, pedra poc treballada disposada de forma irregular, sense fonaments. A vegades la base del mur és en paredat i en alçada de tàpia, fonamentalment per als casos d'hàbitat concentrat. S'utilitza el fang per a cobrir part dels murs.
- Teulada a un vessant recolzada entre mur i paret de roca en la que es practiquen forats per les bigues, de forma que es dona més solidesa al conjunt. Fetes amb bigues de fusta, cobertes amb brancatge, fang i lloses de pedra.

- Paviments de terra trepitjada, roca mare o llosat senzill.
- No hi ha finestres, únicament portes d'entrada als espais.
- Plantes de formes quadrangulars, no hi ha relació entre forma i funció.
- Els habitatges estan formats per diversos àmbits contigus i associats a espais oberts.
- Animals i persones separats en dues zones amb un o més espais en els que es comparteixen els usos.
- Hi ha habitatges amb espais simples i altres amb diferents espais.
- Els espais es destinen a activitats concretes, a mida que es fan més hi ha més especialització d'ús.
- Hi ha pocs elements que indiquin la funció de l'espai. Tot i que tenen llar al terra, sense xemeneia de sortida de fums i propera a la porta.

Segles X - XI,

- No hi ha canvi del tipus de materials i forma constructiva, però si es reflecteixen canvis en la organització de la planta en dos espais, destinat un per a cuina i altre per a dormitori i/o rebost o magatzem.
- Aquests tipus d'habitatge són per a una família conjugal, no per a famílies extenses.
- Tampoc s'observa una distribució dels espais en funció de jerarquies per parentiu o d'antiguitat.
- L'habitatge té una relació directa amb els coberts i altres edificis destinats a usos pecuaris i agrícoles que es troben a l'entorn immediat.

- A les zones d'habitatge agrupat hi ha presència de sitges per emmagatzemar gra, alguns documentats des del segle XI.

Segles XI - XII,

- Hi ha una clara diferenciació entre l'habitatge rural i l'habitatge de la noblesa local. El rural seguirà essent horitzontal mentre el de pagesos rics i noblesa puja en vertical seguint les característiques iniciades a torres i domus.
- També hi ha habitatges amb dues zones situades a cotes diferents però no superposats.
- El mas vertical va donar lloc a la casa rural de pisos a partir del segle XIII-XIV, i el mas horitzontal, tot i que el seu ús i construcció va minvar considerablement, no es va extingir al segle XIV, sinó que es va mantenir en algunes zones com a un lloc d'habitatge pobre del que tenim exemples que han estat habitats fins ben entrat el segle XX.

Segles XII - XIII,

- Hi ha un canvi en la tècnica constructiva que serà més acurada, al menys per als edificis importants, que són completament exempts.
- L'habitatge és vertical amb dos pisos. En molt casos, al nucli inicial es juxtaposen altres espais. També les cases tenen dos pisos als nuclis agrupats.
- Es manté la diferenciació d'espais per animals i per a persones. Els animals es concentren a la planta baixa i l'espai humà és al pis. Això serà comú als habitatges dels segles XIII-XIV.
- Murs fets de paredat, blocs de pedra tallats (al menys a les cantoneres) i disposat en filades regulars, unit amb morter de calç.
- Teulades primer de llosa i a partir del XIII de teula i de doble vessant.

- S'obren espitlleres a les plantes baixes per ventilar i segurament finestres al pis.
- Paviments interiors de fusta i es comença a utilitzar el fang cuit.
- S'amplia l'habitatge amb afegit d'estances en el cas horitzontal i afegint pisos en els verticals. Els espais son per a diferents usos (taller, magatzem, celler, sala, cuina, dormitori).
- Milloren les condicions dins els espais, es fan armaris encastats als murs, forns per coure pa, cellers, cuines i xemeneies encastades o amb campana adossada a la paret, bancs de pedra adossats a les parets davant el forn o la llar, aigüeres. Les llars fins al segle XIII estaven situades damunt el terra i rodejades per un cercol de pedres, al centre de l'habitatge i separades de les parets. A partir del segle XIII s'adossen al mur. També es documenta l'existència de sitges excavades al subsòl rocós, i fosses o dipòsits per guardar les cendres o deixalles (Riu 1993).

5.2. CAP A UNA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ

5.2.1. ELS TIPUS

Un cop arribats aquí, la informació que ens han proporcionat les cases estudiades junt a la que ens han donat les poques intervencions arqueològiques fetes a habitatges en aquest territori, ens porta a plantejar uns paràmetres de classificació per a la masia o la casa rural al Berguedà. Per tant, la recerca ens permet establir uns tipus bàsics que són característics en aquesta zona, dedicant aquest apartat a la exposició d'aquests tipus.

Som conscients que la mostra que disposem no és exhaustiva, ja que no s'ha treballat sobre el 100% dels habitatges rurals del territori, però si podem dir que els exemples que s'han triat són suficientment representatius dels tipus de casa rural que hi ha al Berguedà. Degut a les característiques d'aquestes cases, no ens hem limitat a establir un únic patró tipològic en funció a paràmetres específics, com podria ser l'estructura arquitectònica, o bé en funció de la ubicació geogràfica o de l' explotació de l'entorn, sinó que establim la classificació a partir de diferents variables que combinades ens donen la informació necessària per a diferenciar els tipus¹²⁵⁹ de cases que tenim en aquesta zona, variables que reflecteixen la evolució històrica d'aquest masos i que ens permeten analitzar aquesta evolució.

Aquesta exposició de tipologies les hem de veure com a una part de les conclusions de l'anàlisi, ja que han sorgit de la observació de variables externes, com son la ubicació al territori, l'agrupament i la estructura del conjunt; i també de variables que ens proporciona la mateixa casa, donades per la forma exterior i la composició general del volum extern e intern que hem analitzat al llarg del treball. Aquests paràmetres, que s'han exposat al capítol 4, ens han permès diferenciar uns tipus, amb unes

¹²⁵⁹ Recordem la definició de *tipus* que exposava Giulio Carlo Argan (1966: 22-33), el tipus "és una idea general de la forma de l'edifici que permet qualsevol tipus de variació sempre dins l'esquema general", mentre que el model "es copia, s'imita perfectament". També apuntava que podem tenir diferents tipus a partir de diferents nivells de distribució d'elements arquitectònics o de distribució espacial, i també segons la funció dels edificis o del seu destí.

variables directament relacionades entre si, així com en relació amb l'ús o la intenció constructiva, on intervenen diversos factors econòmics i socials.

Així, la informació extreta de les cases ens porta a determinar una classificació de les cases rurals del Berguedà en funció a cinc paràmetres bàsics: per ubicació al territori, per agrupament dels habitatges, per estructura del conjunt, per estructura de la casa, i per tipus històrics. Finalment, veurem que l'addició de condicionants econòmics i socials ens porta a un darrer nivell de classificació dels tipus d'habitatges.

5.2.1.1. TIPUS EN FUNCÍO DE LA UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MACRO)

La primera gran diferenciació de les cases al territori ens ve donada per la ubicació geogràfica. El Berguedà, com hem vist, és una comarca de muntanya i de plana agrícola, i aquest fet ha condicionat l'aprofitament econòmic del medi i també l'estructura i organització de les cases. Així hem detectat aquesta diferenciació entre les cases situades a la zona de plana agrícola i les de la zona de muntanya primordialment ramadera. No són tipus tancats, ja que a les dues zones hi ha ramaderia i agricultura, però sí que hi ha una major especialització cap a un tipus d'aprofitament més extensiu d'un o altre sistema, fet que proporciona unes característiques específiques a les cases que marquen clares diferències. La ubicació també està relacionada amb el clima que ha condicionat el tipus d'explotació del medi i l'adaptació de l'home a aquest. També l'estructura interna i alguns elements d'ús domèstic tenen clares diferències segons la zona geogràfica, com ja hem vist anteriorment.

En resum, les cases de muntanya destinen els baixos de la casa als animals, mentre que la pallissa o el cobert per l'herba es troba al costat en un edifici independent. En aquestes cases els espais destinats a les persones són més petits i en menor quantitat que a les cases agrícoles, ja que es necessita molt espai pels animals, sobre tot a l'hivern. Aquestes són cases que viuen cap a dins del conjunt, com veurem, mentre que les cases agrícoles viuen cap a fóra, cap als camps de conreu que l'envolten. En aquestes darreres els espais d'habitatge són més amplis i les cases en general de majors dimensions; els baixos es destinen als animals de treball. A l'exterior, els darrers temps (durant la primera meitat del segle XX) es van multiplicar els coberts destinats a la conservació de la palla o farratge, ja que el sistema econòmic s'ha

derivat al bestiar estabulat; però anteriorment únicament hi havia una pallissa i un corral.

Moner apuntava que no es pot parlar d'una masia "cerealista" i una altra "ramadera", sinó de factors "modificants", en funció als elements que s'introdueixen o als elements que es modifiquen a les cases i que han introduït variacions que permeten adaptar-se a una nova situació i que poden tenir relació amb el clima, amb la topografia, amb l'especialització de cultius, però també amb aspectes culturals que poden marcar "modes" en certs aspectes constructius i que es van repetint a la mateixa zona (per exemple les galeries) (1975: 53). Hem vist com la diferenciació de tipus que establím per a la zona del Berguedà, entre les cases que han viscut d'un sistema econòmic específic i que ha vingut donat per la ubicació geogràfica i el clima, ens proporciona també una diferenciació estructural i organitzativa de la masia, en base a aquests aspectes geogràfics, però també relacionat amb altres variables. Per això la diferenciació entre casa de plana o "cerealista" i casa de muntanya o "ramadera", és vàlida per a la nostra zona ja que els elements que ens ajuden a diferenciar aquests dos tipus estan marcats per les característiques en l'estructura i la distribució dels espais a la casa que, lògicament, estan en funció de la especialització econòmica de cada zona.

Resum de tipus en funció de la ubicació al territori

- Casa de plana amb economia primordialment agrícola
- Casa de muntanya amb economia primordialment ramadera

5.2.1.2. TIPUS EN FUNCÍO DE L'AGRUPAMENT DELS HABITATGES

Una segona variable que també ens ve donada per la ubicació i condicionada per l'explotació de l'entorn i per altres factors socials, és la forma d'agrupament de l'habitatge. La organització de les zones d'hàbitat en situació d'agrupament o aïllament s'ha construït com a conseqüència de la evolució històrica de l'assentament humà al territori, influenciat per la disponibilitat d'espai i la mateixa geografia de la zona, però sobre tot per la organització dels grups humans en cada etapa històrica que ha estat condicionada pels esdeveniments.

Hem vist que al Berguedà diferenciem dos tipus principals: la casa aïllada o dispersa, i la casa agrupada. Ambdós tipus els trobem a tot el territori, tant a la muntanya com al pla, però amb algunes diferències marcades pels elements relacionats que hi ha al voltant immediat de la casa. Recordem que la casa dispersa o aïllada és aquella que trobem independent en el territori, formant una unitat i separada d'altres cases; és una masia que es troba al centre de la seva zona d'influència, de la explotació que controla i de la que viu. Aquest és el tipus de casa que s'ha pres sempre com a tipus estàndard de la masia catalana i, el més abundant en l'hàbitat rural, també en el nostre territori.

En quant a la casa agrupada, aquesta es troba formant part d'un conjunt, sigui un poble o un vilar, conjunts d'habitatges que també poden estar configurats per habitatges amb les característiques bàsiques d'una masia o casa rural. Aquest tipus d'hàbitat agrupat ja existeix en època iberoromana i es desenvolupa en època medieval a partir del segle XI, com hem vist a l'apartat anterior, i a la zona del Berguedà pren unes característiques específiques, mantenint-se a l'actualitat la estructura bàsica en les agrupacions d'origen antic. Trobem diferents tipus, agrupacions formant fileres, agrupacions situades sobre un turó, agrupacions en sagrera i agrupacions que conformen un vilar¹²⁶⁰.

- a) Agrupació d'un conjunt d'edificacions en filera. Les podem trobar seguint un camí, situades a banda i banda d'un eix central, amb una estructura molt semblant a la dels poblats ibèrics; o bé formant una sola filera de cases que aprofiten una balma o cornisa com a paret posterior i part del cobriment de teulada.

Del primer tipus citem com a exemple un conjunt fortificat amb un espai central en forma de carrer, la fortificació de Feners (Saldes), amb dos cossos d'habitatges en filera que tenen un espai central en forma de passadís tancat a cada extrem amb dues portes adovellades, aquest exemple el trobem documentat des del segle XIII¹²⁶¹ tot i que les característiques arquitectòniques

¹²⁶⁰ Alguns d'aquests tipus els va descriure Manuel Riu (1992: 19-20).

¹²⁶¹ No es conserva documentació històrica dels orígens d'aquest vilatge fortificat, essent la primera data l'any 1289, quan els Barons de Pinós, Galceran i la seva muller Berenguera, van confirmar la carta de franqueses atorgada anteriorment pels comtes de Cerdanya als habitants del lloc de Feners, especificant l'existència d'un vilatge fortificat. En aquest document es reitera l'exempció per obres i treballs a la fortalesa dels dominis senyorials dels Pinós i al propi lloc. El mateix nom, *Franchea de Faners*, indica una

mostren un element que seria anterior, possiblement de finals del segle XI o inicis del XII. Dos habitatges que hem documentat en el treball desenvolupat pertanyen a aquest conjunt, cal Punis (o Ponis) i cal Plata.

El poblat de La Jaça (Cercs)¹²⁶² és un clar exemple del segon tipus, essent un conjunt d' habitatges de pastors habitat fins al segle XIII, format per una filera de 5-6 cases, una al costat de l'altre, i d'una sola planta, que aprofiten la paret de la balma com a mur posterior i que queden tancades per una façana de pedra o tàpia on s'obren les portes. L'embigat de la teulada recolza a la roca posterior, i el paviment és la mateixa roca.

Un altre exemple que hem estudiat d'aquesta tipologia és la Balma de les Set Portes (Casserres), una gran cavitat natural tancada amb una façana feta amb mur de paredat i tàpia, amb set obertures de porta i diverses compartimentacions a l'interior que donen lloc a diversos espais entre els que destaca una cuina, el forn de pa, espais que estarien ocupats per habitacions i un gran espai per estables. Els espais es troben seguits formant una filera i en una única planta. Sembla que aquest habitatge hauria estat ocupat des de l'epipaleolític i fins al 1946, i va ser utilitzat durant les guerres carlines com a presó, conservant el mur que envoltava la presó sobre la visera de la balma, així com alguna de les torres de vigilància¹²⁶³. Es tracta d'un conjunt de diversos habitatges en filera sota la cornisa de la balma.

També remarcuem que molts nuclis del Berguedà es van originar al peu d'un carrer, com el nucli urbà de Borredà¹²⁶⁴, o bé que hi van créixer a banda i banda d'un camí, com Berga¹²⁶⁵.

situació excepcional de franquesa. Per tant, sabem que al segle XIII pertanyia als senyors de Pinós, i anteriorment als comtes de Cerdanya; que l'any 1316 són documentades les obres de fortificació del lloc, en les que participaren els habitants de Feners a canvi de l'exempció d'impostos durant un període de sis anys, així com també veïns de Gresolet (Serra Vilaró, 1930: 395), fet pel cavaller Pere de Santa Eulàlia, procurador de la Baronia de Pinós. (Cortés Elía, M. del Agua, 2002b).

¹²⁶² Riu, M. (1990, 1992, 2003).

¹²⁶³ Montllor, J. (2012) *Mapa de Patrimoni Cultural* de Casserres. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Casserres. Aymamí, G. (2010).

¹²⁶⁴ El nucli es va originar al voltant de l'església de Santa Maria cap al segle XIII-XIV, que tenia a prop els masos de Camprubí i La Sala, però seguint el camí Ral que anava de Berga a Ripoll, originant un agrupament de cases longitudinal ocupada majoritàriament per homes d'oficis. A prop de l'església, al segle XIV es va construir un hostal. (AA.DD. (1990) *Borredà*. Àmbit de Recerques del Berguedà. Núm. 5.)

¹²⁶⁵ Rumbo, A.; Soca, I. (2000).

- b) Agrupació d'edificacions situades sobre un turó i amb un únic accés. Es tracta d'un conjunt d'hàbitat situat en un lloc estratègic, envoltat per una muralla, format per cases d'una sola planta, amb parets de pedra sense polir i en sec, amb coberta de lloses, i amb un o dos espais interiors amb un foc central a ran de terra. Entre els grups de cases pot haver un carrer al que donen les portes dels habitatges. Aquest tipus de poblament que era característic d'alguns assentaments ibèrics, es va mantenir entre els segles XI i XIV, essent abandonats cap als segles XV-XVI. Manuel Riu els identifica com poblaments amb economia ramadera i agrícola (1992: 19).

Un exemple és el poblat de Roc Palomera (Saldes), situat sobre una penya de 1440m d'alçada envoltada de cingleres. El vilatge és construït en plataformes esgraonades possiblement envoltat de muralla. Les cases estan alineades a ambdós costats d'un carrer longitudinal d'est a oest. No hi ha església ni castell. Era un antic vilatge de pastors i camperols, habitat des del segle X però segurament molt abans i abandonat al segle XVI.

El jaciment del Serrat del Tres Hereus també correspon a aquesta tipologia, tot i que és iberoromà i va ser ocupat entre els segles I aC i I dC¹²⁶⁶, situat sobre un turó entre Avià i Casserres. El tipus d'estructura dels habitatges és molt similar a la del Roc de Palomera, tot i que siguin de moments històrics diferents.

- c) Nucli tipus sagrera¹²⁶⁷. Nucli organitzat al voltant d'una església, un castell o una torre de defensa, o amb els dos elements. És un tipus de poblament que s'organitza pels volts del segle X tot i que amb una configuració anterior. Generalment situat en un lloc una mica elevat, formant un conjunt d'habitatges que podien tenir dos o tres carrers entre mig, amb els murs de les cases externes que farien les funcions de murs de defensa, i a vegades tancats amb portes. L'església podia estar al centre i el castell solia ser senzill, moltes vegades era una sola torre de planta quadrada. Les cases de planta rectangular, amb el foc a un racó per evitar fums, algunes amb forn de pa, tot i

¹²⁶⁶ Martín, J. i Rodrigo, E. (2000). "El jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus (Casserres-Berguedà)". *Dovella* n° 67. Pp. 41-44.

¹²⁶⁷ Acceptem també la denominació de "cellera" que molts medievalistes donen a la sagrera, fent referència a la seva funció d'emmagatzematge de gra als cellers. Per exemple en els treballs de Mallorquí, Elvis (2009) "Les celleres medievals de les terres de Girona", *Quaderns de la Selva*. Centre d'Estudis Selvatans núm. 21, p. 117 a 148.

que la majoria utilitzaven un forn comunal. Properes al poble hi havia un seguit de torres de defensa o mansos-torre situats a llocs elevats propers i al costat dels camins d'accés. Aquests nuclis es van convertir en sagreres on es garantia protecció d'habitants i collites durant l'edat mitjana.

Son varis els nuclis al Berguedà que van sorgir d'una antiga sagrera, com Avià¹²⁶⁸, Montclar¹²⁶⁹ o Bagà¹²⁷⁰, alguns totalment fortificats, però seguint la estructura i distribució dels habitatges que hem descrit.

- d) Vilars o conjunts de poques cases agrupades. Un vilar és un conjunt de cases agrupades (entre tres i deu) en un tipus de poblament semidispers que no es va organitzar al voltant d'una església o castell, sinó que generalment depenia d'un nucli més important amb parròquia¹²⁷¹, disposant d'una àrea d'influència amb camps, horts, pastures i bosc. És un tipus d'establiment que s'inicià en època carolíngia i que conserva el topònim originat en època romana.

A un vilar d'època medieval cada mas estava format per la casa, una cort o estable i un hort. Un exemple conegut a la zona és el conjunt de masos de Vilosiu, que amb quatre masos formaven part del vilar de la *Villa Osyol* o Vilosiu l'any 980¹²⁷².

Segons afirma Bolós "aquest tipus d'hàbitat va anar desapareixent progressivament de la Catalunya Vella fruit dels nous processos de poblament que es donen a partir de l'any 1000, principalment l'*encastellament* i l'*ensagreraent*, i molts vilars acaben reconvertits en pobles o en masos"¹²⁷³. També diu que "el mas, fou l'hereu més directe del vilar, que en molts casos acaba substituint-lo, però també pogué donar-se la possibilitat que els masos nasquessin com subdivisions del vilar". Malgrat que afirmi aquesta desaparició, hem pogut constatar que es conserven molts exemples d'hàbitat en aquest tipus de concentració i amb orígens medievals, així com és significatiu el

¹²⁶⁸ Cortés Elía, M. del Agua (2002b).

¹²⁶⁹ Cortés Elía, M. del Agua (2015).

¹²⁷⁰ Cortés Elía, M. del Agua (2004).

¹²⁷¹ Bolós, J. (2001). "El naixement d'un vilar medieval: Moredell (Gironès) en època carolíngia". *Acta historica et archaeologica medievale*, (22), 181-190.

¹²⁷² Bolós, J. (ed.) (1996).

¹²⁷³ Bolós, J. (2000) *Diccionari de la Catalunya medieval* (ss. VI-XV). Barcelona: Edicions 62.

manteniment de molts topònims que estan relacionats amb aquests sistemes d'agrupament (El Vilar, Vilanova, Vilada).

Podem citar altres exemples entre les cases que hem estudiat, com els nuclis de l'Espà (Saldes), Sorribes i Moripol (Gósol), El Vilar (Avià).

Resum dels tipus en funció de l'agrupament dels habitatges:

- casa aïllada o dispersa.
- casa agrupada:
 - Agrupació d'un conjunt d'edificacions en filera
 - Agrupació d'edificacions situades sobre un turó i amb un únic accés
 - Nucli tipus sagrera
 - Vilars o conjunts de poques cases agrupades

5.2.1.3. TIPUS EN FUNCIÓ DE L'ESTRUCTURA GENERAL DEL CONJUNT

El tercer tipus de classificació tipològica de les cases la relacionem directament amb el volum de la casa i la seva relació amb el conjunt format per elements complementaris i la relació entre tots ells, és a dir, per l'estructura del conjunt.

Diferenciem dos grans grups: la casa sola amb coberts a l'entorn però sense formar una estructura unitària tancada, i la casa envoltada de coberts i parets que la tanquen a modus de pati clos o barri. Els dos tipus els trobem tant a les zones de muntanya com a la plana, però, mentre en les zones agrícoles de la plana, com Avià, Montmajor, Olvan o Sagàs, les cases generalment estan aïllades amb els coberts repartits al voltant immediat però poques queden tancades amb barri o formant un pati clos davant la casa; a les zones de muntanya, com Saldes, Gósol o la Pobla de Lillet, són més freqüents, algunes aïllades, però altres formant part d'un petit nucli en el que hi ha diverses masies d'aquest tipus. El barri està format per un mur relativament alt amb una porta d'accés que tanca el recinte format per la casa, l'era o pati, i els espais més importants destinats a corts i corrals pel bestiar, principalment per vaques, ovelles i/o animals de peu rodó, aquests últims necessaris per càrrega i feines al camp; també pot haver pallisses o coberts per guardar palla, herba i menjar dels animals durant

l'hivern. L'explicació d'aquesta diferència entre les dues zones geogràfiques és evident, a muntanya les condicions climàtiques obliguen a tancar els ramats a l'hivern i disposar d'un espai tancat però a l'aire lliure davant la casa facilita mantenir-ho net de neu. Les cases amb barri es van començar a desenvolupar en aquesta zona a partir de mitjan del segle XVII, però hem vist que és un element que ja apareix esmentat a documentació medieval¹²⁷⁴.

D'altra banda, l'agrupació de masos en petits vilars o nuclis ajuda a mantenir un nivell de relació social amb la resta de cases i evitar l'aïllament social en èpoques de poca mobilitat condicionada pel clima. A les zones de muntanya la formació d'aquests grups de cases o masos és freqüent, composant petits pobles o vilars de com a mínim 4-5 cases, com podem veure a Feners o Maçaners, ambdós al municipi de Saldes; o els veïnats de Sorribes o Moripol, al municipi de Gósol; però també altres nuclis més grans que han esdevingut pobles, en els que les cases més antigues responen a aquesta tipologia, com passa a Josa de Cadí, Gósol, Saldes, la Pobla de Lillet o Castellar de n'Hug. Mentre que cap al sud les cases de pagès són independents i aïllades, excepte en casos molt puntuals a nuclis que es van configurar com a sagrera concentrant la població. L'explotació agrícola en certa forma obliga a aquest tipus d'assentament en masos aïllats, ja que necessiten extensió de terreny cultivable i tenir-ho proper, mentre que a muntanya les pastures es van a cercar a l'estiu i el bestiar a l'hivern es manté estabulat a casa, amb una climatologia que afavoreix que les cases es trobin a prop unes de les altres i no es construeixin tantes cases aïllades com necessita l'economia agrícola.

Resum de tipus en funció de l'estructura general del conjunt:

- casa aïllada amb coberts a l'entorn independents o adossats sense formar estructura unitària tancada
- casa amb pati tancat o barri, voltat amb murs o amb coberts adossats

5.2.1.4. TIPUS EN FUNCÍO DE L'ESTRUCTURA DE LA CASA

Un quart tipus de classificació tipològica la relacionem directament amb l'estructura volumètrica de l'habitatge i la distribució estructural interna bàsica. Ens referim al

¹²⁷⁴ Ho veiem al Capítol 4.1.2: Elements complementaris de la casa.

nombre de cossos interns en que es distribueix la organització interna i que condiciona la volumetria externa. La construcció d'una casa no es fa en funció de com seran els tancaments, sinó de com es disposen aquests respecte a les divisions internes, ja que què aquest conjunt és el que forma l'estructura de suport.

A les cases estudiades hem observat que tenim dos grans grups en funció d'aquesta variable, les cases amb dos cossos paral·lels i les cases amb tres cossos paral·lels. Podem afegir un tercer grup que respon a aquelles cases que tenen un cos afegit de forma perpendicular als cossos de configuració principal.

Hem vist que les cases amb dos cossos estan estructurades amb la base de dues crugies paral·leles tancades amb dos murs exteriors perpendiculars, amb una estructura que generalment es repeteix al pis. Les cases de tres cossos segueixen la mateixa estructura però amb tres crugies paral·leles, algunes com a desenvolupament de la casa de dos cossos en afegir un tercer en una època històrica concreta amb intenció d'engrandir la casa.

El tercer tipus s'aconsegueix en afegir un cos, que ocupa tota l'amplada de la façana, de forma perpendicular als cossos que conformen l'estructura, permetent ampliar la casa amb un nou cos que configura un grup de galeries o d'eixida al pis.

La distribució i organització dels cossos que estructuren els murs de càrrega delimiten uns tipus de plantes que caracteritzen les nostres cases, amb un predomini de cases amb planta quasi quadrada.

Per establir els tipus en base a l'estructura, no considerem important la morfologia de la teulada i del seu carener respecte a la façana, ja que la teulada no modifica ostensiblement l'estructura de distribució interna, tot i que és un element que es pot relacionar amb la ubicació geogràfica i amb altres condicions arquitectòniques, com la estètica o la organització general de les façanes. Altres estudiosos han utilitzat aquesta variable per establir tipologies de masies, però no el considerem remarcable en el nostre territori. Possiblement en una zona amb moltes variants dels tipus de teulades i de façanes aquesta diferenciació sigui important, però al Berguedà la major part de les cases tenen teulades a doble vessant i la única diferència substancial és si el carener és perpendicular o paral·lel a la façana, element que no ens sembla de base per a la classificació, tot i que sí per a la descripció.

Altres elements relacionats amb l'aspecte exterior es podrien utilitzar per establir altres tipus de classificació en base a l'estil artístic o l'època històrica, a la organització de la façana, o el que hem esmentat relacionat amb la teulada, però considerem que són variables que cal tenir en compte en funció de l'interès de cada treball i l'orientació específica que es vulgui donar. Per al nostre treball aquestes variables únicament ens són útils per establir cronologies però no per proposar un sistema de classificació per al nostre cas d'estudi.

Resum dels tipus en funció de l'estructura de la casa:

- Casa de dos cossos
- Casa de tres cossos
- Els dos tipus anteriors amb un cos afegit perpendicularment davant la façana

La classificació en funció de l'estructura de la casa, ens dóna, o més aviat ens caracteritza, uns tipus d'edificis històrics concrets que venen determinats per aquesta. Així podem també distingir entre tipus de cases o de masos relacionats amb la cronologia històrica dels seus orígens o en base a reformes posteriors, i que hem anomenat "tipus històrics".

5.2.1.5. TIPUS EN FUNCÍO DE CONDICIONANTS HISTÒRICS

Aquests tipus històrics que hem documentat venen donats per aquesta estructura que relacionem amb les característiques dels masos de cada època històrica recolzats amb els elements que s'han documentat a cada casa.

El mas de dos cossos respon a un tipus d'habitatge documentat a l'edat mitjana, entre els que disposem d'exemples que es corresponen amb els mas torre i altres amb les domus, però també tenim altres masies de dos cossos que són tardanes, de finals de l'edat mitjana. Hi ha un tipus de cases que conserven l'estructura característica de la domus o casa forta documentada als segles XII-XIII: edificis de planta quadrangular, amb gruixuts murs que configuren dos cossos paral·lels, amb planta baixa, pis i golfes,

que presenten un parament de paredat regular o amb fragments regulars. Alguns d'aquests masos tenen arcs diafragma a la planta baixa distribuïts a l'interior dels cossos. Entre els exemples que hem documentat tenim Vilajoana, la Casavella de Graugés, el Puig d'Obiols, Cortichs, Solanelles, el Sull.

En quant a les masies que han sorgit d'una torre, segueixen una estructura interna de dos cossos amb planta quadrada i presenten també les característiques de la domus o casa forta, però visiblement des de l'exterior conserven estructura de torre, un tipus d'habitatge medieval que s'ha estudiat àmpliament¹²⁷⁵ i cronològicament situat entre els X i XII, com ja s'ha vist anteriorment en aquest document. Són estructures més freqüents a les comarques d'interior, a zones que havien tingut necessitat de protecció i vigilància, que al Berguedà marcaven la zona de frontera de la Catalunya vella. Tenim els exemples de Turrielles de L'Espunyola, La Closa, La Coma i Viladomat a Capolat, entre d'altres.

La masia anomenada "d'estructura clàssica", respon a una estructura de tres cossos paral·lels, amb planta baixa, pis i golfes, amb la sala disposada a la crugia central del pis. Un tipus que s'inicia al segle XV i que es consolida a partir del segle XVI, essent una estructura que s'ha considerat com la que defineix en certa forma la masia catalana¹²⁷⁶. Tenim exemples d'aquest tipus en que la casa s'ha configurat de tres cossos en origen (Barons, Ballús, La Vila, Trasserra), però d'altres casos en que el tercer cos és fruit d'una ampliació tardana d'una casa de dos cossos (Vilamarí, Llençol, Les Llenes). També hi ha un tipus de casa que té dos cossos en planta baixa i tres al pis, fruit de modificacions posteriors a una casa de dos cossos (Casòliba).

Aquest tipus de masia clàssica de tres cossos, que Moner prefereix denominar "mas consolidat"¹²⁷⁷, té uns trets distintius, els tres cossos i la sala, que es situen com a elements introduïts al segle XVI.

Un tipus que està relacionat amb els dos anteriors és la casa amb torre, diferent del mas torre. Es tracta d'una torre adossada a una masia, a vegades fruit d'una fortificació del mas¹²⁷⁸ o bé com a herència d'una edificació defensiva medieval. En algun cas es conserva al costat i adossada al mas (Torre de Faia de Gisclareny, El Mercadal, Palau de Biure) i en altres ha quedat dins l'estructura de la casa ja que a

¹²⁷⁵ Riu, M.; Segret, M. (1986). Serra, A. (1998, 2000).

¹²⁷⁶ Moner, J. (2001)

¹²⁷⁷ Moner, J. (1998).

¹²⁷⁸ Algunes fortificacions són d'origen medieval, com el mas Palau d'Olvan, però altres van ser provocades pel bandolerisme entre finals del segle XVI i principis del XVII, tot i que l'establiment de cronologies en aquests casos és difícil. (Solà, Xavier, 2015)

partir de la torre s'ha fet l'ampliació afegint diversos cossos (El Puig de Capolat, Els Quatre Vents).

Altres tipus, que també està relacionat amb les cases de dos i de tres cossos, són les que van afegir un nou cos de forma perpendicular a la façana, formant un cos de galeries o eixida, ocupant tota l'alçada de la façana. Aquest element és un tipus d'ampliació que es va fer en algunes cases a partir del segle XVII i què, en alguns casos, es va afegir un segon cos, és a dir, dues galeries paral·leles entre si i perpendiculars als cossos estructurals principals.

Altres tipus de mas que ja hem vist anteriorment però que podem relacionar amb un tipus històric és el mas en balma o arrambat a un marge, que correspondria al mas horitzontal que hem vist a l'apartat anterior i que descriuen Manuel Riu i Assumpta Serra¹²⁷⁹ identificant-lo com el tipus d'habitatge medieval més antic al Pirineu. Es tracta d'un habitatge d'una planta amb dues zones diferenciades, una per persones i altre per animals, a vegades amb diferents espais, que podem trobar aprofitant un marge o sota d'una balma. Tenim exemples d'estructures arrambades a un marge en diverses cases que s'han desenvolupat posteriorment amb pisos, per exemple la casa Guixera del Clot, o els masos de Vilosiu¹²⁸⁰.

D'habitatge en balma hem trobat molts exemples a la zona. És possible que molts d'aquests habitatges fossin temporals, o per a guardar el bestiar, tot i que coneixem exemples a la zona d'ocupacions que es van mantenir fins ben entrat el segle XX. Tenim diferents exemples a la comarca, com la balma de les Set Portes, la balma de ca n'Aloy (Casserres), Els Forats (Capolat), les balmes de Cerdenyà, Pou i d'en Sala (Sagàs), La Balma (Cercs), entre les més destacables¹²⁸¹.

La major part dels vestigis visibles de masies i cases de pagès són del segle XV, queden pocs elements anteriors, cosa que ha provocat la opinió de Rosa Congost quan afirma que "el fet que les restes del segle XV constitueixin les restes més antigues de les cases de pagès estudiades que han perdurat fins als nostres segles significa que anteriorment les cases s'havien construït amb materials menys sòlids, i que s'hauria produït una autèntica revolució arquitectònica al segle XVI en el món rural català"¹²⁸², relacionat amb aquest mas de tres cossos que molts autors diuen que pot respondre a un tipus que va sorgir amb posterioritat a la pesta negra i als masos

¹²⁷⁹ M. Riu (1986, 2003). Serra, A. (1998).

¹²⁸⁰ Castillo, A. del (1965); Riu, M. (1993); Bolós i Masclans, J. (ed.) (1996).

¹²⁸¹ Tot i que es tracta d'un treball de recull molt general, val la pena consultar el treball abans citat de Gener Aymamí (2010), ja que recull un important nombre d'exemples al Berguedà.

¹²⁸² Congost, R. i altres, (2003: 32).

ròncs, ja que l'ampliació de patrimoni va permetre noves construccions i ampliacions a les cases dels pagesos que van sortir enfortits, però com també afirma Rosa Congost, "no totes les cases van convertir-se en masies". Hem comprovat per a aquesta zona que existeixen moltes ocupacions que han perdurat d'estructures d'habitatge anteriors al segle XV, com les balmes obrades o les torres i domus de dos cossos, per tant la minva d'aquests habitatges no pot ser degut al tipus de materials constructius, sinó a la ocultació d'elements degut a ampliacions i a la ocupació de forma quasi ininterrompuda. Observant els fogatges dels municipis ens podem fer una idea del manteniment de moltes cases al període posterior als masos abandonats per la pesta del segle XIV.

	Dos cossos	Tres cossos	Tres cossos fruit d'ampliació al XVII-XVIII
Medievals (XII-XIII)	9	0	10
XIV-XV	7	3	1
XVI-XVII	11	11	7
XVIII	4	3	0

Taula 64: Relació entre la cronologia més antiga i el número de cossos a les cases (a partir de 76 cases).

Resum dels tipus històrics:

- domus (dos cossos)
- mas torre (dos cossos)
- mas amb torre adossada o integrada
- masia d'estructura clàssica (tres cossos)
- masia amb un cos perpendicular afegir davant la façana (galeries o eixida)
- casa en balma o arrambada a un marge (horitzontal / vertical)

Finalment, i com a conclusió, podem dir que l'agrupació i combinació dels elements dels cinc sistemes de classificació anteriors ens faciliten uns tipus d'habitatges específics si afegim implicacions de tipus social i econòmiques. Així tindrem un sisè grup de tipus que hem anomenat tipus d'habitatges.

5.2.1.6. TIPUS D'HABITATGES

Com dèiem, aquest darrer tipus està relacionat amb elements socials i econòmics que han condicionat la construcció de l'edifici i que es tradueixen bàsicament en les dimensions de la casa i del conjunt, i amb la diversificació i especialització dels espais interiors. Ja hem vist aquests tipus a l'apartat que explicàvem les característiques generals de la casa rural, per tant farem aquí només un apunt per recordar aquesta forma de classificació.

Diferenciem les cases grans, també conegudes com cases pairals, aquelles cases en les que la línia familiar s'ha mantingut fent créixer el patrimoni al llarg del temps i originant una entitat econòmica ampliada i reforçada pel sistema d'hereu únic. Aquest tipus de gran masos els trobem a tot el territori, però fonamentalment a les zones agrícoles, mantenint-se la denominació "casa pairal" en alguns municipis, com Casserres, Puig-Reig o Montmajor. Generalment disposen de diferents estructures a l'entorn de la casa, que s'han anat ampliant al llarg del temps en funció del seu patrimoni econòmic.

Un segon grup està format per les masoveries, cases més modestes que es van originar com a sistema complementari i que depenien de les grans cases, que responen a característiques estructurals molt similars a les anteriors però en les que els lligams econòmics de dependència a les anteriors va provocar unes característiques arquitectòniques més simples.

Altres tipus d'habitatge són les barraques, cases de dimensions petites i generalment de dues crugies que estaven relacionades amb un mas gran i que tenien l'estatus de masoveria. També hi ha altres que són de tipus temporal, com les barraques de pastor o els refugis a muntanya.

Masoveries i barraques podien estar relacionades amb les bordes que apareixen a algunes fonts documentals des del segle XII, que s'han interpretat com a unitat d'explotació modesta, a vegades relacionades amb un mas¹²⁸³.

També diferenciem el tipus de casa rural ubicada a un vilar o un nucli agrupat, i que ja hem especificat a la classificació per agrupament. Podem trobar exemples que segueixen les característiques morfològiques i constructives de les masies aïllades però que formen part d'un agrupament d'habitatges; i també trobem cases de cos, situades una al costat de l'altre dins un nucli, moltes originades a l'edat mitjana i característiques d'un sistema econòmic de producció artesanal que va condicionar en certa forma la estructura i distribució interna, ja que els obradors es troben en planta baixa i l'habitatge al pis.

Resum de tipus d'habitatges

- gran casa / casa pairal
- masoveria
- barraca / refugi
- casa en vilar o poble

5.2.1.7. ALTRES POSSIBLES SISTEMES DE CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA

Hem escrit més amunt que som conscients que podem trobar altres tipus de classificacions en funció de paràmetres més específics, per exemple en relació a aspectes morfològics, volumètrics o de composició de façanes, fins i tot relatius a aspectes decoratius, però, tot i que són variables importants per exemple, per establir cronologies, no els considerem principals en el nostre estudi. Però si volem deixar present que es podria realitzar, per exemple, una subclassificació a partir del volum de la casa, aquella que hem fet tenint en compte la seva estructura externa. Es podrien prendre variables com el tipus de planta, la teulada i la orientació, característiques de la façana principal, dels elements que envolten la casa i dels elements decoratius de portes i finestres o, fins i tot, tenint en compte els materials constructius utilitzats. Això

¹²⁸³ Farías Zurita, Víctor (2009)

ens proporcionaria aspectes més específics dins cada estructura concreta que ens facilitaria fer classificacions en subgrups què, al meu parer, serien inacabables, ja que cada casa agrupa elements molt dispars, tot i similars.

Simplement com a apunt fem un llistat de les variables possibles que ens permetrien fer altres tipus de classificacions:

- Tipus de planta quadrada o rectangular
- Nombre de vessants de la teulada
- Carener perpendicular o paral·lel a la façana
- Orientació de la façana principal i de la porta
- Tipus de façana: simètrica, asimètrica, amb eixida
- Tipus d'obertures i decoració
- Materials constructius
-

Aquests tipus de subclassificació segueixen la línia de la que va establir Josep Danés, a partir de les teulades i dels cossos de galeries¹²⁸⁴. En la distribució territorial per comarques dels tipus que va identificar, segons la seva classificació pel Berguedà, les masies es trobaven dins els següents grups: *Tipus 1 de la família I* (carener perpendicular a la façana, teulada a dos vessants), i *Tipus 2 de la família II* (carener paral·lel a la façana i coberta a dos vessants). Tot i així, cal tenir en compte la incidència que va tenir l'estudi de la masia catalana a la zona, ja que és una de les comarques que compta amb menys fitxes, un 3% del total, i únicament amb 236 imatges del Berguedà, d'un total de 7.705¹²⁸⁵ fotografies que té el fons de l'Arxiu de la Masia Catalana.

Si és cert que quasi totes les cases presenten una volumetria similar bàsica amb modificacions puntuals donades per afegits de volums al cos principal, però la estructura de les cases d'aquesta zona respon al tipus de masia d'estructura clàssica que va establir Josep Danés només en els masos de tres cossos: cases de planta rectangular, cobertes amb teulada bàsicament a doble vessant, amb carener perpendicular a la façana principal que s'obre quasi sempre a migdia; la façana es

¹²⁸⁴ Veure capítol 3.2 del present treball.

¹²⁸⁵ Informació extreta de la web del Centre Excursionista de Catalunya, Arxiu de la Masia Catalana: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/search/collection/afcecemc>. Borbonet, A. (2010) "L'estudi de la masia Catalana a partir de 1976". A *La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears*. Barcelona. La Magrana i Centre Excursionista de Catalunya.

correspon a un sistema de tres o cinc cossos interiors perpendiculars a aquesta, a vegades amb un cos afegit davant de la façana que aportava lluminositat al conjunt afegint eixides amb arcs als pisos. D'aquesta manera, les façanes queden marcades per aquesta volumetria bàsica formada per un cos rectangular amb un triangular a sobre. Els elements diferenciadors de les façanes són les obertures, generalment simètriques, marcades en molts casos pels balcons de les eixides i dels assecadors de les golfes.

Esquema resum dels tipus:

1-Resum de tipus en funció de la ubicació al territori: (de 228 cases¹²⁸⁶)

Casa de plana amb economia primordialment agrícola	54,38%
Casa de muntanya amb economia primordialment ramadera	45,61%

2-Resum de tipus en funció a l'agrupament dels habitatges: (de 228 cases)

Casa aïllada o dispersa	88,15 %
Casa agrupada	8,77%

3-Resum de tipus en funció de l'estructura general del conjunt: (de 228 cases)

Casa aïllada amb coberts a l'entorn independents o adossats sense formar estructura unitària tancada	83,33%
Casa amb pati tancat o barri, voltat amb murs o amb coberts adossats	16,66%

¹²⁸⁶ Recordem que el treball de recerca s'ha fet sobre 228 cases a nivell exterior, i s'han triat 76 de les que s'ha fet l'estudi de detall de l'espai domèstic interior.

4-Resum dels tipus en funció de l'estructura de la casa (de 228 cases)

Casa de dos cossos	33,33%
Casa de tres cossos	62,28%
Casa amb un cos afegit perpendicularment davant la façana	28,50%
Cases amb 5 cossos	1.75 %
Balmes obrades que tenen un o dos cossos	3%

5-Resum dels tipus històrics (de 76 cases)

Domus (dos cossos)	19 / 25%
Mas torre (dos cossos)	3 / 3,9%
Mas amb dos cossos	10 / 13,15%
Mas amb torre adossada o integrada	1 / 1,31%
Masia d'estructura clàssica (tres cossos)	23 30,26%
Masia amb un cos perpendicular afegir davant la façana (galeries o eixida)	17 22,36%
Casa en balma o arrambada a un marge	3 / 3,94%

6-Resum de tipus d'habitatges (de 76 cases)

Casa gran / casa pairal	54 / 71,05%
Masoveria	13 / 17,10%
Barraca / refugi	2 / 2,63%
Casa en vilar	6 / 7,89%
Molí	1

5.2.2. QUADRE DE CLASSIFICACIÓ DE LES 76 CASES ESTUDIADES EN DETALL.

BAIX BERGUEDÀ

		Dos cossos	Tres cossos	Dos ampliat a tres	En balma
Amb pati clos	Aïllada	-Casavella de Graugès (domus) -Cubinsà (mas)	-Torradella (mas) -Quer (mas)		
	Agrupada				
Sense pati	Aïllada	-Vilajoana (domus) -La Rovira (masoveria) -Caseta Salvans (masoveria) -Vilanova (domus) -Puig d'Obiols (domus) -Turrielles (torre) -Vilariquer (domus/eixida) -Torrentbó (domus)	-Mateus (mas) -Ballús (mas/eixida) -Bep Vell (mas/eixida) -La Tor l'Espunyola (mas/eixida) -Macià (mas) -Mercadal (domus) -El Riu (mas) -Agut (mas/eixida) -Ballaró (mas/eixida) -Boixadera Cint (mas/eixida)	-Vilamarí (mas/eixida) -Barraca Vilamarí (masoveria) -Pagerols (domus) -Casancots (mas) -Quatre vents (amb torre) -Gabatx (domus/eixida) -La Tor Montclar (domus) -Ballarà (mas) -Bernades (mas/eixida)	
	Agrupada	-Mas Vell (mas)		-Sastret (domus)	-Set Portes
		11	12	10	1

ALT BERGUEDÀ

		Dos cossos	Tres cossos	Dos ampliat a tres	En balma
Amb pati clos	Aïllada	-Espelt (mas)	-Boixadera Bancs (mas) -Tubau (mas/eixida)	-Llenes (mas) -Vilella (mas)	
	Agrupada	-Andreuet 1(mas) -Andreuet 2(mas)			
Sense pati	Aïllada	-Julit (masoveria) -Pletetes (masoveria) -Sull (domus) -Quel (masoveria) -Mestre (masoveria) -Molí Güell (masoveria) -Casablanca (mas/eixida) -Runers (masoveria) -Solanelles (mas) -Guixera (masoveria) -Mesquita (masoveria) -Sorribes (mas) -Balart (mas/eixida) -La Closa (torre) -La Coma (domus)	-Cellers (mas/eixida) -Teuleria (mas) -Trasserra (mas/eixida) -Barons (mas/eixida) -La Vila (mas/eixida) -Torneula (mas) -Bertran (mas) -Sant (mas) -La Tor la Nou (mas)	-Casòliba (mas/eixida) -Cortichs (domus) -El Puig (domus/eixida) -Gragés (mas) -Llengot (mas) -Viladomat (torre)	-Els Forats
	Agrupada	-Plata (domus) -Punis (domus) -Manaia (mas)	-Puig Moripol (mas)		
		21	12	8	1

5.2.3. CONCLUSIÓ: ENTORN A LA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA.

Hem vist a un altre capítol d'aquest treball¹²⁸⁷, que les classificacions tradicionals de la casa rural que han fet diferents autors, s'han centrat en funció de la zona concreta on desenvolupen el seu estudi, però normalment a nivell general i d'un territori ampli. Alguns s'han basat en motius geogràfics i/o econòmics d'aprofitament dels recursos, que han provocat un destí específic de l'edifici; mentre que altres s'han basat en l'estructura arquitectònica d'elements molt concrets com la forma de la teulada o de les façanes. També s'observa que influeix l'interès particular de la persona que fa la classificació, per exemple, arquitectes com Josep Danès, Lluís Bonet, Ramon Ripoll o Joan Curós¹²⁸⁸ han basat les seves tipologies en l'estructura arquitectònica de teulades, cossos i façanes; mentre que antropòlegs o geògrafs tenen més en compte aspectes d'ubicació geogràfica i aprofitament de recursos, com en els treballs de Ramon Violant i Simorra, Salvador Llobet o Marc-Aureli Vila. Així, els paràmetres de selecció són acotats a situacions i aspectes específics.

D'altra banda, la major part d'aquests estudiosos que han fet treballs de classificació de la masia, l'han tractat des de una perspectiva general de tot Catalunya, i amb aquesta visió tan àmplia forçosament cal fer una tria a partir de pocs paràmetres i que siguin aplicables a tot el territori, predominant la selecció per tipus geogràfic o per morfologia arquitectònica, sense tenir en compte altres elements.

La ubicació geogràfica, si bé a nivell de territori extens és vàlida, no ho és aplicada a una zona concreta, a no ser que aquesta tingui una geografia molt dispar, com seria el cas de la nostra. El mateix passa amb l'aprofitament dels recursos que estan íntimament relacionats amb l'aspecte geogràfic i climàtic, la diferenciació entre tipus d'habitatge té una relació claríssima amb el seu entorn immediat, i afecta a elements molt concrets que provoquen algunes diferenciacions estructurals.

Per l'establiment de tipologies a l'habitatge rural cal tenir en compte diferents factors, que a la vegada estan relacionats entre si. Cal tenir en compte la interpretació que en fan els mateixos usuaris, que acostuma a ser diferent de la que fan antropòlegs i arquitectes que treballen, uns amb la recollida de material en treball de camp, i altres estudiant aspectes tècnics. Es pot afrontar recollint dades en relació amb el medi físic, amb les tècniques constructives i estructura arquitectònica, però també en relació amb

¹²⁸⁷ Capítol 3.2.

¹²⁸⁸ El seus treballs s'han desenvolupat al capítol 3.

la organització social del grup que en fa ús i que incideix en la seva construcció i ampliació. Són aquestes perspectives, arquitectònica, social, econòmica, antropològica o històrica, les que provoquen la selecció dels paràmetres que serviran per determinar els tipus de casa característica a cada zona.

Així, és pot fer la classificació en funció a criteris morfològics, tècnics i funcionals, en funció a criteris geogràfics i d'aprofitament, però també en funció a factors socials, històrics i culturals que influeixen en la distribució. Per aquest motiu s'ha optat per fer la classificació de les cases d'aquest territori en base a diversos elements que influeixen en la configuració final, i la barreja de tots ells ens proporciona la lectura dels habitatges en funció a aquests paràmetres que permeten diferenciar i descriure per tenir informació completa.

Un aspecte que cal comentar, ja que no s'ha utilitzat específicament en l'establiment de tipologies, és l'aspecte funcional intern de la casa, la organització dels espais interns des de una perspectiva modular, però també des de la perspectiva d'ús dels espais. Aquest element no influeix substancialment en la volumetria general de la casa, però si ajuda a entendre la distribució interna dels espais i els elements que influeixen en aquesta organització.

L'estudi dels tipus pot tenir aquesta connotació funcional, de forma que l'ús a què es destina l'edifici pot determinar el tipus. Aquesta ha estat una de les formes que s'ha utilitzat tradicionalment per interpretar les tipologies arquitectòniques en general i que ha contribuït a delimitar si els edificis eren religiosos, residencials, administratius, etc.... Però no respon per un igual a totes les fases històriques, ja que la funció que es dona a un element o a un espai pot haver patit variacions al llarg del temps i variar en diferents cultures. Podem interpretar que l'esser humà ha construït l'habitatge amb una distribució determinada en funció dels usos que li vol donar, però també que l'ús s'ha adoptat a posteriori en funció de l'estructura que es dona a l'espai. A les masies l'estructura mostra un patró molt similar de distribució en pisos i crugies que responen més a una adaptació del fet constructiu degut a condicionants tècnics, que a una planificació prèvia de la distribució d'espais. La organització distributiva d'espais comuns o de treball a la planta baixa i de vida al pis pot respondre a criteris de comoditat en la comunicació interna i d'estanqueïtat d'espais, però l'organització dels espais sembla respondre simplement a una adaptació de les necessitats a uns espais que tenen una estructura arquitectònica formal prèvia que ha estat influenciada pels condicionants tècnics. No hi ha dubte que la necessitat obliga a cercar solucions, i que els espais específics per a diferents funcions es distribueixen dins una estructura

arquitectònica de forma coherent, però la ubicació específica de cada funció queda també condicionada en certa manera als coneixements tècnics de cada època, ja que es poden crear solucions per a condicions específiques.

D'altra banda, les necessitats bàsiques de l'habitatge son diferents en cada època històrica i a cada territori cultural, fet que també condiciona la organització i la distribució de l'espai dins un habitatge. Necessitats com cuinar o dormir, no tenen per què estar associades a confort o a il·luminació, que estan més lligades a plantejaments de tipus cultural i que canvien amb el temps i amb l'adaptació a l'entorn immediat.

Aquests aspectes de relació de forma i funció amb la organització els tractarem al següent apartat.

5.3. EXEMPLES TIPUS DE CASES RURALS DEL BERGUEDÀ

Per concloure aquest apartat volem presentar uns exemples de les cases que s'han estudiat com a mostra dels tipus que són representatius en aquesta zona. Som conscients que exposar en aquest treball les fitxes complertes de totes les cases seria omplir amb una quantitat de dades innecessàries per al lector, ja que aquesta informació s'ha fet servir per a la redacció del treball i ha fet la seva funció. Als annexes es troba la informació que hem considerat que aporta informació útil, com la planimetria de totes les cases i alguns conjunts de fotografies, però no hem posat en aquest treball tota la informació recollida a les fitxes documentals de les cases estudiades per raons obvies. Per aquest motiu hem fet una selecció d'exemples de cases, selecció feta tenint en compte el conjunt de criteris o patrons bàsics a partir dels tipus que hem exposat anteriorment, de forma que aquesta selecció fos representativa dels tipus de cases que tenim en aquesta zona. La selecció d'aquests exemples tipus s'ha fet tenint en compte les següents condicions:

- cases que s'ajustin a les tipologies bàsiques que s'han identificat a la zona
 - cases de plana agrícola i cases de muntanya agroramadera
 - cases de 2 cossos, de 3 cossos, de 3 cossos + eixida, balma-mas horitzontal
 - mas, masoveria, domus
 - casa amb pati clos, casa exempta, casa a nucli
- cases que, tot i les ampliacions, mantenen l'estructura bàsica quasi intacta
- cases que conserven elements "fossilitzats" a l'interior i que ens permetin comparar amb altres cases modificades del mateix tipus per esbrinar quins elements s'han eliminat o modificat i poder analitzar motivacions dels canvis.

Anomenem cases "fossilitzades" a les que hem trobat abandonades o tancades des de fa més de 40-50 anys i que tenen una bona mostra d'elements immobles i/o mobles sense modificacions o amb pocs canvis. Són, per tant, exemples que mantenen la distribució interior i els elements als espais de període preindustrial, és a dir, que en la seva evolució podem intuir elements de diferents èpoques històriques, però en les que no trobem elements característics de la etapa de creixement econòmic de finals del

XIX o inicis del XX. Al món rural la “modernització” d’espais, assimilant novetats que eren freqüents a les ciutats, va arribar de forma endarrerida, ja que en molts casos s’han mantingut formes de viure i d’utilitzar els espais i altres elements domèstics fins fa relativament pocs anys. Aquest parèntesi que s’ha donat en algunes zones rurals, i molt particularment en la que hem estudiat, ha provocat que haguem pogut documentar elements, espais i formes de viure veritablement arcaiques.

De les cases seleccionades exposem una fitxa amb informació concisa però suficient per entendre la composició de l’espai, la relació entre els elements i l’anàlisi de la distribució interna. La fitxa recull la informació més important i seleccionada, essent un resum de la informació recollida a les fitxes base redactades a partir del treball de camp i de la recerca històrica.

Els descriptors bàsics de les fitxes d’aquests exemples tipus són, a més de les dades d’identificació (nom, ubicació, tipus, fotografies i planimetria), altres dades de tipus històric (cronologia i evolució històrica bàsica), dades descriptives (característiques generals, modificacions que s’han fet, descripció estructural), informació de cada pis de la casa amb els espais, la superfície, els elements immobles i mobles que s’hi troben, així com un esquema que recull l’estructura de distribució interna dels espais i la relació de comunicació entre ells, cosa que ens permet concloure amb una exposició sobre la organització espacial a les cases rurals i un anàlisi de l’evolució històrica.

	Nom	Tipus	Distribució interna		Organització externa		Sistema econòmic	Situació d'ocupació
1	Cal Julit	Masoveria	2 cossos			aïllada	agroramader	fòssil abandonada
2	Vilajoana	Casa "domus"	2 cossos		pati clos	aïllada	agrícola	modificada
3	Ca l'Andreu	2 cases	2 cossos		pati clos	a nucli	agroramader	fòssil
4	L'Espelt	Casa	2 cossos		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil abandonada
5	Vilamarí	Casa pairal	2 cossos amplada a 3	eixida		aïllada	agrícola	modificada lleugerament
6	Les Llenes	Casa	2 cossos amplada a 3		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil tancada
7	Mateus	Casa i masoveria	3 cossos			aïllada	agrícola	fòssil tancada
8	Torrabadella	Casa pairal	3 cossos	eixida	pati clos	aïllada	agrícola	modificada lleugerament
9	Boixadera dels Bancs	Casa	3 cossos		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil tancada
10	Balma de les Set Portes	Casa en balma	mas horitzontal			aïllada	agrícola	abandonada

Taula 65: Selecció d'exemples tipus de les cases rurals del Berguedà amb els descriptors identificatius.

5.3.2. FITXES DE LES CASES TIPUS

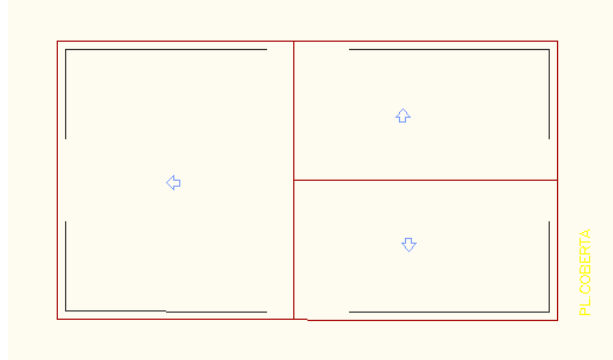


LLEGENDA:

Per facilitar la lectura de l'esquema de distribució interna de cada casa, cada tipus d'espai té un color identificatiu:

Blau mig: estables, zones de treball o elaboració
Blau cel: forn de pa i pastador
Groc: entrada
Gris: escales i zones de distribució o comunicació
Rosa: sala
Blau fosc: cambres
Vermell: cuina
Rosa clar: espai del foc, foc a terra
Verd: zones d'emmagatzematge
Marró: elements immobles

Taula 66: Llegenda d'identificació de la distribució interna d'espais.

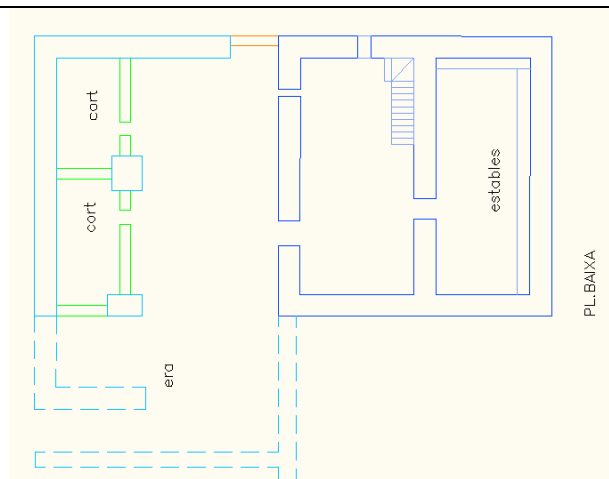
5.3.2.1. CAL JULIT

<p>CAL JULIT (Coforb, Capolat)</p> <p>Tipus: casa de dos cossos, masoveria.</p> <p>Zona ramadera Alt Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta i pis. Situada al costat del mas del que depenia.</p> <p>Modificacions: casa tancada i sense ocupants des de inicis del segle XX. Actualment es troba en semi ruïna. L'afegit d'una altra casa a la façana S ha modificat l'estructura d'alguns elements. Davant la façana S hi havia l'era.</p>
<p>Cronologia: XVII-XX</p> <p>Documentada des de l'any 1793 però amb una estructura originària de planta quadrada del segle XVII. Al XVIII s'adossa una construcció a O, de planta baixa i pis, amb dos pilars que fan de suport de l'estructura, teulada d'un vessant. Al segle XIX la pallissa del pis d'aquest cos s'adapta com a habitatge i s'uneix a la resta del pis.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Murs de paretat format de pedres irregulars sorrenca, calcària i tosca unides amb fang. La porta original a ponent amb llinda de fusta.</p> <p>Sostres de l'edifici original, a planta baixa, de cairats carejats i bigues. En l'ampliació del XVIII són jàsseres sobre el pilar central i cairats carejats i posts de fusta a sobre.</p> <p>En el primer pis de l'edifici original, el sostre està format per cairats, només carejats i revoltó de guix encofrat. Coberta edifici antic de dos vessants i de l'ampliació d'un, de teula.</p> <p>Divisions internes de guix encofrat.</p>	
<p>Façana S</p> 	<p>Façana N</p> 

Planta baixa: 44,8 m² a Est (primigeni)+ 44,7m²(ampliació) a Oest.

Espais de treball: Entrada 21,9 m² amb escala de pedra, de dos trams. Estable cos inicial 18 m². Estables nous 46,72 m².

Elements: menjadores als estables, escala de pedra.



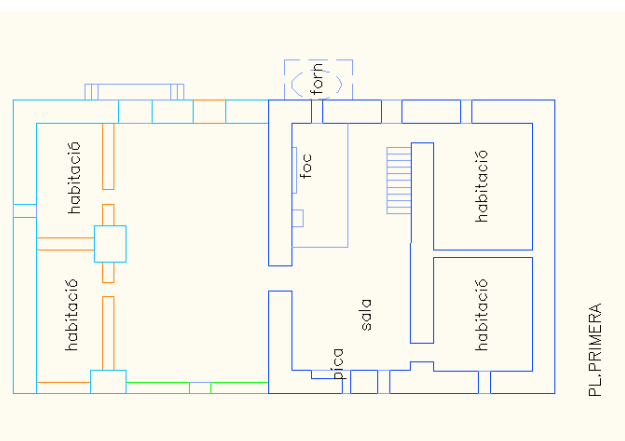
Pis: 44,8 m² (primigeni)+ 44,7m²(ampliació)

Espais domèstics: a la zona primigènia: sala central 21m². Cos E amb dues cambres 8,20+8,25m². Zona nova O: saleta 28,60 m². Dues cambres 5,60+5,80 m².

Elements. Sala: pica aigüera, foc a terra amb xemeneia rectangular piramidal, banc escó amb taula abatible, escala de fusta per accés a les golfes. Forn de pa.



Porta Oest a cos nou. Forn.



Golfes: 26m², espai no aprofitable sota teulada del cos Est.

Elements constructius



Paviment de la sala. Porta sala a cambra.



Escala a golfes. Pareds de guix encofrat.

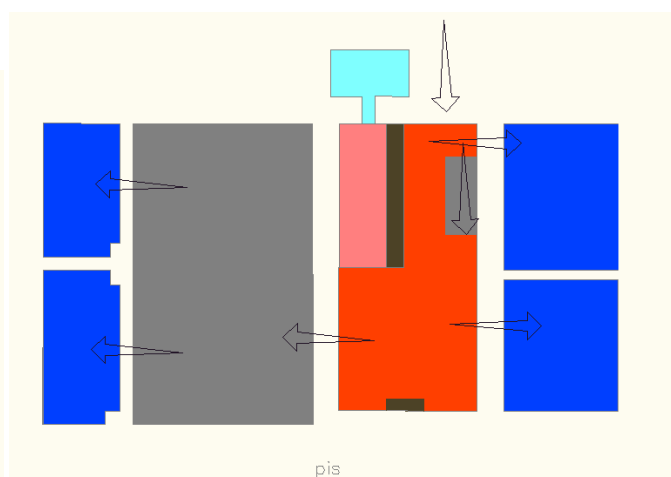
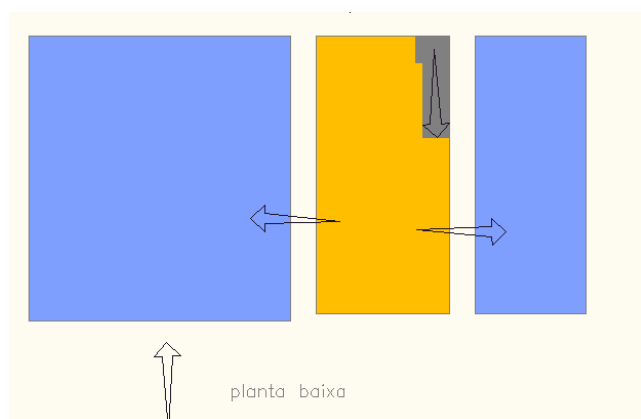
Elements mobles



Mundo (caixa), cremalls, banc escó amb taula abatible.



Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S, planta pis N
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala, a E directe, a O passant per espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular lineal i adjacent complex
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espai de transició

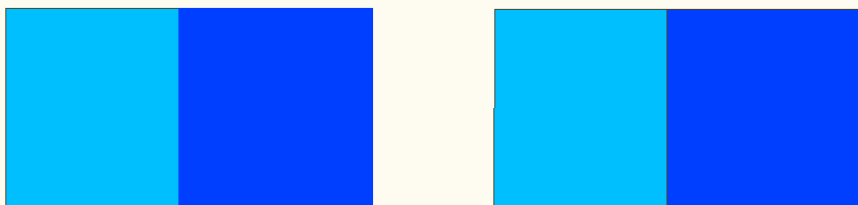
Relació espais i elements:

- Foc central, adjacent a mur intern, relació directa amb espai cuina-sala.
- Pica adjacent a mur extern S.

Hipòtesi d'evolució històrica:

Segle XVII (blau fosc)

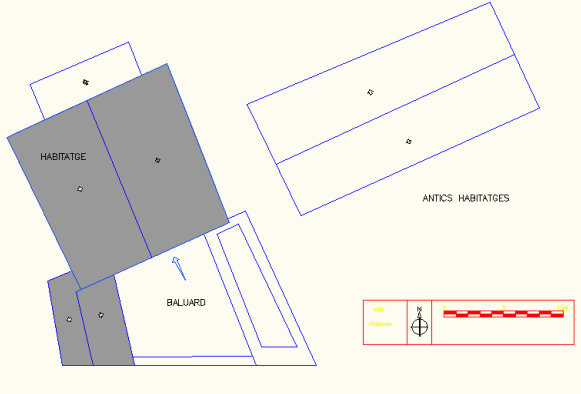


Segles XVIII (blau clar)



Planta baixa

Planta pis

5.3.2.2. VILAJOANA

<p>VILAJOANA (Avià)</p> <p>Tipus: antiga “domus”, casa de dos cossos, zona agrícola Baix Berguedà. Amb pati clos.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes. Baluard davant façana. Pallissa al costat del XIX. Masoveria afegida a SO el XIX.</p> <p>Modificacions: casa rehabilitada (any 2000) conservant els elements estructurals antics.</p>
<p>Cronologia: Segle X-XI construcció inicial sobre la que es bastí al XII-XIII un mas fortificat senyorial, Modificacions al XVI (porta adovellada). Documentada des del segle XIV (Vila Jussana) i habitada fins a inicis del XX, esmentada a diferent documentació entre aquestes dates. Fogatge 1497 (Lorenç Vilajohana), 1553 (Lorens Vilajussana).</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Aixecada sobre una base plana de roca.</p> <p>Planta baixa: Murs pedra en filades regulars amb fragments d’opus spicatum, cantoneres tallades. Paviments de còdols verticals, espai sud empedrat amb lloses. Tres arcs diafragma apuntats, bigues roure. Espitlleres i porta adovellada. Escala tres primers graons de pedra i la resta de maó i mamperlà de fusta.</p> <p>Pis: murs pedra sorrenca i calcària, i còdols. Envans de pedra. Paviment de fusta a la sala. De rajols a habitacions. Portes amb motllures i llindes gravades, festejadors.</p> <p>Golfes: murs de tàpia i de pedra tosca, paviment de fusta.</p>	
<p>Façana NO</p> 	<p>Façana SE</p> 

Façana S



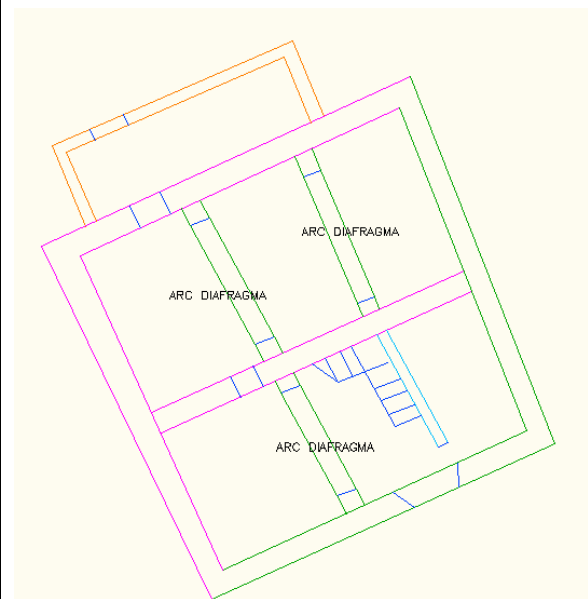
Façana E



Planta baixa: 159m²

Espais de treball: Estable que ocupa una crugia 79m². Estable a espai d'entrada 49m², i escala. Estable o celler lateral 16,80m².

Elements: menjadores a tots els espais.



Pis:

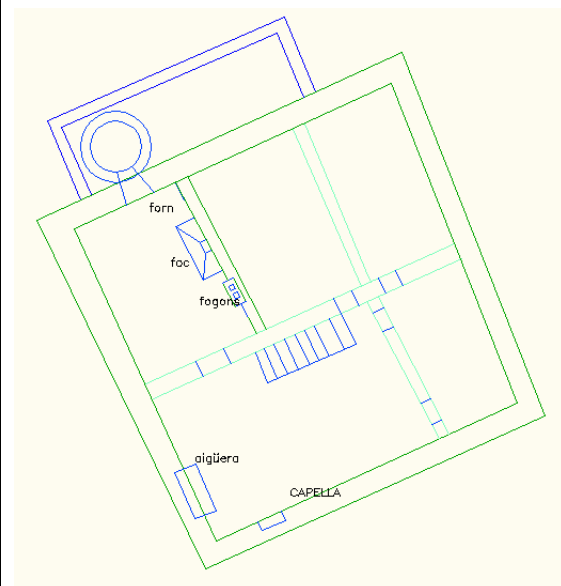
Espais domèstics: Sala amb l'escala, cuina i tres habitacions.

Elements

Sala 47,31m²: aigüera amb escudeller, capella, festejadors, escala de fusta.

Cuina 27,9m²: foc a terra de campana rectangular, forn, fogons de pedra.

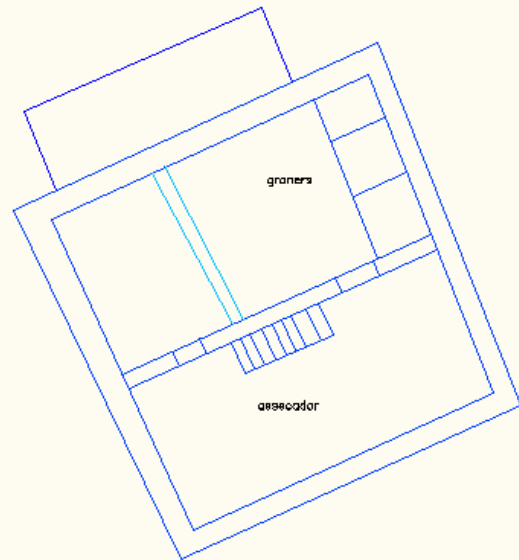
Habitacions: dues a tramuntana 25m², 24m², una a llevant 16m².





Golfes:

Emmagatzematge: Graners 50,16m², assecador obert a la façana 70,68m², altre magatzem 26,80m².



Elements constructius



Porta

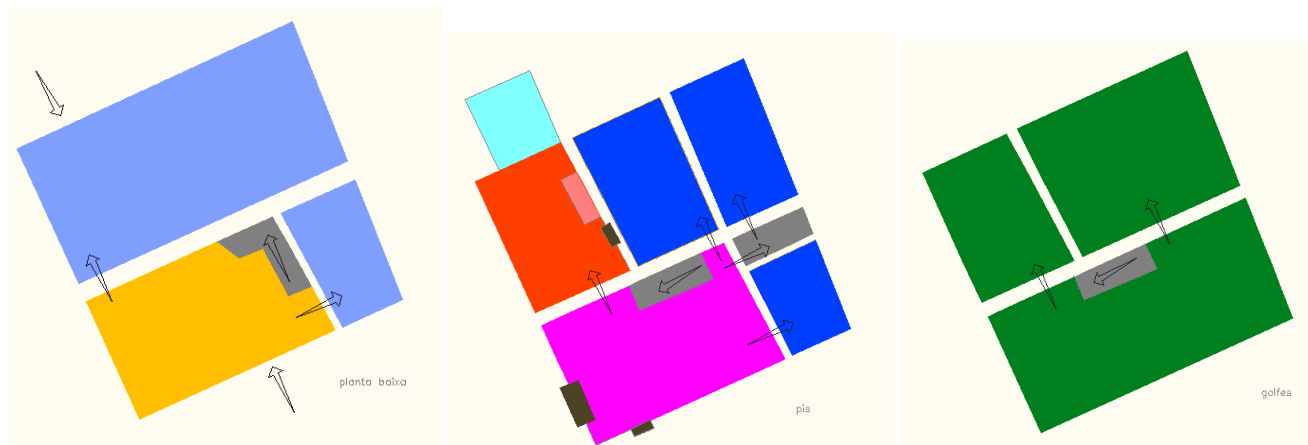


Escala i portes a la sala



Aiguera escudeller. Opus spicatum a planta baixa.

Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S, planta baixa N (oberta cronològicament més tard).
- Vertical: escala a mòdul central, dos trams en angle a planta baixa, un tram lineal de pis a golfes.
- De relació: Planta baixa des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala, a E directe, a O passant per espai de transició.

Organització:

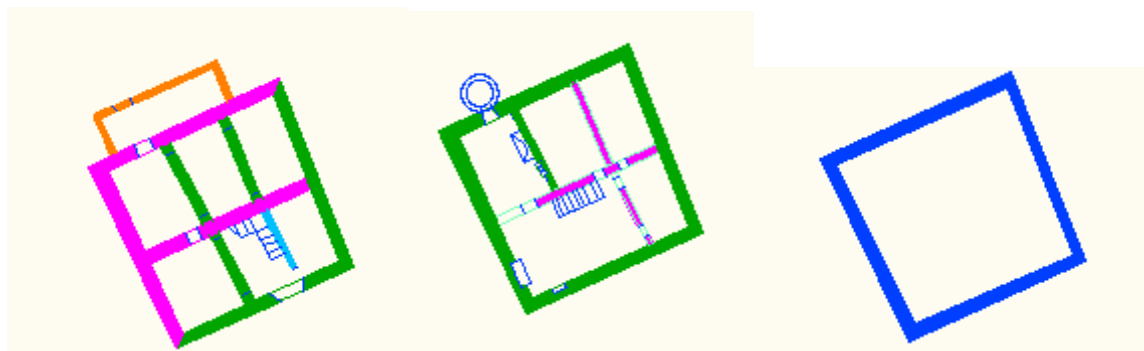
- Planta baixa: sistema modular adjacent simple
- Pis: sistema modular adjacent simple amb un espai de transició

Relació espais i elements:

- Foc adjacent a mur intern, dins espai cuina.
- Fogons a mur intern, dins espai cuina.
- Forn a cuina, al pis, mur extern N.
- Pica adjacent a mur extern O.
- Graners, a cambra de les golfes

Hipòtesi d'evolució històrica:

- Segle XIII (rosa)
- Segle XIV (verd)
- Segle XVI (blau fosc)
- Segles XVIII (blau clar)
- Segle XIX (taronja)



5.3.2.3. ANDREUET

<p>ANDREUET (Sorribes, Gósol)</p> <p>Tipus: conjunt formant per dues cases de dos cossos cada una i amb un pati tancat davant la façana sud. Situada a un petit nucli.</p> <p>Zona ramadera Alt Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa 1: planta baixa dos pisos i golfes sota teulada. Casa 2: planta baixa, pis i golfes sota teulada.</p> <p>Era 41 m². Pati 63m².</p> <p>Modificacions: Les dues cases formen part de la mateixa propietat i estan comunicades. Fins fa 4 anys es conservaven els elements que hi havia des del segle XVIII-XIX. S'ha modificat una d'elles el 2009, canviant la direcció del carener i els interiors.</p>
<p>Cronologia: Ca l'Andreu et era una borda del comte Solé de Gósol. El llogaret de Sorribes existia al segle XI, segons consta en un document senyorial pertanyia al llinatge dels Barons de Pinós. El 1743 al poble de Sorribes hi havia un total de 15 cases. Possiblement la casa ja existia al segle XIV, tot i que la construcció actual és de finals del XVII, inicis XVIII. El segon pis de la casa 1 es va fer el 1902.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Ubicada en un lloc amb desnivell. Entrada a S des del pati, i altra al N. Les dues cases estan de costat i perpendicularment hi ha un edifici amb estable a la planta baixa i pallissa al pis. Altres dos edificis estable a O i a S. Planta baixa: Murs de paredat irregular amb còdols i pedra, cantoneres escairades unida amb morter de calç. Porta amb llinda de fusta. Sostre de bigues i fusta. Paviment de roca i terra. Dues escales de pedra i rajols rectes, una a cada casa. Era enllosada.</p> <p>Pis 1: Paviment de guix encofrat. Llindes de fusta. Sostre de bigues i revoltó enguixat.</p> <p>Pis 2: Paviment de guix encofrat. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.</p> <p>Golfes: paviment de guix encofrat.</p>	<p style="text-align: center;">Casa 2 Casa 1</p> 
<p>Façana S</p> 	<p>Façana SO</p> 



Façana O



Façana N

Planta baixa:

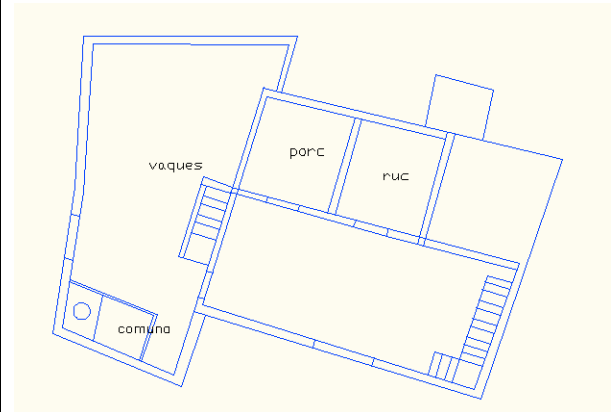
Casa 1: 59m².

Entrada amb escala al pis 36 m². Espai de treball: Dos estables per l'euga i el ruc 9,7+9,5 m².

Casa 2: 50 m².

Espai de treball: estables de vaques 54 m².

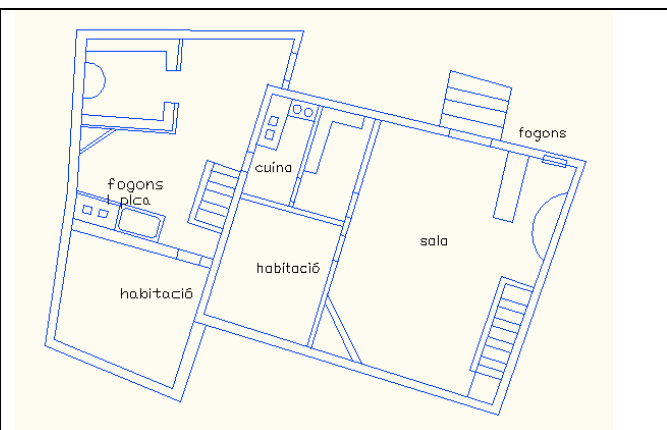
Comuna 4,50 m².



Pis: 1, casa 1. Sala amb foc 45m², escala a pis. Cuina 3,5m², rebost 5,8m². Una habitació 12,5m².

Elements: sala: rellotge, armari raconer, foc a terra, armari de fogons, escó amb taula abatible.

Cuina: fogons de ferro i pica sobre estructura de maó. Rebost, banc.

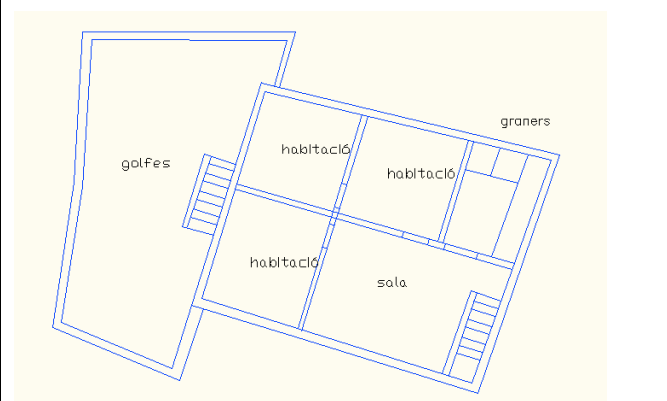
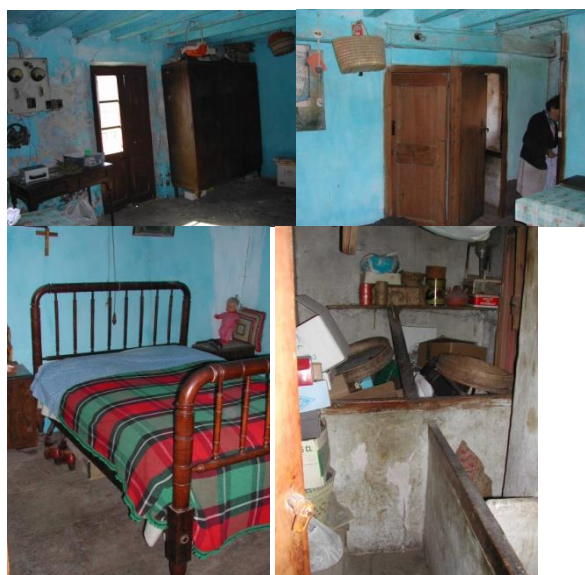


Pis 1, casa 2: Sala-cuina, escala a golfes, una cambra.

Elements. Cuina: armari dels fogons, pica, foc tancat amb escons, armari encastat raconer.

Pis: 2, casa 1.

Espai de circulació o saleta amb escala de fusta a golfes 22m². Tres cambres 12+12+12,9 m². Un graner 8m².



Golfes: Sota teulada, espai lliure.



Marca d'antiga teulada

Elements constructius:



Armari fogons casa 2. Armari fogons casa 1.



Armari raconer encastat casa 1. Escala casa 2 a golfes.

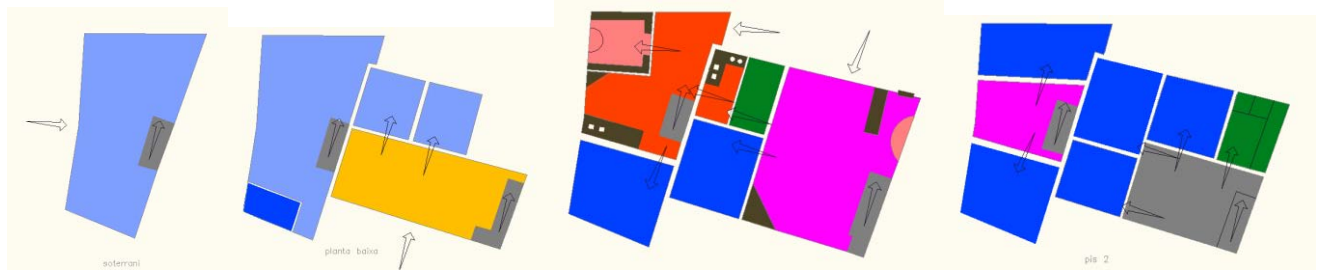
Inventari d'elements mobles:

Llit de barrots, armari raconer, taula de la A, 2 caixa de mosso, escudeller, 2 banc escó raconer, banc escó encastat, 2 banc amb respatller, taula abatible, banc, llit alfonsí, 2 tauleta de nit, calaixera, taula escriptori, cadira de boga, caixa de núvia, taula petita, armari, 2 rentamans, llit de ferro, llit de barrots de metall, poêle, ferros del foc, rellotge, llit de barrots fusta. També diversos estris de cuina, romanès, escombra granera, forques, eines agrícoles, sedassos, cistells.

Elements mobles:



Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta soterrani E, planta baixa S, planta pis N
- Vertical: escala a mòdul lateral. Una a cada casa.
- De relació: casa 1: planta baixa des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala. Casa 2: planta baixa des de l'estable, planta pis des de la cuina-sala.

Organització:

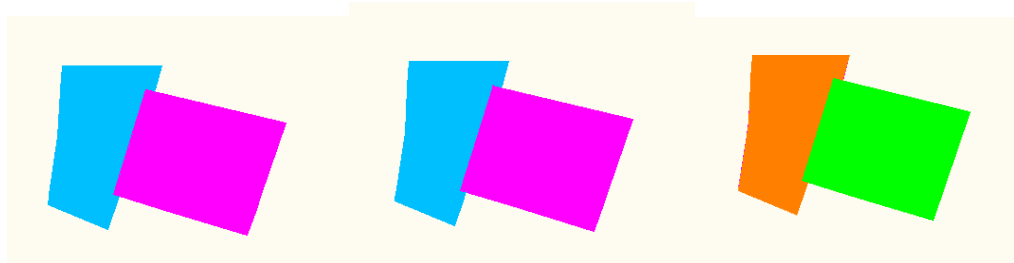
- Planta baixa: Casa 1: sistema modular adjacent simple. Casa 2: sistema lineal
- Pis: Casa 1: sistema modular adjacent simple. Casa 2: sistema modular adjacent simple.
- Pis 2: Casa 1: sistema modular adjacent simple. Casa 2: sistema modular adjacent simple.

Relació espais i elements:

- Foc, casa 1 i 2: adjacents a mur extern, relació directa amb espai cuina-sala. A casa 2 està tancat amb escons i envans simples.
- Pica, Casa 1: adjacent a mur intern N. Casa 2: adjacent a mur intern S.
- Fogons: Casa 1: uns adjacents a mur extern N, i altres adjacents a mur intern O. Casa 2: adjacent a mur intern S.
- Comuna: a casa 2 dins l'estable.
- Graners, a cambra del pis

Hipòtesi d'evolució històrica:

- Segle XVII (rosa)
- Segles XVIII (blau)
- Segle XIX (taronja)
- Segle XX (verd)

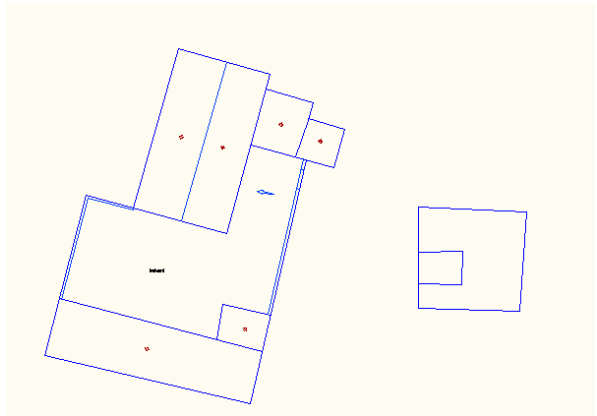






Planta baixa

Pis 1

Pis 2

5.3.2.4. L'ESPELT

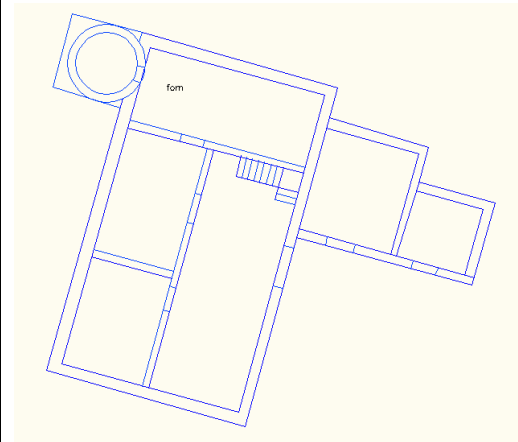
<p>L'ESPELT (La Pobla de Lillet)</p> <p>Tipus: casa de dos cossos i pati tancat. Aïllada.</p> <p>Zona ramadera Alt Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes.</p> <p>Modificacions: casa tancada i sense ocupants des de inicis del segle XX. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat abandonada amb alguns elements a l'interior. L'angle NO està ensorrat.</p>
<p>Cronologia: Primera referència al fogatge de 1497, dins la vila i terme de la Pobla, consta "Miquel del Spelt" dins la parròquia de Santa Cecília. Al de 1553 cita a "Franci Spelt de Sancta Cilia". Va estar habitada fins a finals del segle XIX.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Conjunt format pel mas, corrals i eres. Aixecada en una superfície plana. Té una entrada a E.</p> <p>Planta baixa: Murs de paredat irregular amb còdols i pedra, amb cantoneres escairades unida amb morter de calç. Porta adovellada. Sostre de bigues i corbes. Paviment de roca i terra. Escala de pedra en angle.</p> <p>Pis: Paviment sala i cambres de guix encofrat. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta. Sostre encofrat de guix amb motllures.</p> <p>Golfes: murs graner de maó, paviment de fusta.</p>	
<p>Façana S</p> 	<p>Façana SE</p> 
<p>Façana E</p> 	<p>Façana N</p> 

Planta baixa: 220m².

Espais de treball: Estables a l'entrada 65m² i dos a O 28+26 m². Al cos N hi ha el pastador amb forn 38 m². Escala a l'entrada. Dos cossos a E que alberguen corts 25+13 m².



Escala a pis



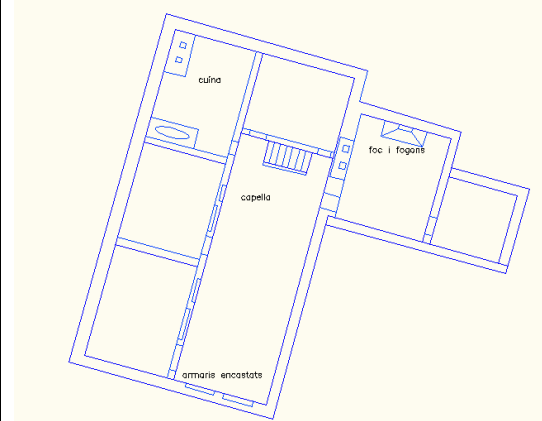
Pis: 220 m²

Espais domèstics: sala lateral 63 m². Cos O amb dues cambres 21+25m², cuina a NO 23m². Cos N cambra 18m². Cos afegit E cuina 25m² i rebost 13m².

Elements: Sala: capelleta, finestra amb festejadors, 2 armari encastat. Cuina 2 (E) amb fogons de ferro dins armari, foc arrambat campana piramidal. Cuina 1 (NO) fogons de ferro i pica. Dues cambres amb armari encastats.



Sala



Armari encastat sala. Cuina NO



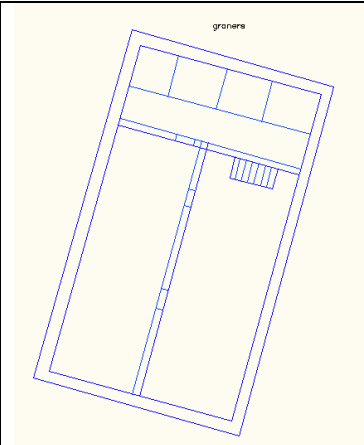
Cuina E: Armari fogons de ferro i foc.

Golfes: 170m²

Emmagatzematge: escala de fusta, espai d'emmagatzematge a N amb graners 36m². Assecador obert a S 65m². Resta d'espai 58 m².



Escala de pis a golfes



Elements constructius



Porta de la casa. Porta del baluard. Safareigs.

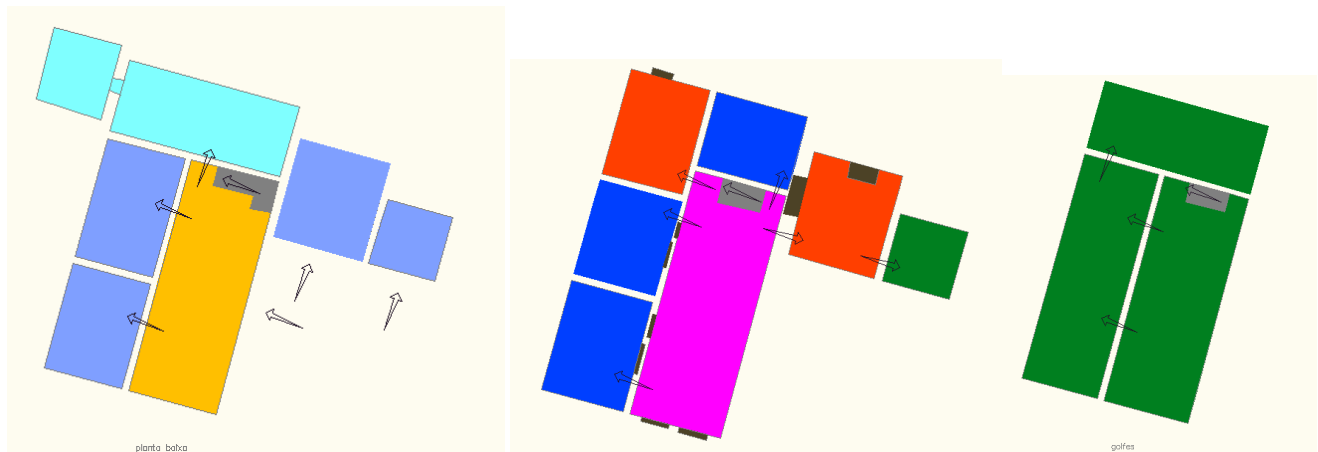


Motlures de guix sastre de la sala. Fogons cuina. Xemeneia exterior de la cuina.



Armaris encastats cambres. Armari encastat a sala. Capella.

Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa E
- Vertical: escala a entrada
- De relació: Planta baixa, des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala. A cos afegit E es passa per espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent simple
- Pis: sistema modular adjacent simple, amb espai de transició als mòduls E agregats posteriorment.

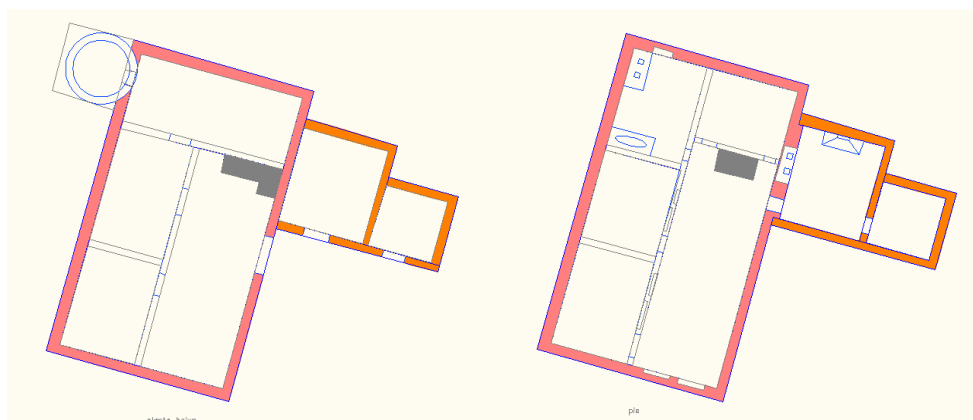
Relació entre espais i elements:

- Foc, adjacent a mur extern, dins espai cuina.
- Fogons adjacent a mur intern
- Pica adjacent a mur extern N.
- Forn, adjacent a mur extern O a planta baixa.
- Graners, a cambra de les golfes

Hipòtesi d'evolució històrica:

Segle XVII (rosa)

Segle XIX (taronja)



5.3.2.5. VILAMARÍ

<p>VILAMARÍ (Avià)</p> <p>Tipus: casa medievals de dos cossos, ampliada a tres.</p> <p>Zona agrícola Baix Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes. Pallissa i cort al costat del XIX. Viver i pou.</p> <p>Modificacions: casa rehabilitada (any 1995) conservant els elements estructurals antics.</p>
<p>Cronologia: Topònim romà. Inici segle XI com una domus o casa forta. Documentada des del 1050(ADS) es nomena l'alou de "Villa Meredi" pertanyent al monestir de Santa Maria de Serrateix. Capbreu de Serrateix 1242 Villa Meredi. 1395 capbreu de Serrateix Vilamarí. Fogatge 1553 Vilamarí. Era una casa important, alouera del monestir de Serrateix i del monestir de Ripoll i a partir del segle XVII del Rei. Abans del 1700 tenia agregats els masos Lavall i Saura, al 1767 tenia les masoveries de La Serra i La Barraca i a mitjans del segle XIX tenia aquestes dues més Les Vinyes i La Casanova. Es manté la mateixa línia familiar.</p> <p>La part més antiga seria el cos central que conserva l'arc diafragma i una espitllera, i que constituïa la primera domus i la casa d'època gòtica. Posteriorment es van afegir paulatinament cossos i pisos: primer es va ampliar la zona d'accés fent una porta adovellada de mig punt i la habitació de la planta baixa amb la llinda decorada; després s'afegiria el pis superior pel costat de ponent al segle XVIII, com ho denoten dates a finestres exteriors (1768, 2371 = 1732) i interiors (1768); al segle XIX s'afegiria el cos de la eixida per davant de la porta adovellada, dos arcs al cos de la dreta del primer pis i el cos de la façana posterior al costat del pou obrint una porta per accedir directament a la sala; finalment, ja a inicis del segle XX, es va tancar l'assegador de les golfes i modificar la façana principal, tapant un dels arcs de la planta.</p>	 <p>Descripció estructural:</p> <p>Aixecada sobre una base plana de roca i aprofitant desnivell del terreny al nord. (entrada a sud i a nord)</p> <p>Planta baixa: Murs de paredat i cantoneres escairades. Paviment de roca mare i terra. Espitlleres. Arc de mig punt i arc diafragma. Escala de pedra. Porta adovellada.</p> <p>Pis: Paviment de rajols a sala, una cambra amb llosat de pedra. Llindes exteriors de les cambres amb dates 1768, 2371 = 1732. Envans de rajols. Portes amb llindes.</p> <p>Golfes: murs de pedra i rajol, paviment de fusta i rajol.</p>
<p>Façana NE</p> 	<p>Façana O</p> 

Façana S



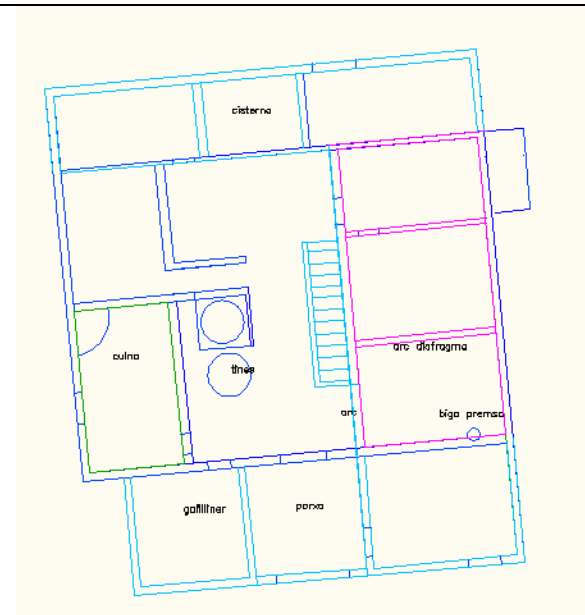
Façana E



Planta baixa: 300m². Tres cossos.

Espais de treball: Estables 116 +24+20+23m², celler24m², cuina 29 m², tina, entrada amb escala 91m², cisterna 13m², porxo 23m²

Elements: menjadores a tots els estables, forn i foga cuina, arcs diafragmes .



Pis:

Espais domèstics: sala central 102 m², eixida transversal a la sala 23m² amb cambra a cada costat 24+30 m². Cos Oest 4 cambres 16+16+16+18 m². Cos est, cuina 37 m², foc tancat 6.25m², foc i pastador amb forn 81m². Eixida posterior sobre la cisterna amb pou 38m², data a porta 1774

Elements

Sala: capella, rellotge, aigüera escudeller, llinda 1768.

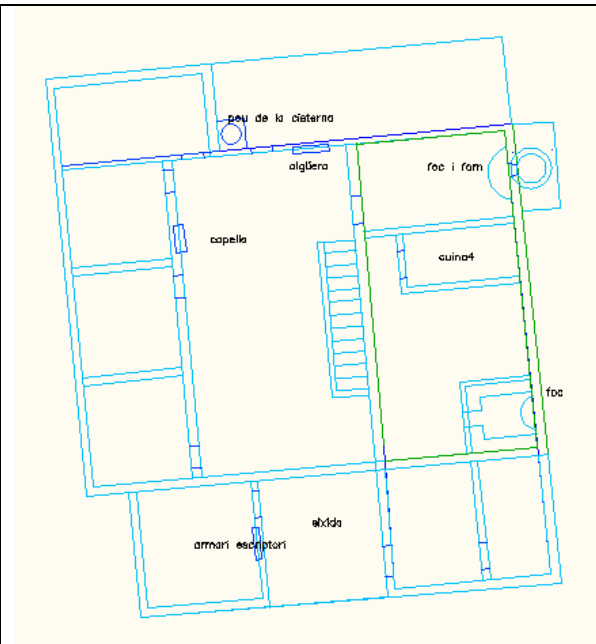
Cuina: foc tancat amb escons.

Pastador: forn amb campana i foc.

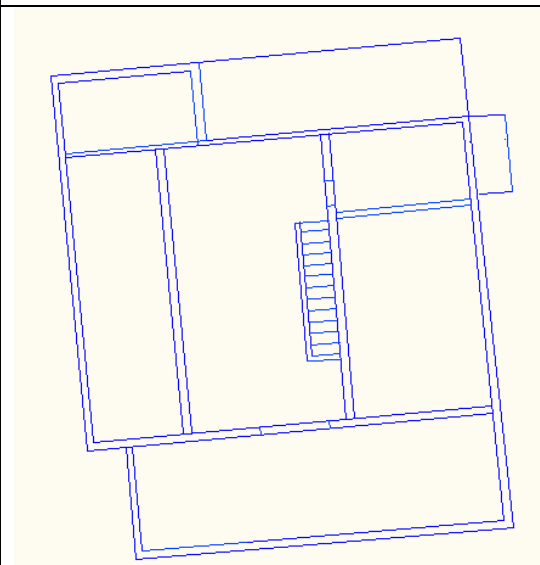
Cambres: festejadors.



Sala. Forn i foc a terra

**Golfes:**

Emmagatzematge: escala de fusta. Graners 55 m², espais tancats per emmagatzematge 184+20 m², assecador obert a façana 82 m².



Elements mobles



Calaixeres, ban escó de foc tancat, escriptori encastat a cambra, rellotges i armari capella a la sala.

Elements constructius



Linda porta cuina pb. Porta sala

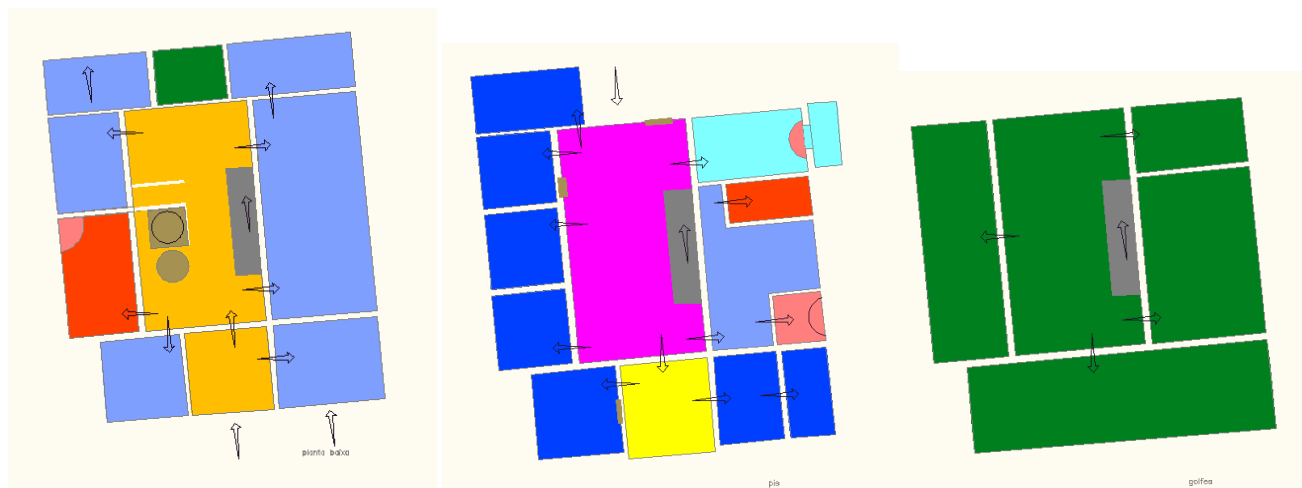


Cup de la tina. Espitllera.



Celler. Caragol de la premsa i comuna.

Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S, planta pis N
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala

Organització:

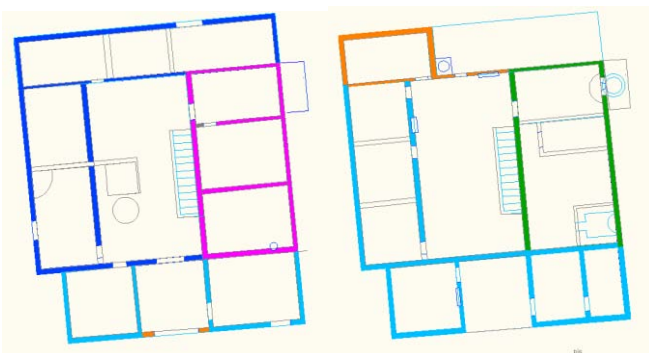
- Planta baixa: sistema modular adjacent complex central
- Pis: sistema modular adjacent complex central

Relació espais i elements:

- Foc, a pis, adjacent a mur extern, un tancat i dins la cuina, altre en espai pastador. A planta baixa, a mur extern NO.
- Forn a pis, mur extern E.
- Aigüera adjacent a mur extern N.
- Graners, a cambra de les golfes.

Hipòtesi d'evolució històrica:

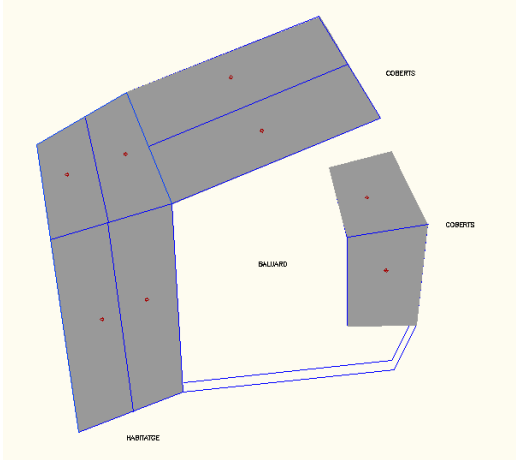
- Segle XIII (rosa)
- Segle XIV (verd)
- Segle XVI (blau fosc)
- Segles XVIII (blau clar)
- Segle XIX (taronja)



Planta baixa

Planta pis

5.3.2.6. LES LLENES

<p>LES LLENES (Maçaners, Saldes)</p> <p>Tipus: casa de dos cossos amb pati tancat. Aïllada.</p> <p>Zona ramadera Alt Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de semisoterrani, planta i pis. Amb pallissa i corts, i amb pati tancat.</p> <p>Modificacions: casa tancada i sense ocupants des de inicis del segle XX. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat abandonada amb tots els elements a l'interior.</p>
<p>Cronologia: La primera notícia històrica de Les Llenes és de 1288, l'hereu del mas Vidal de les Llenes, Pere, es casà amb Elisenda, filla de Pere de Gisclareny. El segle XIV eren senyors alodials de les Llenes i Maçaners els Argilaguers. Les notícies documentals es succeeixen al llarg dels segles XIV a XV.</p> <p>Descripció estructural: Aixecada en un desnivell del terreny que permet que quedi un estable semi soterrat amb entrada al N. Entrada principal a E al primer pis i a nivell exterior. Pallissa i corts en cos afegit a N i E. La part N de la casa és més moderna, segle XVII-XVIII.</p> <p>Semisoterrani: Planta de terra i roca. Sostre de bigues i fusta.</p> <p>Planta baixa: Murs de paredat de lloses de pedra posades horitzontals i còdols, amb cantoneres escairades unida amb morter de calç. Porta de llinda de fusta. Sostre de bigues i fusta. Paviment de lloses. Escala de pedra d'un tram.</p> <p>Pis: Paviment de sala de fusta, a les cambres de guix encofrat. Envans de guix encofrat entre llistons de fusta. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.</p> <p>Golfes: paviment de guix encofrat i corbes.</p>	

Façana S



Façana O

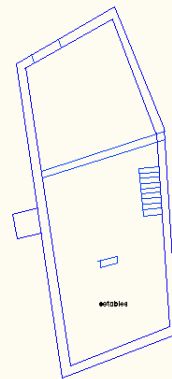


Façana E



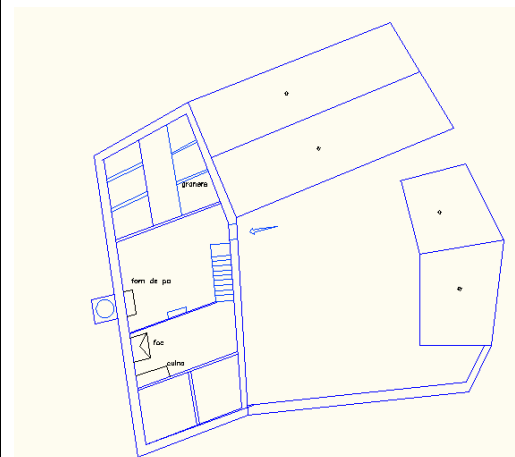
Semisoterrani:

Espais de treball: estable amb menjadores 133m², i forats al sostre per tirar l'herba a les menjadores. Porta a N.



Planta baixa: 134m²

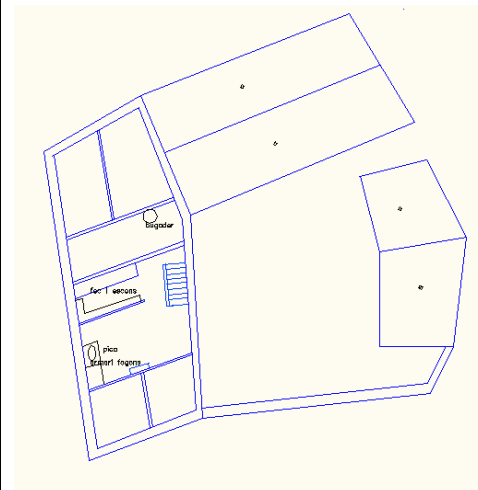
Espais de treball: cuina de treball 10m². Foc i forn de pa 43m². A S dues cambres magatzem 11,50+11,50m². A N graners 38,60m².



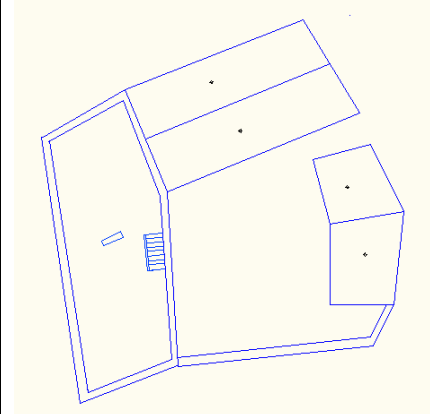
Pis: 134m²

Espais domèstics: sala amb cuina 36m² i escala a les golfes. Foc a terra tancat amb escó 11m². A S dues cambres 11,50+11,50m². A N un espai de pas amb el bugader de cendres 19,7 m², dues cambres 15+20m².

Elements: A sala, aigüera amb escudeller, armari de fogons de pedra, armari encastrat, foc a terra de campana rectangular (nou) i banc escó amb taula abatible. Espai amb bugader de cendres ceràmic. Quatre cambres. Algun moble.



Golfes: De poca alçada i amb una obertura petita.



Elements constructius



Forn a planta baixa.



Envà de guix encofrat al pis. Armari encastat cuina.



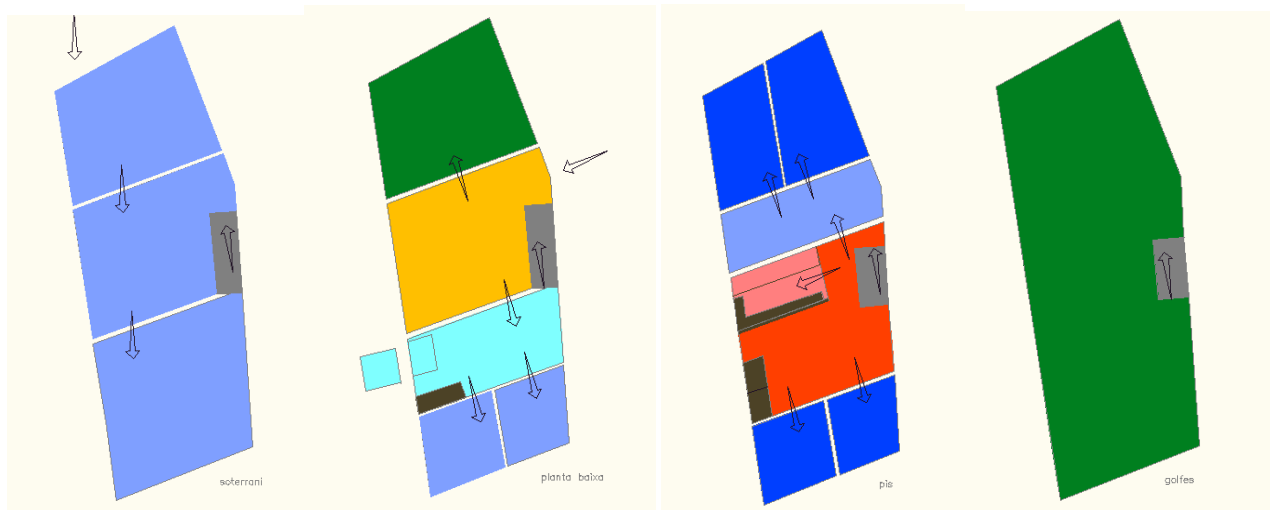
Bugader de cendra al pis. Estable.

Inventari d'elements mobles: 2 cadires, caixa de núvia, 2 llits de ferro, armari, pastera, banc escó amb taula abatible, banqueta, 2 llit ferro, banc amb respalller, taula de la A.

Elements mobles



Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada a estables a soterrani a N, a planta baixa entrada a la casa a E
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada, amb espai de transició. Pis, des de l'espai central cuina-sala, amb espai de transició.

Organització:

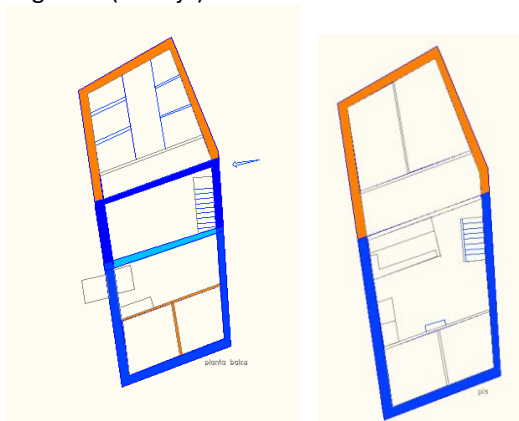
- Planta baixa: sistema modular adjacent complex amb espai de transició
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espai de transició

Relació espais i elements:

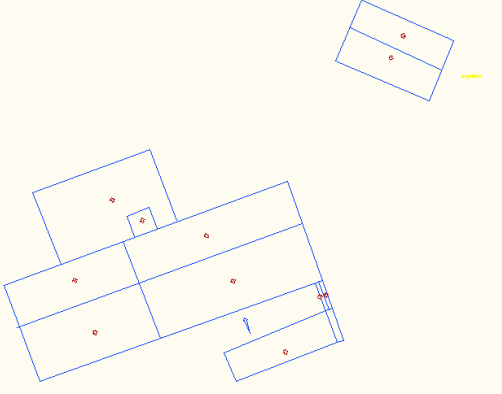




- Foc independitzat, adjacent a mur intern, dins espai cuina-sala.
- Pica, pis, adjacent a mur extern O.
- Fogons, pis, adjacent a mur extern O.
- Forn a planta baixa, adjacent a mur extern O.
- Graners, a cambra del pis

Hipòtesi d'evolució històrica:

- Segle XVI (blau fosc)
- Segle XVII-XVIII (blau clar)
- Segle XIX (taronja)



5.3.2.7. MATEUS

<p>MATEUS (Sagàs) (masia)</p> <p>Tipus: casa de tres cossos amb masoveria adossada. (no es fa fitxa de la masoveria)</p> <p>Zona agrícola Baix Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes. Capella barroca de 1756. Porxo rehabilitat per turisme rural l 2012.</p> <p>Modificacions: casa tancada i sense ocupants des de inicis del segle XX. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat abandonada amb tots els elements a l'interior.</p>
<p>Cronologia: Casa dins l'antic territori de la Baronia de la Portella. Documentada des de finals del XVI. A inicis del XX va ser donada a la parròquia i venuda el 2009, per aquest motiu els interiors estan quasi intactes.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Aixecada en una superfície de roca plana. Una entrada a S. La masoveria està al costat de la casa, a ponent.</p> <p>Planta baixa: Murs de paredat amb còdols i pedra, amb cantoneres escairades unida amb morter de calç. Porta adovellada. Sostre de bigues i fusta. Paviment de roca i terra. Arc de mig punt a crugia ponent del mas. Eixida a la masoveria. Escala de pedra en angle.</p> <p>Pis: Paviment de sala de fusta, cuina i cambres de rajols. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.</p> <p>Golfes: murs graner de maó, paviment de corbes.</p>	
<p>Façana S</p>  	<p>Façana O</p>  <p>Façana N</p> 

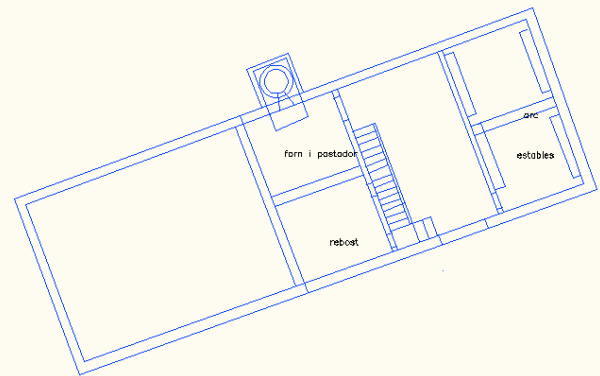


Planta baixa: 124m² mas, 91m² masoveria.

Espais de treball: Estables a cos E 36,5 m². A centre entrada i escala 44,3 m². A O pastador i forn 17,9 m², rebost 18 m².



Rebost, Forn.



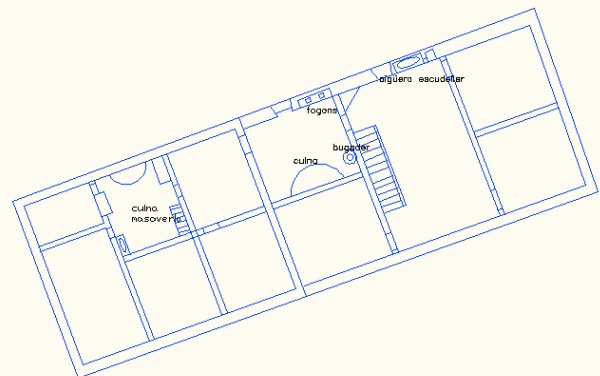
Pis: 124m²

Espais domèstics: sala central 44,3m². Cos E amb dues cambres 17+17m². Cos O cambra 18m² i cuina 18m².

Elements: sala aigüera amb escudeller i amb pica rentamans, finestra amb festejadors, armari raconer. Cuina amb fogons de pedra dins armari, foc arrambat campana semicircular, escó, bugader de cendra, festejador. Cambres amb festejadors.



Sala



Habitació



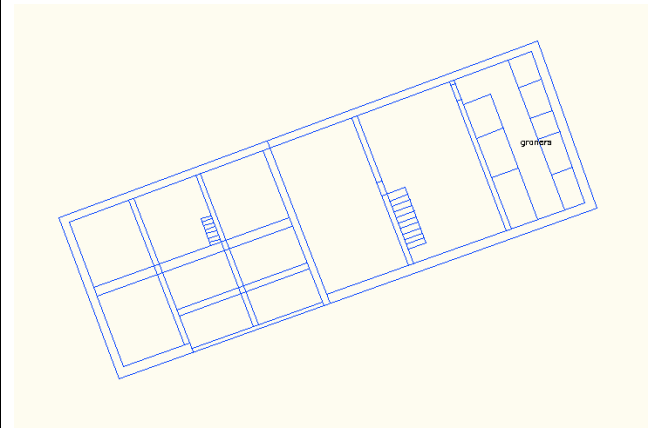
Cuina. Armari fogons. Foc a terra.

Golfes: 124m²

Emmagatzematge: escala de fusta, espai d'emmagatzematge a O amb graners 37m². Resta d'espai dividit en dos 84 m².



Comuna



Elements constructius



Sostre de fusta planta baixa. Sostre de rajols sala.



Bugader, cuina. Aigüera escudeller i pica, sala.

Elements constructius



Cuina masoveria. Armari rebost encastat cuina.



Escala pis a golfes. Porta del mas. Armari encastat.



Armari raconer sala. Detall fogó de pedra cuina.

Elements mobles



Llit de posts

Inventari d'elements mobles: 3 caixes. Llit de pilars, llits de posts i màrfega, 2 escons de cuina, taula de la A, 2 taules tocineres, banc escó a la sala, cremalls, ferros del foc. També hi há diferents atuells de cuina i eines.

Elements mobles



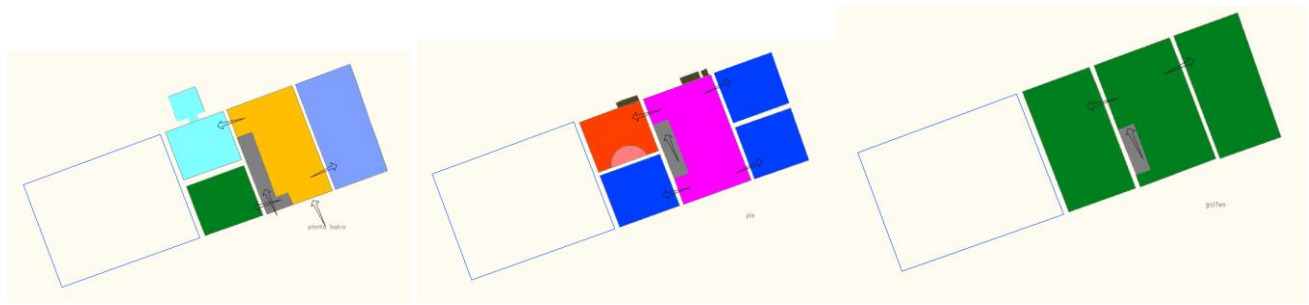
Escons cuina



Taula de la A. Banc a la sala.



Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex
- Pis: sistema modular adjacent complex

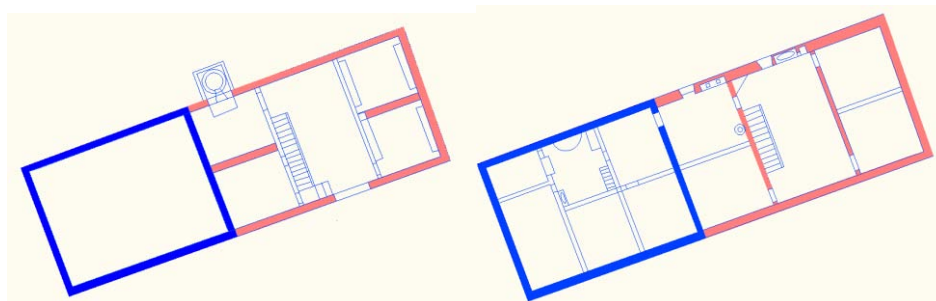
Relació espais i elements:

- Foc, adjacent a mur intern, dins espai cuina
- Fogons, adjacent a mur extern N, a cuina
- Aigüera, adjacent a mur extern N, a sala
- Forn, adjacent a mur extern N, a planta baixa
- Graners, a cambra de les golfes

Hipòtesi d'evolució històrica:

Segle XVI (blau fosc)

Segle XVII (rosa)



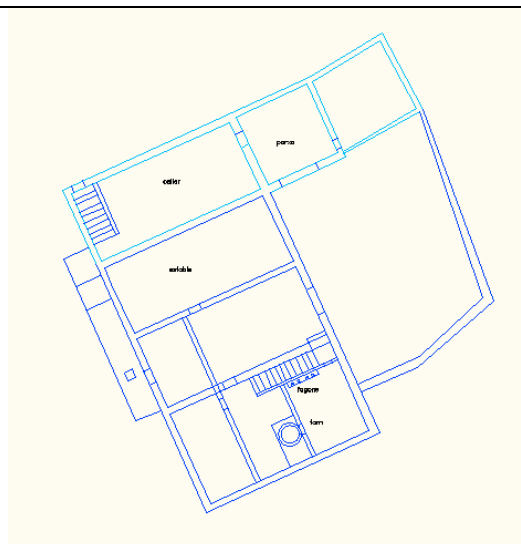
5.3.2.8. TORRABADELLA

<p>TORRABADELLA (Gargallà, Montmajor)</p> <p>Tipus: casa de tres cossos, pati clos.</p> <p>Zona agrícola Baix Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes. Pati clos amb mur. Pallissa exterior del XIX. Pou.</p> <p>Modificacions: casa en ús, amb adaptacions de diferents èpoques però que conserva elements estructurals antics.</p>
<p>Cronologia: Documentada des del segle XVI, tot i que podria ser anterior. Al fogatge de 1553 surt Pere Torrabadella. Al XVII eren propietaris els ducs de Cardona, que van ampliar la casa en diferents ocasions. Al 1657 es va fer la part de la porta principal; al 1723 es va fer el cos perpendicular; al 1864 es va fer una ala nova a la casa on habitaven els amos. El 1766 era casa major delmera.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Aixecada sobre una base plana de roca. Planta baixa: Murs de paredat i cantoneres escairades. Paviment de roca mare, terra, llosat. 1657 a la porta del baluard.</p> <p>Pis: Paviment de rajols a sala. Llindes exteriors de les cambres amb dates 1723, 1743, 1864. Eixida a oest a part antiga, i a sud a cos nou perpendicular.</p> <p>Golfes: murs de pedra, paviment de fusta i rajol.</p>	
<p>Façana S</p> 	<p>Façana O</p> 

Planta baixa: 288 m². Pati clos 150. Tres cossos, ampliada amb un quart el 1864. Cisterna a ponent.

Espais de treball: cos més antic a migdia conserva forn de pa i fogons de pedra 22 m²; el del mig entrada i distribuïdor de la casa amb l'escala de pedra 43,63 m²; a la dreta un celler amb dos vaixells de roure 62 m², i les boixes de dues tines de cairons que hi ha a la part de darrera. Estables amb menjadores 107 m².

Al cos afegit hi ha un estable 29 i el porxo 27 m².



Pis:

Espais domèstics: sala central 63 m², cos sud amb dues cambres 11,5+11,5 m², una saleta 23 i una alcova 11,59 m² amb oratori 8,58 m². Cos nord amb cuina 21 m², foc tancat 13 m², rebost 12,25 m². Cos afegit amb dues cambres 17+17 m² i una saleta 26 m². Eixida amb pou sobre la cisterna 23 m².

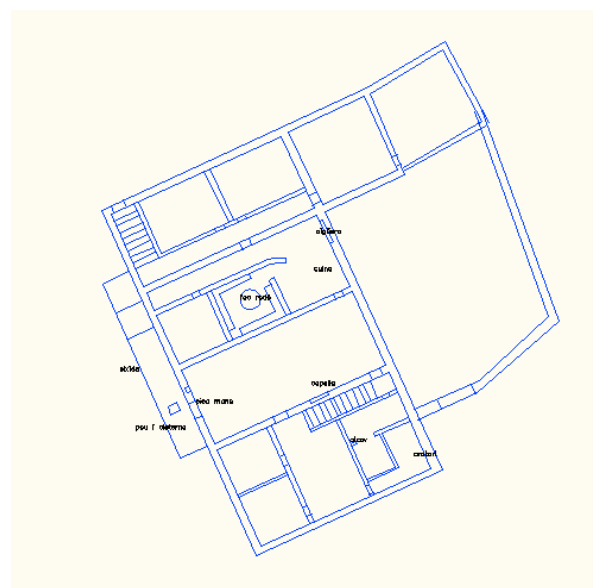
Elements: sala amb capella i pica de mans. Cuina amb aiguera escudeller. Foc tancat rodó. Cambres i 1 alcova amb oratori. Cambres: festejadors.



Sala



Cuina





Foc rodó

Golfes: Emmagatzematge: escala de fusta, assecador obert, graners.



Alcova i oratori

Elements constructius



Fogons a planta baixa. Boixa de la tina.



Lindes datades: 1723. 1864



Campana foc a terra. Pica de mans, sala.



Corriola del pou de la cisterna. Porta del baluard.

Inventari de mobles: Armari altara l' oratori. Taula de la sala i bancs, taula circular amb ales, taula tocinera, escons a la llar, armari rebost, 5 llits (un isabelí, un alfonsí, 2 de barrots, 1 de ferro), armari amb data inscrita 1789, 2 calaixeres, ferros del foc, cremalls, 5 tauletes de nit, pales d'enfornar, pastera, atuells de cuina i eines del camp.

Elements mobles



Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa E
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada i amb espais de transició. Pis, des de l'espai central sala i amb espais de transició.

Organització:

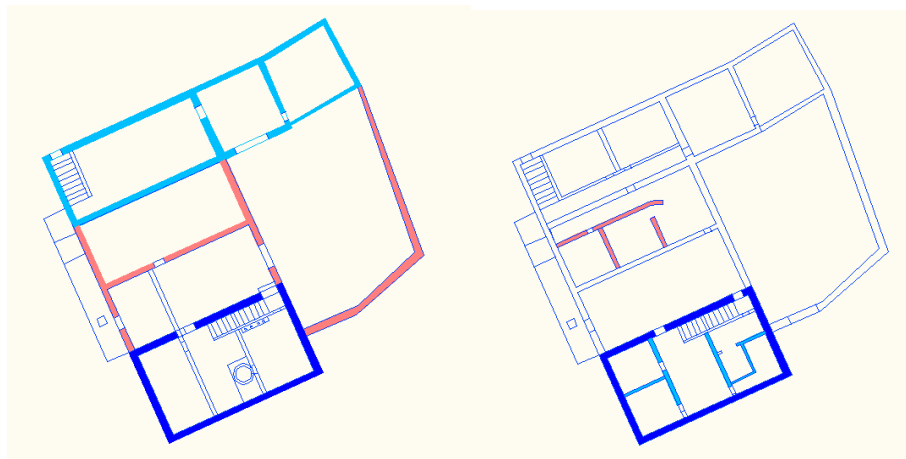
- Planta baixa: sistema modular adjacent complex amb espai de transició
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espais de transició

Relació espais i elements:

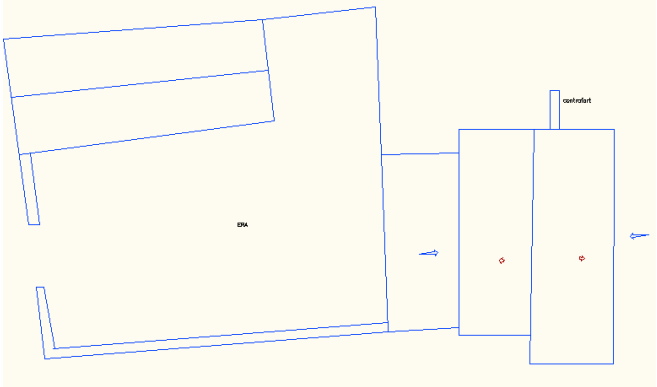




- Foc central tancat, relació directa amb espai cuina
- Pica adjacent a mur extern E
- Forn, adjacent a mur intern, planta baixa

Hipòtesi d'evolució històrica:

- Segle XVI (blau fosc)
- Segle XVII (rosa)
- Segle XVIII (blau clar)



5.3.2.9. BOIXADERA DELS BANCS

<p>BOIXADERA DELS BANCS (Montmajor)</p> <p>Tipus: casa de tres cossos, pati clos.</p> <p>Zona ramadera Alt Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa de planta, pis i golfes. Pati clos 525 m² amb pallissa exterior del XX. Capella romànica</p> <p>Modificacions: casa tancada i sense ocupants des de inicis del segle XX. S'han fet petites intervencions per mantenir la teulada. Encara s'utilitzen els baixos com a estables de vaques.</p>
<p>Cronologia: Segle XVII. Possiblement la capella de Sant Jaume es va construir per donar servei a les cases de la zona.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Aixecada en un desnivell. Té entrada principal a llevant a planta baixa, i entrada a la sala per oest al pis.</p> <p>Planta baixa: Murs de paredat amb alguns blocs escairats, cantoneres escairades, contrafort a façana nord. Porta adovellada. Sostre de bigues i fusta. Paviment de roca i terra, zona pastador de llosa. Divisions de paredat i pilars de maó al centre.</p> <p>Pis: Paviment de sala i cuina de fusta, resta de lloses.</p> <p>Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.</p> <p>Golfes: murs de maó, paviment de fusta.</p>	
<p>Façana S</p>  <p>Façana E</p> 	<p>Façana O</p>  <p>Façana N</p> 

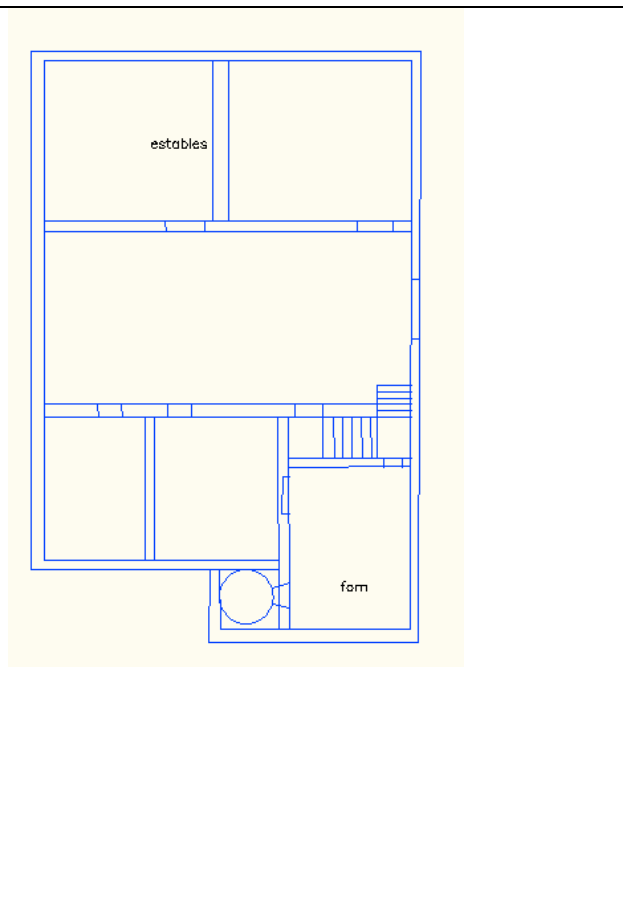
Planta baixa: 202m²

Espais de treball: Estables a quasi tota la planta 64+59+34 m². Escala de pedra en angle 6,8 m². Pastador amb forn de pa 19 m².

Menjadores a tots els estables.



Escala. Forn.



Pis:

Espais domèstics: sala central 61m². Cos sud amb dues cambres 18+19m², cambra dels graners 14,6m². Cos nord amb cuina 10m², on hi ha foc tancat 6,12m², dues cambres 22+16m².

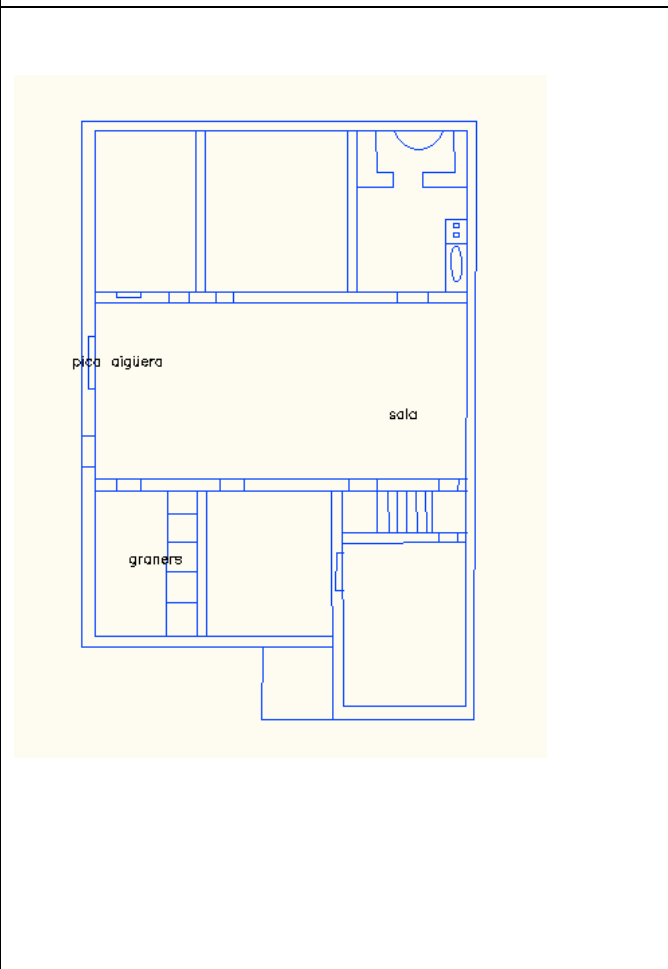
Elements: sala amb pica rentamans amb escudeller, finestra amb festejadors. Cuina amb aigüera i fogons sobre superfície de maons. Foc tancat arrambat campana semicircular i escons de fusta que el tanquen. Cambra SE amb armari encastat.



Sala.

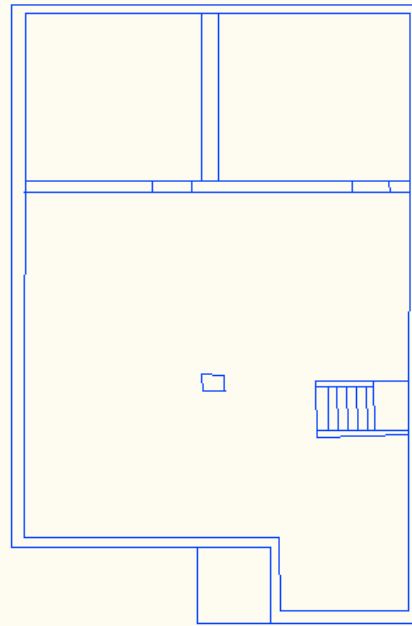


Cuina.



Golfes: 202 m²

Emmagatzematge: escala de fusta, espai d'emmagatzematge a la part central ja que la teulada parteix dels extrems. Dos espais compartimentats amb envans de rajol.



Elements constructius



Pica a la sala



Escala de planta a pis i de pis a golfes.
Sostre de bigajunt a pb que suporta enllosat del pis.



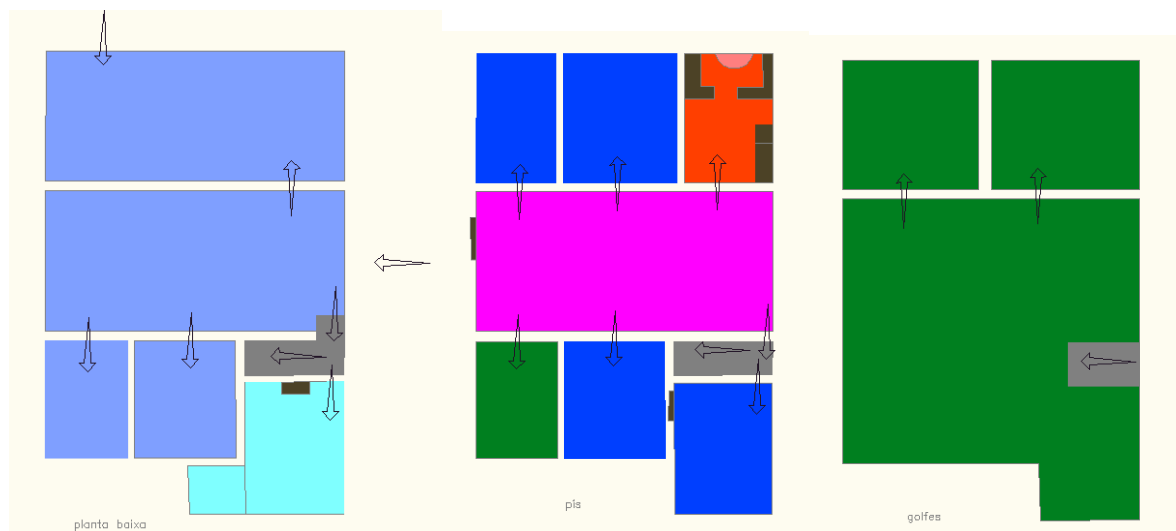
Armari encastat a habitació. Portes a la sala.

Elements mobles



Inventari de mobles: banc escó, taula, cadires.

Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa E, planta pis O
- Vertical: escala a mòdul central
- De relació: Planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex
- Pis: sistema modular adjacent complex

Relació entre espais i elements:

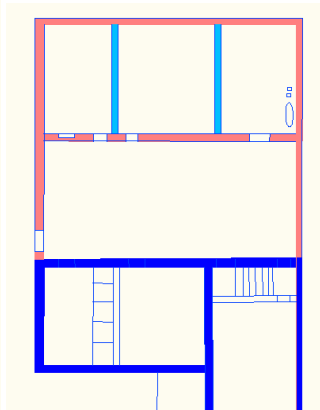
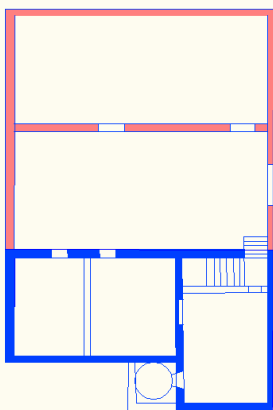
- Foc tancat, adjacent a mur extern N, dins espai cuina
- Pica adjacent a mur extern O, a sala
- Fogons, adjacent a mur extern E, dins espai cuina
- Forn, adjacent a mur intern, planta baixa
- Graners, a cambra del pis

Hipòtesi d'evolució històrica:

Segle XVI (blau fosc)

Segle XVII (rosa)

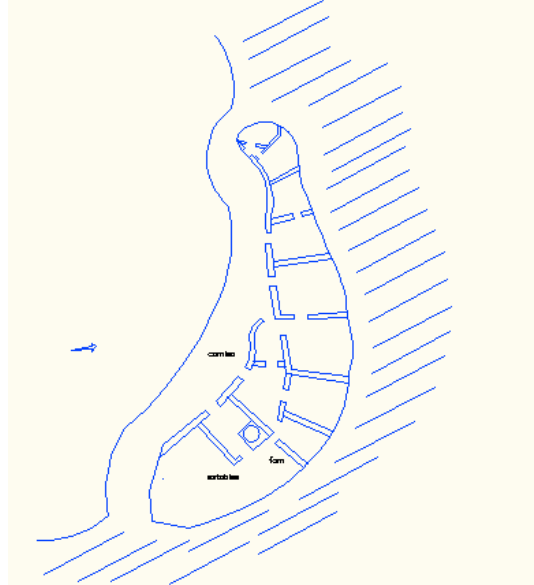
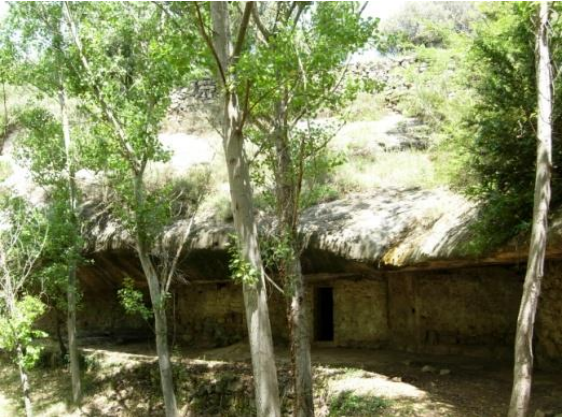

Segle XVIII (blau clar)



Planta baixa

Pis

5.3.2.10. BALMA DE LES SET PORTES

<p>BALMA DE LES SET PORTES (Casserres)</p> <p>Tipus: casa en balma. Mas horitzontal. Aïllat.</p> <p>Zona agrícola Baix Berguedà.</p>	<p>Característiques: Casa en balma, un i dos cossos en una planta.</p> <p>Modificacions: sense ocupants des de mitjans del segle XX. No s'ha fet cap intervenció arqueològica i ha quedat abandonada sense elements a l'interior.</p>
<p>Cronologia: Sembla que podia estar habitada des del Paleolític. Durant les guerres carlines va ser utilitzada com a presó. Va ser utilitzada com a habitatge fins la segona meitat del segle XX per 7 famílies, almenys fins l'any 1946.</p> <p>Descripció estructural:</p> <p>Balma ubicada dins d'una paret rocallosa sorrenca que ressegueix tot el seu perímetre frontal, de 2 metres d'altura màxima per 50 m de llargada i 6 m de profunditat. Una paret de pedra i tàpia fa de façana, està construïda per sota de la visera de la balma. Hi ha sis portes i una tapiada. Alguna llinda de fusta, però la majoria de pedra.</p> <p>Destaca la unió del mur amb la cornisa de la roca ja que les lloses estan posades en vertical per travar el mur.</p>	
<p>Façana E</p> 	<p>Façana N</p> 

Planta baixa: 120m² aprox.

Hi ha diversos murs perpendiculars a la paret de façana que divideixen espais interiors, al costat N hi ha 5 en un sol cos, i després hi ha 3 que formen dos cossos i al final una gran sala que era l'espai del bestiar ja que hi ha una menjadora tallada a la roca.

Una de les estances té un forn de pa en molt bon estat amb el cendrer tapiat a mà dreta. El forn està fet de lloses de pedra i cobert amb cúpula en sec. Un altre espai té un armari encastat al mur.

En el sostre de la balma hi ha una xemeneia tallada verticalment a la roca de secció quadrada i amb una profunditat d' 1,20 m.



Estable.

Forn

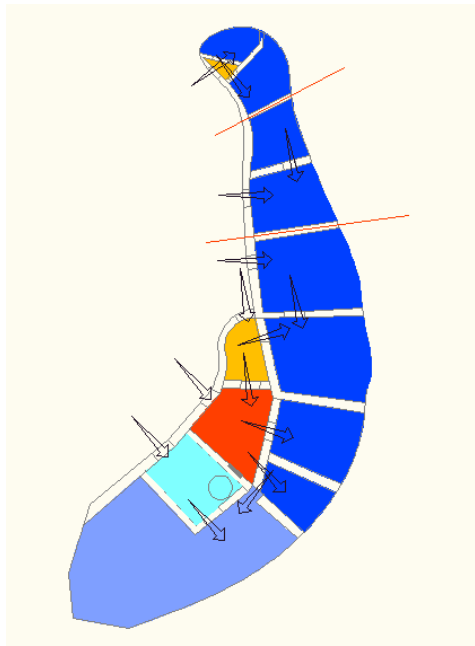
Elements constructius



Portes.

Interior del forn

Estructura distribució interna d'espais:



Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa O

- Vertical: inexistent

- De relació: Planta baixa des de espais d'entrada. Es diferencien tres habitatges diferents sense comunicació entre ells:

A N: format per 3 espais. Centre: format per 2 espais, Sud: format per 8 espais

Organització: -Planta baixa: Tres zones de sistema modular associat.

Zona Nord: sistema modular lineal

Zona centre: sistema modular lineal

Zona Sud: sistema modular adjacent simple

Relació espais i elements:

-Forn, adjacent a mur intern.

5.3.3. CONCLUSIÓ: L'ORGANITZACIÓ DELS ESPAIS A LA CASA.

Amb els models exposats, representatius dels tipus d'habitatges del nostre territori d'anàlisi, podem explicar la organització interior de les cases a partir de diferents descriptors d'anàlisi que ens ajuden a identificar, no només les característiques de cada un d'ells, sinó també de conjunt, com la comunicació i relació entre els diferents espais que configuren l'habitatge. Els models que ens han sorgit de l'anàlisi de tots els elements que hem exposat fins ara, ens permeten identificar uns tipus d'organització i de relacions que ens provoquen arribar a diverses conclusions sobre l'estructura de l'espai domèstic a les cases rurals per a aquesta zona.

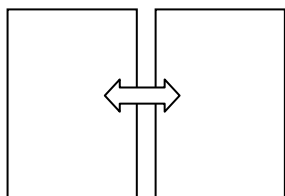
L'anàlisi de la distribució interior dels espais la hem afrontat morfològicament, és a dir, en funció de la forma i distribució dels espais. Això ens ajuda a arribar a lectures diferents i més complexes, de relació entre els espais en funció a la seva situació dins el conjunt, de l'ús de cada espai en funció a la ubicació o si és l'ús qui determina la ubicació, de les relacions de comunicació, o si el conjunt podria incidir en altres aspectes més profunds com les relacions entre membres del grup. O, encara més senzill, si la distribució està relacionada directament amb modes, hàbits de la zona i de les persones que participen en la construcció, que porten a una estructura arquitectònica en certa forma preconcebuda culturalment i modificada socialment en funció de necessitats concretes en moments històrics determinats.

Els espais interns de la casa responen a un sistema modular de configuració de les plantes i de distribució d'espais. Partint de tipus modulars bàsics es pot desenvolupar un patró tipològic d'organització dels espais. Podem tenir en compte un patró vertical, de distribució de pisos i en relació amb el sistema de comunicació entre ells (en un nucli central, lateral, en nuclis diferents a cada pis). O bé un patró de distribució dels espais dins un mateix pis, per exemple amb un sistema de mòduls delimitant un espai central o amb un sistema de mòduls juxtaposats. Ja vàrem tractar en altre apartat què per a casos d'estudi d'habitatge medieval s'ha utilitzat un sistema que diferencia entre la *casa unicel·lular* i la *pluricel·lular o complexa*¹²⁸⁹, per tant, diferenciant estructures simples i estructures complexes. En els nostre cas la major part d'estructures són pluricel·lulars, ja que estan formades per un conjunt d'espais que configuren un únic habitatge.

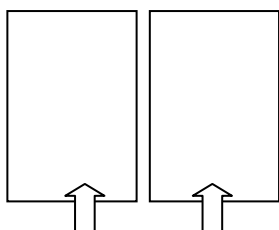
¹²⁸⁹ Sonia Gutiérrez descriu tres tipus d'habitatge pluricel·lular o complex: la casa amb mòduls associats, la casa amb mòduls agregats delimitant un espai central i la casa amb estructura modular al voltant d'un pati. (Gutiérrez, 2012: 139-164).

En termes arquitectònics és diferencien tradicionalment cinc tipus bàsics d'organització espacial: organització lineal, central, agrupada, en trama i radial. Totes funcionen amb sistemes on els diferents espais o conjunts són contigus o es troben de costat a d'altres, i són d'estructura modular. Per als tipus d'habitatge que hem estudiat en aquest treball, definim uns nous tipus de sistemes que ens sorgeixen dels nostres casos i que hem definit¹²⁹⁰ de nou. Tots són sistemes modulars en els que diferenciem l'espai principal, aquell que està comunicat directa o indirectament amb l'exterior, i els espais secundaris, que són la resta d'espais sense comunicació directa amb l'exterior. El sistema modular pot ser igual a cada pis o seguir diferents patrons organitzatius a cada un. Així diferenciem:

- Sistema lineal, format per mòduls juxtaposats i situats un al costat de l'altre i comunicats entre si. Formats per un espai a cada cos.

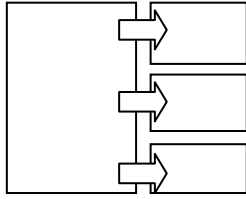


- Associat, format per mòduls juxtaposats, un al costat de l'altre, però amb accessos independents i sense comunicació entre ells (seria el cas dels masos horitzontals). Formats per un espai a cada cos.

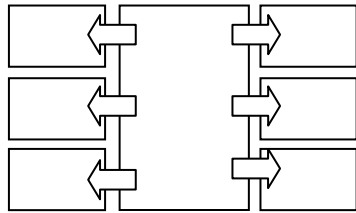


- Adjacent simple, un mòdul principal que comunica amb els altres espais del conjunt situats en paral·lel al principal. Aquest cos lateral està format per varis espais o mòduls secundaris adjacents entre si.

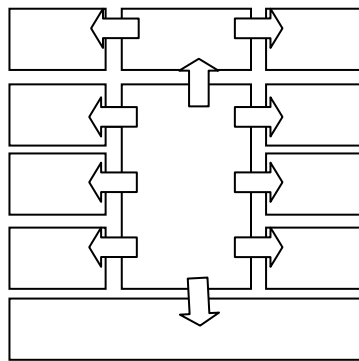
¹²⁹⁰ Hem definit aquests sistemes modulars i de comunicació en base als tipus que hem observat en els elements que s'han estudiat per a aquest treball. Segurament, més endavant, nova informació ens pot provocar modificar algunes denominacions e incrementar el nombre de sistemes. Però pensem que per al tipus de cases d'aquest territori són els sistemes principals.



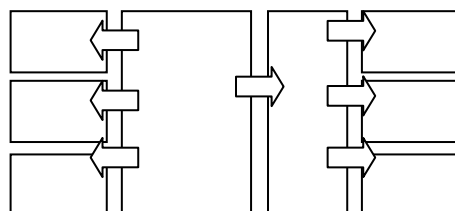
- Adjacent complex, un mòdul principal central i la resta d'espais situats a banda i banda i comunicats amb aquest. Els dos cossos laterals estan formats per varis espais secundaris adjacents entre si però no comunicats entre ells.



- Adjacent complex central, un mòdul principal central amb la resta d'espais al seu voltant i comunicats amb aquest. Els cossos dels extrems poden estar formats per varis espais adjacents entre si.



- Adjacent amb espai de transició, quan entre l'espai principal i els secundaris hi ha un espai entremig que els comunica. Pot ser adjacent simple o complex. Els cossos secundaris poden estar formats per varis espais adjacents entre si.



També s'han tingut en compte els sistemes de comunicació:

- Comunicació principal, són els accessos principals a la casa des de l'exterior (les portes d'entrada)
- Comunicació vertical, la que comunica verticalment els diferents pisos o nivells (les escales)
- Comunicació de relació, el sistema de relació entre espais (les portes, distribuïdors)

Aquests paràmetres bàsics ens permeten diferenciar la organització dels espais interns de cada habitatge i poder analitzar les relacions, pautes de circulació, nivell d'importància dels espais, hipòtesis de creixement; també aspectes de delimitació dels espais i relació amb la privacitat, la regulació de l'accés o la necessitat d'escalfor. També analitzem la ubicació dels elements mobles e immobles, si estan relacionats amb el creixement de l'espai o estan situats a posteriori sobre una estructura feta prèviament, o si estan relacionats amb l'espai que els conté.

En els exemples que hem seleccionat veiem que podem trobar diferents sistemes modulars en el mateix edifici, per exemple, podem tenir un sistema modular lineal, degut a que únicament hi ha presència d'un cos d'espais en planta, però amb una distribució modular adjacent simple ja que els espais secundaris estan relacionats amb l'espai principal ubicat en una posició central.

Els sistemes de comunicació principal de les cases és fa a través de la porta d'entrada. És freqüent que tinguin una porta principal a la façana i a nivell de planta baixa, però també algunes cases tenen una segona porta a la façana oposada que també es troba oberta a l'exterior i a nivell del terreny degut la ubicació de la casa en desnivell. Algunes cases que tenen estables a una planta soterrani, també tenen un accés independent a aquests estables des de l'exterior, de forma que tenim algun exemple amb tres accessos diferents situats a tres nivells o cotes diferents (Ca l'Andeuet). L'aprofitament del terreny en desnivell afavoreix aquesta multiplicitat d'entrades a nivell del paviment exterior. Observem que l'obertura de portes extres no és un fet que es doni a les cases des del seu origen, ja que inicialment només tenien una única porta d'accés a nivell de planta baixa i a la façana principal, per tant, a la majoria de cases l'obertura d'una segona porta a la façana posterior es fa entre els segles XVIII i XIX, coincidint amb una ampliació o reforma a la casa. Aquest nou sistema de comunicació amb l'exterior dóna directament a la sala i suposa un accés

directe a l'espai de vida sense haver de passar per la planta baixa, on es concentren estables i altres espais de treball, cosa que demostra una clara intenció d'incomunicació entre la zona habitada i la zona de treball, tot i mantenint la comunicació vertical entre planta baixa i pis a través de l'escala interior. Un dels motius d'aquesta separació pot ser la cerca de netedat en l'espai habitat, la cerca d'independència d'unes zones de la casa considerades "brutes" i evitar que altres persones que hagin d'accedir a la casa passin per aquestes zones brutes. Per tant s'observa un canvi de mentalitat que provoca aquesta separació de zones en la majoria de cases, primordialment a la zona agrícola. D'altra banda, hi ha algunes cases que no disposen d'aquesta possibilitat de duplicitat d'accessos, degut a que no es troben en una zona de desnivell del terreny, en aquests casos s'observa que la part central de la planta baixa, la destinada a entrada, on s'obre la porta principal i trobem l'escala de comunicació amb el pis, s'ha habilitat com a espai "net", com a espai de pas on s'han eliminat els elements d'un anterior ús com a estable o com a magatzem d'eines. Aquesta transformació de l'espai és un fet pròxim als nostre dies, que s'ha assolit amb l'extracció dels animals a espais exteriors a la casa permetent aquesta modificació de l'espai d'entrada convertint-lo en un vestíbul d'acollida a la casa.

La comunicació vertical es fa a través de l'escala que es troba en un únic cos o calaix d'escala. L'escala és l'element de comunicació bàsica entre els pisos de l'habitatge i que els recorre de baix a dalt. És freqüent la presència de dues escales d'un tram superposades, una comunica planta baixa i pis, la segona comunica pis i golfes. En algunes cases a la planta baixa l'escala té dos trams en angle recte, amb un primer de 3 o 4 graons i la resta en un sol tram. Els cossos d'escala normalment es troben dins un calaix entre envans de rajol a la planta baixa i de fusta al pis, de forma que la comunicació queda tancada amb portes i l'escala només és visible a la planta baixa, ja que a la resta d'espais de la casa l'escala resta independitzada dels espais. La ubicació d'aquest cos de comunicació acostuma a estar centrada a la planta de la casa, és a dir, al centre del volum, tot i que en algun cas puntual està adossada a un mur extern (Andreuet, Llenes, Sull). El sistema de comunicació amb escales s'utilitza en aquesta zona des de l'edat mitjana, però en etapes anteriors també estaria present en edificis de tipus representatiu o religiós.

La comunicació de relació entre espais es fa generalment partint d'un espai central que és aquell al que arriba l'escala que comunica la casa amb l'exterior, aquest espai

fa d'eix de comunicació amb la resta de cambres i espais de la casa. A totes les cases aquest espai és la sala (Vilajoana, Vilamarí, Espelt, Mateus, Torrabadella, Boixadera), o la cuina (Andreuet 2), o bé un espai que a la vegada és sala i cuina (Julit, Andreuet 1, Les Llenes). Per tant, la comunicació dels diferents espais que configuren la casa es fa sempre des de un espai més important que actúa com a espai de relació, de comunicació o de pas. A la planta baixa aquest espai fa funcions d'entrada, però hi podem trobar també els estables, amb un espai previ i no diferenciat on es troben escala i porta, però que queda més o menys lliure per permetre aquesta entrada i comunicació amb els pisos superiors. Al primer pis l'espai central és la sala.

Aquesta funció de relacionar espais ens permet diferenciar entre un espai central, primari o més important, respecte a la resta d'espais secundaris i situats al seu entorn, no per la ubicació més o menys centrada dins la casa, sinó per la funció que desenvolupa en acollir la porta d'entrada o de l'escala que permet l'entrada des de l'exterior i que el converteix en l'eix de comunicació amb els altres espais. Això ens porta a plantejar el nivell d'importància de la sala i/o la cuina dins la casa, i els motius que poden haver portat a aquesta primacia d'ubicació. La casa té un eix de comunicació bàsic que és l'escala, que permet la relació fóra-dins de tots els mòduls que configuren l'interior de l'habitatge. És aquesta relació amb l'exterior, la permeabilitat amb l'exterior, la que li proporciona el paper d'espai d'interès, del primer espai que es veu en arribar a la zona habitada, i aquest motiu provoca que aquest espai a la vegada actuï com a comunicador amb la resta d'espais. Les cases actuals mantenen la sala o menjador com a espai principal, no pel fet que es passi per ell per arribar a la resta, sinó per l'ús que se li dona ja que és l'espai on es fa vida i també es menja, mentre que la porta dóna a un vestíbul que es transforma en passadís, i aquest passadís és l'eix de comunicació de tots els espais però en canvi no esdevé l'espai important de la casa. La configuració de la casa rural amb un espai de relació que és la sala o la cuina, és un fet que ha vingut donat per la volumetria general i per l'accés principal, ja que el sistema d'organització interna és reticular, fet que condiciona les comunicacions entre els espais.

La delimitació dels espais amb un sistema de murs i portes tancades mostra una voluntat de privacitat, de separació de la major part d'espais de la resta. En alguns casos pot ser motiu de conservació d'escalfor, però en altres clarament és un sistema de regulació d'accés. La organització de murs i portes marca unes pautes de circulació dins l'habitatge que estan regulades pels eixos de comunicació principal i de relació.

En quant a la organització dels espais, s'evidencia un sistema ortogonal o reticular, amb unes estructures que prenen com a base de desenvolupament el model basat en una planta quadrangular a la que es van afegint mòduls de forma periòdica i segons necessitats d'increment d'espai. En aquest sistema és fàcil afegir nous mòduls a un mòdul primari, tal i com hem observat en les hipòtesis de creixement de les cases, però en les que s'observa un creixement controlat i marcat per la voluntat del constructor d'assolir un volum final coherent i estructurat, sense elements que sobresurtin d'una planta quadrangular i ben delimitada formalment. Així veiem que els creixements de la casa són perfectament controlats i en base a conceptes estètics que tenen més relació amb el manteniment d'un volum coherent externament que amb la planificació dels espais des de l'interior. Per aquest motiu, el destí d'espais a tasques específiques no es fa a partir de la necessitat de tasques que obliguen a la configuració d'un espai, sinó al contrari, a un espai preexistent es superposen els elements necessaris per a l'ús al que es vol destinar.

Els models que proposem els hem observat a totes les cases estudiades, però amb diferent incidència. Hi ha 4 exemples del tipus lineal, 2 del tipus associat, 22 del tipus adjacent simple, 29 de l'adjacent complex, 12 de l'adjacent complex central i 7 de l'adjacent complex amb espais de transició. Veiem que els més freqüents són les plantes de dos i tres cossos de forma simple, amb espais a un costat o als dos costats. El tipus lineal únicament l'hem vist a una casa adossada a un marge i a les cases en balma, igual que el tipus de cossos associats. Els sistemes complexos que tenen un espai central i al voltant la resta d'espais, o els que tenen espais de transició, es donen a cases que han estat ampliades fonamentalment als segles XVIII i XIX, més abundants a la zona agrícola del Baix Berguedà.

A banda del model lineal que permet la comunicació d'espais en transició, la resta de models sempre tenen un espai principal que, com ja hem vist, articula la comunicació amb la resta d'espais, però en canvi no és freqüent que els espais secundaris es comuniquin entre si, fet que reforça la hipòtesis de configuració i creixement modular del conjunt.

No observem modificacions o transformacions d'espais per a variar la funció inicial, únicament en els casos d'habitatge que s'han rehabilitat a finals del segle XX. En algunes cases la planta baixa s'ha modificat i els estables s'han transformat en una zona d'estar i cuina, fet relacionat al moment històric en que la casa deixa de banda la seva funció econòmica lligada al camp, transformant-se en un espai per viure que condiciona noves configuracions de l'espai.

En quant als elements que trobem als espais, tot i que ens indiquen els usos a que es destina cada espai, podem veure que si els eliminem l'espai manté les mateixes característiques formals que la resta d'espais destinats a altres usos, de manera que es podria haver destinat a un ús diferent al que conté. Per tant, la voluntat d'ubicació d'un ús específic en un espai la hem de cercar en altres motivacions, com podria ser la millor relació de comunicació amb l'espai principal, la relació de visibilitat amb la façana principal, el fet d'allunyar la xemeneia i els fums de les zones de la casa que es veurien afectades per condicions ambientals externes. És a dir, qüestions de tipus cultural o social (per exemple la ubicació de la cambra de l'hereu a un costat de la sala i amb finestra a la façana principal per mantenir la visibilitat de la entrada), o la situació de la cuina a la part nord degut a que és la part menys il·luminada i més freda, i a la voluntat que els fums no afectin la façana principal, o situar el celler al cos Nord semisoterrat per mantenir un ambient fred.

El foc a terra generalment el trobem adossat a un mur extern de la casa (Espelt, Boixadera, Vilamarí), però també intern a les cases que s'han ampliat i que anteriorment havia estat adossat a un mur extern (Julit, Vilajoana, Mateus), i en un cas el trobem al centre (Torrabadella). Sempre està situat a la cuina o a la sala si aquesta fa funcions de cuina. Els fogons poden estar en un armari encastat en un mur extern o intern, ja que no necessiten sortida de fums, únicament un mur gruixut. A totes les cases dels exemples es troben a la cuina i sempre al pis (Vilajoana, Espelt, Llenes, Mateus, Boixadera), excepte un cas en que es troben a la planta baixa (Torrabadella).

La pica aigüera sempre està adossada a un mur extern, per la necessitat de extreure l'aigua. Trobem algunes a la cuina (Julit, Espelt, Llenes, Torrabadella) i altres a la sala (Vilajoana, Vilamarí, Mateus, Boixadera). El forn també és extern i normalment ubicat a la planta baixa (Espelt, Mateus, Les Llenes, Torrabadells, Boixadera) tot i què tenim algun exemple que es troba al pis, en cases que aprofiten un desnivell del terreny per posar-ho a l'alçada del pis (Vilamarí, Julit, Vilajoana).

Pel que fa a les cambres, la majoria es troben relacionades directament amb la sala; només hi ha un exemple que disposa d'un espai de transició en forma de passadís i fruit d'una reforma del segle XIX, així com una alcova (Torrabadella).

Els graners generalment es troben a un espai tancat a les golfes de la casa, sobre tot a les cases de les zones agrícoles (Vilamarí, Mateus, Espelt, Vilajoana), però també tenim exemples en que una cambra del pis acull els graners, sobre tot a la zona d'economia agropecuària (Boixadera, Llenes, Andreuet).

6. REFLEXIONS A MODUS DE CONCLUSIONS

6. REFLEXIONS A MODUS DE CONCLUSIONS

Després de la recollida i tractament de les dades, així com de la exposició que s'ha realitzat fruit d'això, ens plantejem un seguit de reflexions que serveixen per concloure aquest treball. L'estudi de la casa, com hem vist, s'afronta des de diverses perspectives d'estudi, i el seu anàlisi comporta l'obertura de diferents fronts. Concretament per a l'estudi de la casa rural al Berguedà l'anàlisi s'ha portat a terme des de diversos aspectes, des de la casa com a conjunt, dels espais independents i la seva relació, i dels elements immobles i mobles que contenen els espais i la relació amb aquests.

Per tant, no plantejem una única conclusió al nostre treball i a algunes de les hipòtesis plantejades, sinó varies i que agrupem en quatre apartats. Volem primer resumir els diferents descriptors que han sorgit del nostre anàlisi de la casa, descriptors que ens permeten fer moltes lectures en línies de treball diferenciades. Seguidament volem exposar algunes conclusions a les que hem arribat dins de cada una d'aquestes línies de lectura aplicades a la casa rural del Berguedà. Un tercer grup de conclusions són les que fan referència a la evolució històrica que podem establir de l'habitatge a la comarca a partir de la recerca portada a terme utilitzant diferents fonts: les mateixes cases que són la base del treball, les fonts històriques que han servit de recolzament i les fonts arqueològiques d'exemples concrets. Finalment, ja que al primer capítol plantejàvem diferents formes de realitzar l'anàlisi de l'espai domèstic des de diverses disciplines d'estudi, volem fer una reflexió envers a la utilitat d'aquestes per al nostre treball i sobre les possibles vies de futur que ens ofereix en un treball d'aquest tipus.

1. Entorn a les lectures que ens proporciona la casa
2. Algunes lectures de la casa rural del Berguedà
3. La evolució històrica de la casa rural del Berguedà
4. Reflexió metodològica

6.1. ENTORN A LES LECTURES QUE ENS PROPORCIONA LA CASA

La casa ens proporciona diferents lectures a partir de l'anàlisi de diversos tipus de descriptors que hem anat desenvolupant al llarg del text del treball. Hem diferenciat descriptors estructurals, descriptors de tipus morfològic, i descriptors materials relacionats amb la cultura material. Aquests són els descriptors bàsics, tot i que podríem trobar altres tipus, com veurem. Cada un d'ells ens aproxima a informació específica sobre aspectes de la casa.

Descriptors estructurals:

- relació d'estructures i d'elements amb l'entorn immediat
- materials, elements, formes i tècniques constructives
- organització d'espais dins la casa, distribució, divisions i comunicacions
- característiques dels elements, modificació i desaparició d'alguns

Descriptors de tipus morfològic:

- accessos i eixos de comunicació dins la casa
- distribució i organització dels espais dins la casa
- diferenciació d'àmbits en funció de diferents atributs o criteris (per activitats concretes, per a tipus de persones, zones obertes o limitades,
- la superfície d'ocupació i el nombre d'espais

Descriptors materials:

- elements i objectes que es troben als espais de la casa
- característiques constructives i formals dels elements
- ubicació dels elements

Aquests descriptors (i segurament altres relacionats que hem obviat però que es troben presents en alguns dels nomenats i que apareixen al llarg de tot el text) ens permeten obtenir les lectures més bàsiques com serien les de tipus formal basades en l'arquitectura, però també altres tipus de lectures de tipus social, històric, simbòlic,

econòmic, Els descriptors que hem citat ens poden donar informació específica relacionada amb cada un d'aquests camps d'estudi o de les relacions entre ells. D'aquesta forma, els espais i els objectes ens faciliten informació, fragmentada o completa, que podem interpretar de formes molt diverses, tan pel lloc on els trobem com per la visió que ens pot proporcionar la nostra experiència i relació amb l'entorn estudiat.

En relació a les lectures que ens permeten obtenir els descriptors, les de tipus social ens poden donar informació sobre aspectes d'organització del grup dins la casa i de relació amb la comunitat. Ens permeten aproximar-nos al significat social dels espais amb l'anàlisi de diferents aspectes, per exemple:

- L'activitat que es realitza en un espai i que ens informa del destí o ús bàsic d'aquest (espais per cuinar, per dormir,.....), que ens permet diferenciar àmbits i el seu grau de relació amb els habitants.
- La casa pot mostrar pertinença al grup, a la família, ja que aquesta té uns espais que són únicament pel grup.
- Informació en quant a intencions d'ús, canvis d'ús dels espais, si són àmbits permanents o temporals.
- El grau d'importància de l'espai en el conjunt en relació amb les dimensions, amb la ubicació i les condicions d'accés, i en relació amb altres espais, que ens dóna informació sobre l'ús i l'interès de l'espai entre els usuaris.
- Número d'habitants de la casa, tipus de grup familiar (nuclear, troncal, extensa.....), quina concentració de persones per zones o espais, quina comunicació es pot establir entre ells.
- Quins tipus de persona utilitza majoritàriament certs espais. Relació entre espais i sexes o grups d'edat (activitats de la dona, o de l'home, de la gent gran, dels nens).
- Diferenciació d'espais per nivell social dels habitants de la vivenda (cambres de l'amo, de parcers, del capellà,....); o si es situen els masovers a la planta baixa i els propietaris al pis.

- Espais per categoria d'espècie (ubicació dels animals a la planta baixa, persones al pis).
- La relació entre espai públic i espai privat. Tipus de persones que accedeixen a diversos tipus d'espais (zones privades per la família, zones públiques d'accés per a visites).
-

Les lectures que podem fer de tipus històric ens proporcionen informació:

- De l'evolució històrica de les cases, d'elements i d'espais.
- De la distribució interna de la casa, que és un producte cultural, ja que deixa veure intencions específiques, determina una forma compositiva d'ordenació de l'espai relacionada amb molts aspectes d'intenció de l'home i de pautes socials.
- Es pot diferenciar entre cases "fossilitzades" i cases en les que s'ha viscut ininterrompudament; unes han patit poques modificacions i altres moltes.
-

Lectures de tipus simbòlic, relacionades amb la percepció d'espais, objectes en relació a formes de viure la realitat de cada moment, de formes de pensar i de plantejar el contacte amb l'entorn físic i social. Ens faciliten informació:

- A través d'interpretacions d'elements de la casa, de distribució dels espais en relació a aquests, d'ubicació d'una zona específica de la casa.
- De les transformacions efectuades a la casa, que són reflex de voluntat de canvi, d'evolució.
- De l'anàlisi d'elements que ja no estan en ús però que havien sigut bàsics, així com de la seva ubicació i importància en el conjunt de la casa, el manteniment i l'ús que havien tingut.
- Ens pot permetre esbrinar o obtenir informació sobre mentalitats i formes de viure a la casa en diferents etapes històriques.

-

En quant a les lectures de tipus econòmic, relacionades amb l'estructura de manteniment del grup i que queda reflectit al conjunt de l'habitatge:

- Per exemple, a partir del tipus i dimensions dels espais destinats a activitats diverses, què ens mostra el sistema econòmic principal, així com altres secundaris.
- La relació d'aquests elements amb l'entorn immediat ens facilita informació útil tant del grup com dels sistemes de manteniment.
- Si hi ha més o menys especialització espacial per tipus de cases i zones geogràfiques.
- Si hi ha diferenciació d'especialització d'espais en relació amb l'activitat principal
-

Aquestes possibles lectures són simplement unes idees que ens ajuden a clarificar el tipus d'informació extreta de l'estudi de les cases documentades, i que ens permet redactar un apartat amb un seguit de conclusions més específiques per al nostre cas.

6.2. ALGUNES LECTURES DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ

Concretament per al nostre cas d'estudi hem fet diversos tipus de lectures que ens han proporcionat informació de diferents aspectes visibles i no visibles de la casa. Tot seguit veurem algunes de les conclusions que ens han permet arribar als descriptors analitzats i les lectures que aquests ens han proporcionat.

En quant a especialització econòmica

En la organització i la especialització de la casa influeixen diversos factors, tant externs com interns, i també factors de tipus social o simplement humans. Aspectes com els recursos disponibles a l'entorn (econòmics i matèries primeres), com el clima i la topografia, el nivell tècnic dels grups socials, la funció o destí de l'espai preconfigurat, així com diversos aspectes de tipus cultural i social que caracteritzen al lloc i que influeixen en conjunt en el grau d'especialització dels espais de la casa.

Haviem plantejat la condició geogràfica com a hipòtesis de classificació dels tipus de cases, això ens plantejava comprovar si trobem diferències i de quin tipus entre les cases de les dues zones geogràfiques amb sistemes econòmics molt específics, o bé si no podem identificar diferències en base a aquesta condició. Tot i mantenint una estructura bàsica similar (planta baixa, pis i golfes), així com una estructura d'organització interna similar, si trobem algunes diferències que venen determinades pel sistema econòmic predominant a cada zona. Però en canvi no s'observen característiques específiques que determinin l'adaptació de la casa a unes condicions geogràfiques i climàtiques concretes, ja que no hi ha diferenciació en el tipus de materials constructius utilitzats ni en la forma ni la distribució del conjunt. Si queda palès que els materials que s'aprofiten són els de l'entorn immediat, però la diferenciació per zones és deguda únicament al tipus de pedra o de fusta, ja que a la fi, s'utilitza pedra i fusta de forma generalitzada, així com la teula és l'element principal de cobriment a tot el territori.

El sistema comunal que s'ha donat de forma històrica a l'Alt Berguedà des de l'Edat Mitjana, i que s'ha mantingut fins a l'actualitat, ens mostra com alguns béns i usos comunals han estructurat econòmicament, socialment i políticament les societats de muntanya. Els béns del comú eren bàsicament els boscs i pastures, però també

carrers, camins i places, així com altres elements d'ús públic. Per exemple, es podia recollir llenya per a ús propi però no per venda, es regulava la quantitat de ramat que podia pasturar i quan es permetia recol·lectar herba pel ramat propi, en un conjunt geogràfic que segueix un sistema comunal en que la propietat i la gestió es feia de forma col·lectiva. La desamortització de Madoz el 1855, va provocar la subhasta de les terres comunals i la major part van passar a mans privades, ja que es considerava que eren terres improductives, però les extensions de muntanya en general no es van vendre i en moltes zones segueixen essent comunals, com passa a l'Alt Berguedà, tot i que ha minvat considerablement l'ús que se'n fa actualment d'aquest entorn. Aquest canvi també l'observem en l'estructura de les cases.

Aspectes com el producte econòmic primari a que es destina la casa poden influir en les dimensions d'espais i del conjunt, per exemple el sistema econòmic agropecuari basat en una major part d'economia ramadera i d'ús de pastures, ha estat el predominant a la zona de muntanya. A les cases ramaderes la necessitat d'espai lliure a la planta baixa provoca una diversificació d'espais diferent que a les zones agrícoles, on hi ha més espais destinats a diferents usos en aquesta planta (celler, pastador i forn, espai per guardar eines, estables). També hi ha un major nombre de coberts annexes a la casa destinats a herba i palla a les zones de muntanya, mentre que a la zona agrícola només es guarda la palla. També és diferent la quantitat d'espai destinat a graners, situat a les golfes de les cases agrícoles, mentre que a muntanya els graners són petits o bé el gra es guarda en caixes. Un element també diferenciador entre les dues zones és la presència de pati tancat davant la casa. Tot i que ho trobem a les dues zones, és més corrent a la zona de muntanya, tant a les cases aïllades com a les agrupades.

També afecten altres aspectes més concrets, com la relació de la casa amb les vies de comunicació principals, o amb altres cases o conjunts habitats de l'entorn, fet que pot provocar la diversificació d'alguns espais necessaris en cases que es mantenen distants de punts neuràlgics, com per exemple el fet de disposar de diferents espais per a diferents usos garantint la autosuficiència. Per això veiem que les cases més grans i més distants del nucli tenen més edificacions auxiliars, mentre que aquelles que es troben agrupades o properes a nuclis a vegades comparteixen elements amb altres cases, o bé els tenen una mica apartats del conjunt de la casa. Per tant, hi ha una clara diferenciació d'especialització d'espais en relació amb l'activitat econòmica principal.

L' especialització d'espais

Pel que fa a especialització d'espais, està en relació amb l'activitat que es desenvolupa. En general quasi totes les cases presenten una clara organització d'ubicació dels espais dins el conjunt habitat, diferenciant espais destinats a treball, a emmagatzematge o a vida. Aquesta diferenciació queda ben palesa en la organització en pisos, de forma que a la major part dels casos a la planta baixa trobem els animals o els espais destinats a l'emmagatzematge d'eines i d'alguns productes (celler, rebost), o també els que estan destinats a la seva elaboració. Però en canvi, a les plantes baixes no trobem mai l'habitatge (excepte en casos puntuals de masoveries molt petites i humils, o a les balmes), ja que aquest s'ubica al pis, una zona elevada i separada del paviment del carrer, per tant protegida, menys humida i diferenciada de la zona destinada al animals i "bruta". Son espais que es troben un a sobre de l'altre, però separats e independitzats mitjançant l'escala i la porta que la separa de la sala. En aquesta distribució, ja present a l'Edat Mitjana com hem vist, es demostra una intenció d'aïllament de la zona destinada a l'home, fet que ja mostra una intenció de destí especialitzat de les diverses zones de la casa.

Podem dir que la distribució i organització dels espais dins la casa respon a una lògica organitzativa que té relació directa amb el domini de la tècnica constructiva de les persones que han fet les cases, ja que conèixer els materials de què es disposa per a la construcció, les característiques físiques i la seva resposta, per limitar les dimensions i el nombre d'espais dins les cases, ja que es troben condicionats per l'amplada que es pot obtenir, per exemple, amb els elements de coberta. La construcció de la casa rural respon a una arquitectura *orgànica*¹²⁹¹ què conviu perfectament amb l'entorn on està construïda, no únicament per la ubicació sinó també pels materials que la conformen.

La especialització dels espais la veiem en els elements i objectes que es troben en ells, ja que, com hem dit en altres ocasions, la organització de la casa respon a un sistema modular en què tots els espais secundaris son similars, excepte un espai clarament diferenciat, la sala o cuina-sala, que destaca per dimensions i relació amb els altres. A totes les cases trobem aquest espai principal o sala, que acull l'accés a la planta de la casa i que comunica amb la resta d'espais; així com un espai cuina que acostuma tenir el foc i els fogons; altre espai que alberga el forn i el pastador; i altres

¹²⁹¹ Tot i que el concepte d'*arquitectura orgànica* es va promoure durant els anys 1930-40 per arquitectes com Frank Lloyd Wright, no hi ha dubte que aquest corrent que buscava l'harmonia entre l'habitat humà i l'entorn natural, ha estat una constant en l'arquitectura de la vivenda en àmbits rurals des dels seus orígens.

espais per dormir que poden tenir armaris encastats o estar lliures d'elements immobles. Únicament els elements específics, com la presència de la xemeneia, pica aigüera, fogons, o una finestra amb decoració exterior, o el mateix mobiliari, ens indiquen la funció de cada espai.

Els espais especialitzats també presenten evolució i modificacions al llarg del temps. Per exemple hem observat que a les cases de dues crugies generalment la cuina i la sala es trobaven en un inici en el mateix espai, espais on es feien diferents activitats i de majors dimensions que la resta dels que hi ha a la casa. Més tard es separen l'espai cuina i el menjador o sala, i la cuina passa a ser més petita i albergar el foc, mentre que la sala es converteix en un espai de comunicació i representació. La segmentació i la especialització d'espais és un fet que coincideix amb els tipus de societats complexes, i que està en relació amb l'augment de la privacitat i la individualitat¹²⁹². També la reducció de membres a les famílies afavoreix, per exemple, la utilització de dormitoris individuals, quan abans eren compartits amb diferents membres familiars fins ben entrats els anys 1960-70.

Per tant, la creació de l'espai arquitectònic està relacionada amb el motiu pel que va ser concebut, en funció del que es vol fer en ell, és un diàleg entre l'usuari i l'arquitectura com a conjunt construït.

Altra fet que s'observa és **la reutilització d'espais**¹²⁹³, ha estat una constant a les cases. Malgrat els espais es destinen a usos molt concrets, les reocupacions en diferents etapes històriques amb una mentalitat també diferent d'ús de certs elements, ha provocat que espais que anteriorment tenien un ús o destí específic s'hagin reconvergit i tornat a reconvergir per a diferents usos en diferents etapes. També s'observa en la reutilització del material constructiu, que ha estat una constant; és més fàcil i còmode utilitzar pedres que ja estan picades d'una casa en ruïnes que picar-la de nou, així s'incorporen diversos elements arquitectònics provinents d'altres llocs, com per exemple llindes o fragments de molins (per exemple a Vilajoana, o Vilamari). Tot i aquesta reutilització dels espais, els elements immobles presents ens mostren que la majoria han mantingut la funció originària i que la reutilització afecta simplement al fet que es poden efectuar diferents activitats en un espai destinat a una principal. Tot i així, és un fet a tenir en compte.

¹²⁹² Com afirma Kent, 1990, citat per González, 2003a: 110.

¹²⁹³ També ho va observar per al seu cas d'estudi A. Ruibal (2003b: 175).

La cultura material

Els elements i els objectes que hi ha als espais són els que ens ajuden a conèixer el destí que s'ha donat a cada espai, en uns conjunts en que murs i distribucions segueixen pautes molt similars. La manca molt freqüent d'elements mobles en contextos construïts ens buiden d'informació sobre els usos de l'espai, ja que la situació dels elements mobles ens permet obtenir una visió més real dels components socials i culturals de les activitats dins els edificis. La documentació dels elements mobles ens permet crear una visió completa del funcionament de cada espai, i també en diferents èpoques d'ús, tot i què cal tenir molt present la característica bàsica d'aquests elements, la seva mobilitat i possibilitat de canvi d'ubicació de forma fàcil. El mètode que utilitza la lectura a través de la sintaxi espacial (*spatial syntax*) no ens permet obtenir aquesta perspectiva de conjunt amb la cultura material, ja que és un sistema que es cenyeix bàsicament al volum construït, com ja advertíem al capítol 1.4.1.

Qualsevol objecte pot ser estudiat des de diferents nivells, per l'objecte mateix, a partir de la informació que ell mateix ens proporciona; per la relació de l'objecte amb l'entorn humà, amb les persones que l'han creat i que l'utilitzen, i que li donen el valor d'ús que obté; també per la relació de l'objecte amb el continent que l'acull, sigui l'entorn immediat o sigui l'entorn general on l'objecte adquireix una dimensió social. L'etnòleg Marcel Mauss (2007) ja advertia aquests tres nivells d'estudi al voltant dels objectes.

En el nostre treball hem pogut documentar els elements immobles i els objectes relacionats amb les activitats que s'havien desenvolupat als espais, cada un d'ells ens proporciona informació de l'ús que se'n feia. Aquesta cultura material ens informa dels canvis de mentalitats o de relació de les persones amb el seu entorn de vida, de les modificacions en l'ús i de l'evolució.

Hem vist com els mobles destinats a endreça de roba han passat de la caixa a la calaixera i l'armari, tot i que a les cases es segueixen conservant exemplars de tots els tipus ja que la funció ha anat adaptant-se. També hem vist diferents tipus de llits que ocupen les habitacions i què, recolzats per la informació que ens donen els documents, es perceben nivells socials també diferents. Per exemple, al segle XVIII la casa més pobre utilitzava una màrfega plena de palla posada al terra o damunt de bancs configurant un llit (del que hem vist diferents exemples), mentre que els llits de pilars o de peus de gall es troben a cases més benestants o grans. També el material utilitzat en els mobles evoluciona i canvia segons la zona i el tipus de casa, i segons el

tipus d'objecte. El mobiliari de la cuina és de fusta de pi, de factura senzilla i molt utilitària, on es veu la mà d'un artesà local o, fins i tot, del mateix ocupant de la casa que a vegades manufacturava mobles bàsics. En canvi, el mobiliari de les cambres era més elaborat, amb fustes nobles i fet per artesans experimentats. A partir del segle XVIII-XIX són freqüents els capçals de noguera, amb pilars i capçals treballats i decorats, amb cortinatges i complements del llit ornamentats, com les vànoves, flassades, coixins, llençols,..... cosa que també veiem reflectida en altres casos, fins i tot a ciutat (Creixell, 2012: 103-199). Als diferents exemples que hem treballat s'ha pogut observar aquesta evolució del mobiliari, les diverses transformacions i evolució, però en un tipus de mobles que a pagès és poc abundant i poc ornamentat.

També observem alguns espais amb més objectes o elements que altres. Per exemple, a les cuines hi ha més elements i objectes que als dormitoris o a la sala, ja que és l'espai més utilitzat. La sala conté elements de posició, de demostració de posició de la casa i també elements que no són d'ús diari, és més un espai de pas, simbòlic i d'ús en ocasions específiques, cosa que també ens mostren els mobles. Els dormitoris només tenen el llit i algun armari; a cases més benestants poden albergar una calaixera, però és més corrent trobar les calaixeres a la sala, ja que eren mobles ben construïts i reflex de posició. La reutilització o readaptació d'espais ha comportat l'increment de mobles o d'objectes als dormitoris i a d'altres espais que abans tenien usos molt específics. També les entrades i espais de la planta baixa concentren objectes de molt tipus, des d'activitats artesanals o productives, fins a acumulació d'objectes que s'han tret d'altres llocs. La especialització dels espais també queda reflectida en el tipus d'objectes que hi trobem, ja que queda de manifest els que es destinen a una activitat o a una altra, fins i tot aquells que comparteixen diferents activitats en el mateix espai, com pot passar amb la cuina o amb els baixos de la casa. Els elements que trobem, per exemple, a la planta baixa, ens indiquen l'activitat majoritària, per exemple la presència de menjadores per a animals, de guarniments per animals de tir o pel carro, d'eines agrícoles. També, per exemple, la funció de les golfes per guardar gra queda demostrada, no només per la presència de graners, sinó també per la presència de caixes per gra i altres productes en absència de graners diferenciats.

Tenim alguns casos d'habitatges molt concrets que conserven objectes relacionats amb un ofici diferent del de pagès, es tracta d'una ferreria, d'un molí i d'una fusteria. Els dos primers a una casa molí, i el segon a una casa de pagès que alberga una fusteria a un espai de la planta baixa. També trobem objectes relacionats amb els

forns de pa i els pastadors a moltes cases, i també és corrent trobar elements per a la matança del porc com els llits específics per recolzar el porc.

Altre informació que ens poden donar els objectes és **en relació al gènere que els utilitza**, tant des del punt de vista dels espais que poden estar utilitzats més freqüentment per un sexe concret, com de les possibles relacions entre ells. Per tradició sabem que la dona cuina i l'home fa el treball del camp, tot i que les dues activitats les pot fer l'home com la dona. Els objectes i espais no ens donen per si mateixos suficient informació sobre el tipus de persona que majoritàriament els utilitza, però la tradició que s'ha arrossegat fins als nostres dies ens permet esbrinar com devia ser en altres èpoques. També cal assenyalar què hem visitat cases en les que només viu una dona i altres en les que només viu un home, a totes dues la cuina té els mateixos elements i el mateix tipus de mobiliari, fins i tot la sensació d'ordre, de neteja, i la decoració interna és similar. Possiblement el tipus d'objectes que trobem a un espai no tingui una relació tan directa i estricta amb un gènere, sinó més aviat amb les necessitats de l'activitat que es desenvolupa.

En algunes cases es conserven objectes que han perdut el seu ús però que es mantenen. Es tracta d'una mentalitat molt relacionada amb aquesta activitat de supervivència, la vida a pagès, on qualsevol objecte que deixa d'estar en ús per motius diversos, no es llença, es guarda per si en un futur pot tornar a tenir utilitat. Per això molts es mantenen emmagatzemats a les golfes o a la planta baixa, però també a racons de cambres, a la cuina, o a cambres tancades: llits, escons, eines, utilitatge per treballar el lli o la llana (bregadores, fusos, filoses, aspi, devanadores, roba de lli, roba de llana, ...), bressols de nen, cabassos, mobles vells,..... És una altra forma de reutilització d'objectes.

Altra element a tenir en compte és la **idea de l'ordre**, com diu Alfredo González (2003b: 166) és una aportació del capitalisme, ja que anteriorment el desordre no era un element important a les cases, i això ho hem pogut veure a cases habitades per persones grans que mantenien una acumulació desordenada d'objectes en algunes habitacions de la casa o en una part, per exemple a ca l'Andreu de Sorribes, la senyora que hi viu mantenia una part de la casa amb els objectes acumulats i amuntegats, alguns dins de bosses de plàstic, altres simplement dipositats, en alguns dormitoris o a una antiga cuina, mentre que els espais en ús mantenien un cert ordre. Per a aquesta senyora, la seva acumulació i estructuració d'objectes en bosses de plàstic, ja és un tipus d'ordre que en la seva organització particular té un significat d'ordre específic.

L'ús d'armaris per guardar objectes ja està documentat a l'edat mitjana, com hem vist, diferenciats pel tipus d'objectes que es guarden: la vaixella, els llibres, la plata,..... A partir del segle XVII es generalitza la seva funció per guardar roba, prenent el lloc a les caixes i ubicant armaris a cambres i a passadissos, a les golfes o a l'entrada. Això ens mostra aquesta intenció d'organitzar en certa forma el desordre, en una etapa històrica d'auge econòmic en la que seria normal disposar de més nombre d'objectes i roba.

Per tant, els elements mobles e immobles ens permeten veure el **tipus d'organització preindustrial o precapitalista** a les cases, així com els **canvis que es donen a partir d'aquesta època**. La distribució caracteritza a una etapa en què les nocions d'organització interior eren diferents o, al menys, no eren tan planificades des d'òptiques d'ordenació o de simetria actuals. Els objectes mobles ens indiquen costums, la relació de l'home amb l'entorn, així com la situació d'aquests dins la casa. Per exemple, el concepte de seure canvia, en un inici s'utilitzaven només bancs o escons davant el foc, com a elements d'ús comunitari i de relació; més tard apareix la cadira individual, que alguns han vist com un símbol d'estatus, fomentat per la individualitat i relacionat amb la cadira de tron dels mandataris; o bé l'aparició dels sofàs a finals del segle XIX, un tipus de banc però que està en relació amb espais nobles o de rebre. El llit és també un element que canvia, no en la forma, però sí en les dimensions i en els productes que s'utilitzen per omplir els matalassos, fonamentalment per motius d'higiene.

La privacitat

Hi ha una vinculació important entre els **tipus d'espais i la funcionalitat pública o privada** d'aquests. Ja a la documentació podem veure aquesta divisió entre espais d'accés públic i espais d'ús privat, però en canvi no queden reflectits en alguns casos en l'arqueologia. La noció de privacitat a la casa ja es dona a partir del segle XIII-XIV, i als casos que hem estudiat és molt clara la diferenciació. Però també veiem als documents que els dormitoris contenen altres objectes relacionats amb el treball (com filar, guardar menjar, ...), per tant destinats a realitzar altres activitats complementàries o bé perquè actuaven de magatzem d'aquests objectes mentre no s'utilitzaven.

Podem observar com ha variat la concepció d'intimitat, per exemple en la ubicació de la cuina. Moltes cases mantenen elements de cuina a la sala, que és l'espai al que s'accedeix directament des de l'escala, però en altres s'ha modificat la ubicació de la cuina i s'ha independitzat de la sala, convertint-la en un espai final, no de pas, igual

que les habitacions. Així les cuines queden tancades i allunyades de l'entrada, mentre que a moltes cases la cuina i la sala es van mantenir juntes fins a les ampliacions practicades pels volts del segle XVIII. Sembla que a partir d'aquest moment algunes activitats s'independitzen i es deixen de fer diferents activitats a un mateix espai, per exemple a la cuina, en la que trobem objectes d'usos agropecuaris, artesanals o domèstics de forma freqüent des de l'edat mitjana, i amb l'accés al període industrial això es modifica lleugerament. També el foc és un element que es tancarà tardanament, veiem que els envans que delimiten focs a terra al costat de la cuina i que tenen per objectiu concentrar l'escalfor en un espai, tenen elements constructius que ens permeten ubicar cronològicament entre els segles XVIII i XX. Anteriorment el foc quedava tancat de la resta de l'espai on es troba mitjançant un banc escó amb respatllet, o bé en els casos de foc circular que era l'únic tipus que ocuparia tot un espai abans del segle XVIII.

Els únics espais de pas de la casa són les entrades i la sala, la resta d'espais els podem considerar privats ja que es limita l'entrada de gent externa, tot i que són espais d'ús per a tots els habitants sense discriminació. Les cambres sí son espais "individuals", en el sentit que son accessibles només per les persones que les ocupen, a vegades ni tan sols per la resta de persones que habiten la casa, en aquest sentit són "privats".

Hem vist com, poc a poc, l'espai privat pren lloc a l'espai públic en el període de transició al capitalisme, incrementant el nombre d'espais destinats a la família o limitant l'accés públic a espais que anteriorment eren considerats d'acollida per a les visites. La configuració dels habitatges construïts a partir d'inicis del segle XX incorporen el passadís, de forma que el menjador o la sala passen a ser espais privats i deixen d'actuar com espais de comunicació.

Un element que ens indica privacitat és el fet de no accedir directament a l'habitatge des de la porta principal, ja que l'entrada de la planta baixa ja fa de filtre de les persones que pretenen entrar, però en canvi la incorporació d'una porta d'entrada directa a la sala, en molts casos oberta entre els segles XIX i XX mostra una voluntat d'obertura i de comunicació directa de l'espai privat de l'habitatge amb l'exterior, fet que facilita les relacions. A les cases petites la comunicació entre espais és directa, ja que únicament trobem un espai principal (sala o cuina) des del que s'accedeix a la resta d'espais. Mentre que a la major part de cases grans la comunicació entre espais es pot fer des de la sala, però també des de un espai entremig o d'interval, cosa que provoca una major **privacitat** a les cambres.

La distinció entre espai domèstic públic i privat és simplement una forma de diferenciar els espais que són d'accés de tot el grup que habita la casa i els que estan limitats a persones externes. És un tipus de diferenciació que no té relació amb la tesi de Curià i Masvidal (1998: 227-236) que relacionen aquesta dicotomia amb el predomini d'un sexe sobre altre, al·legant que els espais privats eren els de les dones i els públics dels homes, com si el treball de la dona s'hagués concentrat i relegat a l'interior de l'habitatge i el de l'home a tasques de relació que es desenvolupen fóra i amb una condició de prestigi públic, adquirint rols concrets que relacionen gènere amb zones de la casa i tasques (Gonzalez; Montón; Picazo, 2005: 138). A les cases rurals el treball de la dona es realitza tant a dins com a fóra, ja que el treball de l'hort, del manteniment dels animals petits, de rentar, portar aigua,...es fan a l'exterior, a banda d'altres accions que són "típicament" femenines, com cuinar, filar, o fer-se càrrec d'un nen o un avi, que porten una càrrega cultural important a darrera, moltes realitzades en la intimitat de la llar. Però el fet que uns espais siguin públics i que altres siguin privats, com hem vist, no tenen perquè estar relacionats amb una diferenciació sexual. Si trobem a les cases espais que tradicionalment han estat més utilitzats per les dones i espais on l'home predomina, com la cuina, espai simbòlic amb més presència femenina; però el fet de ser públic o privat no condiciona la delimitació dels grups d'edat ni dels sexes que hi tenen accés a espais masculins i/o femenins. Aquesta diferenciació per sexes i grups d'edat la veurem més endavant.

La higiene és altre element que mostra canvis. Des de les comunes que s'ubiquen en la zona de la casa on era fàcil construir-la (algunes afegides com un balcó al pis, altres incorporades a la planta baixa dins els estables,...), en algunes cases ni tan sols hi ha rastre de la seva possible ubicació i podem esbrinar en desocupacions antigues que probablement no existien. La presència de lavabos als dormitoris també mostra un canvi en el concepte de neteja personal, així com la instal·lació d'aigua corrent amb canalitzacions que arriben a la pica o a l'aigüera escudeller de la sala, en una instal·lació recent i superposada a l'estructura, i que a moltes cases es va fer en època de postguerra, en ple segle XX. Veiem a les cases en que s'ha viscut permanentment o que s'han reformat per a noves ocupacions, la ubicació del nou bany aprofitant les dimensions d'una cambra o una alcova, incorporant així un element que relacionem amb unes formes de vida del capitalisme, també durant el segle XX.

El grup i estructura familiar

No podem delimitar un tipus de societat que ocuparien les cases del nostre treball, ja que en tractar-se d'un ampli ventall cronològic que podem acotar entre els segles XIV i XIX, el tipus de societats també és ampli. El punt comú és la pertinença a un entorn productiu específic d'explotació agrícola i/o ramadera. Podem fer una diferenciació general, entre les societats anteriors a la època industrial i les posteriors, o bé entre les societats precapitalistes i les que ja situem en la fase capitalista. El tipus de societat fins a la industrialització estava basada en una economia bàsicament de grups agricultors i ramaders amb una mentalitat d'actuació col·lectiva, que va iniciar canvis importants a partir de la introducció de les fàbriques tèxtils i d'un nou sistema econòmic que va portar a un sistema capitalista, pel que fa a la producció com pel canvi en les mentalitats que passa a ser d'individualitat. També cal que tinguem present que datar l'arquitectura rural dins el període que anomenem precapitalista és difícil, a no ser que comptem amb elements que ens permetin una datació absoluta, ja que el tipus de construcció ha sigut quasi invariable des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat. Això ens situa en una posició una mica difícil ja que, alguns dels elements que hem documentat és molt possible que tinguin procedència medieval, però també podien ser d'altres èpoques posteriors, tot i mantenint la forma, els materials i l'ús a que es destina. Per aquest motiu preferim referir-nos a la etapa anterior a la industrialització o precapitalista, que caracteritza a un període històric bastant llarg, i a la etapa industrial i posterior, que relacionem amb el capitalisme. Els canvis més importants es van donar en el pas d'una etapa a l'altra.

La diferenciació dels tipus de cases ens proporciona també una informació del tipus social o de mentalitat de l'època. La intenció de construir masoveries, petites, amb menys espais, amb una relació més estreta amb la producció; així com altres cases grans amb més espais, centrant un territori productiu i amb masoveries que en depenen, ja ens indica clares intencions de divisió social. També veiem una diferenciació social en la pervivència de cases en balma que mostren un tipus d'habitatge de nivells socials humils, que s'han mantingut fins a inicis segle XX com a habitatges o com a refugis temporals. Així com la que observem entre les cases de la muntanya i les agrícoles, a les primeres els espais tenen menys elements, són més austeres en general, tot i que hi ha alguna casa gran. A la zona agrícola les cases són multifuncionals, amb més espais, més elements, més mostra de riquesa i de posició.

Hem vist que en relació a l'accés a noves formes i tècniques constructives de la mà de la industrialització es van realitzar noves obres o modificacions amb introducció de materials com el maó, però es va mantenir la organització i distribució interna a les

cases rurals tot i que les noves cases construïdes a les colònies tèxtils presenten característiques molt diferenciades.

La casa pot mostrar pertinença a un grup i sempre està relacionada amb la família, com si tot formés un únic element. Així als habitants d'una casa se'ls coneix amb el nom de la casa. És una relació simbòlica íntima que es transmet de generació en generació, de segle en segle. La casa ha estat el centre d'identitat, on es mantenia la capella com a símbol de protecció i on es guardava l'olla encastada al mur per guardar els estalvis. Aquest simbolisme ha iniciat la seva pèrdua amb les noves concepcions econòmiques de mitjans a finals del segle XX, el lligam a la terra s'ha perdut a moltes cases i això ha provocat també la pèrdua del lligam a una casa, a unes arrels. Però ha estat precisament el manteniment d'aquest lligam en el territori que estudiem el que ha provocat la conservació de molts elements a les cases treballades.

La **estructura familiar** és un factor a tenir en compte per estudiar els espais ja que el tipus de família pot incidir directament en la funcionalitat, pot condicionar les dimensions, la distribució d'espais en funció al grup i les necessitats de privacitat. El tipus de famílies que han ocupat la major part de les cases estudiades són de tipus troncal i extensa. La família troncal està formada per al menys tres generacions, amb una relació directa de descendència en la que l'hereu és el vincle; la componen una parella d'avis, la parella de pares amb l'hereu o la pubilla i els fills d'aquests; per tant conviuen membres de diferents famílies nuclears amb filiació bilinear. El tipus de família extensa és la que conviuen, a més dels membres de la família troncal, altres parents consanguinis o afins de diferents generacions, com els oncles o cosins. També hi havia famílies nuclears, però no és freqüent en època precapitalista, tot i que amb el pas al capitalisme s'acabarà convertint en el tipus de família més freqüent.

Aquesta composició familiar es tradueix en l'estructura arquitectònica de la casa, on diferents unitats conjugals comparteixen el mateix habitatge, amb diferents grups d'edats i sexes. També amb diferents posicions dins el grup, fet que marca la relació de cada persona amb els mitjans de producció i amb la resta de persones de la casa. Hem vist que a les cases dels segles XIV a XVI acostuma a haver poques cambres, entre 2 i 4, mostrant que les dimensions de la casa no admetrien més; però en cases grans dels segles XVII i XVIII poden arribar a haver fins a 10 cambres i 17 llits¹²⁹⁴. La major part de les cases que hem documentat tenen un llit a cada cambra, però sempre són llits dobles i de "cinc pams", ja que compartir cambra ha sigut un fet habitual a les cases rurals fins fa pocs anys, tant per economitzar espai com per la cerca d'escalfor.

¹²⁹⁴ L'any 1795 al mas Santamaria de Serrateix.

També es pot observar la existència de distinció entre persones del mateix grup, per exemple l'habitació principal, la de l'hereu, acostuma a estar situada a la façana i per tant millor orientada, és més gran, en molts casos té alcova i presenta la finestra exterior decorada, amb festejadors, la llinda de la porta que dona a la sala en algunes cases està diferenciada de la resta per algun tipus de decoració o inscripció. La resta de cambres són lleugerament més petites o bé no presenten elements decoratius. Les cambres que es destinaven a parcers o criades solen estar al segon pis o a les golfes; a moltes cases hi ha una cambra que es destinava al capellà de la família, generalment amb alcova i amb algun escriptori. També hem trobat exemples singulars, com a ca l'Andrueu de Sorribes, on el dormitori situat al pis a l'angle SO es destinava als malalts o a les mares que acabaven de tenir un fill, ja que es tracta de l'habitació més ben orientada i una de les més càlides de la casa.

Veiem com les perspectives antropològica i etnoarqueològica ens aproximen a un anàlisi de la casa des de diferents aspectes, per exemple en quant a les relacions entre **gèneres** i el paper que desenvolupen dins l'habitatge (espai per a dones, per a homes), o en quan a jerarquies dins els grup (persones més importants, diferenciació per grups d'edat, ...) o en relació amb el conjunt de la societat (mostrant cases més grans, més decorades, amb més espais,...). Alguns elements i espais s'han fet en funció d'una necessitat concreta, i també per a ajudar a ubicar un tipus de persones en un entorn específic de cara als demés, però no és el mateix espai qui determina el comportament o l'ús que d'ell en fan els habitants, són els habitants qui proporcionen a un espai el caràcter o el tipus. Veiem com els espais de la casa són molt semblants entre si, són mòduls que es repeteixen. Únicament la sala és diferent. Són els elements que es disposen a l'interior els que acaben determinant l'ús; és l'home, en funció de costums, modes, necessitats, qui determina l'ús d'un espai dins un conjunt modular.

La presència de grups d'edat també és un element que caracteritza al grup social que habita la casa rural, però no hi ha elements que permetin saber si hi ha gent gran o si hi ha nens. Els únics objectes relacionats són els bressols, que trobem a moltes golfes com a objecte en desús.

Caràcter simbòlic

Els símbols d'ostentació social son més freqüents a les zones d'economia agrícola, com per exemple decorar parets interiors de les cambres, alcoves i sala; o el fet de disposar d'una capella a la sala profusament decorada i centrada en l'espai; així com també la presència d'algun element decoratiu a l'exterior, les llindes de finestres o decoració únicament a la finestra de la sala o de la cambra principal. Però hem d'assenyalar que la demostració d'opulència a l'exterior de les cases no és un fet freqüent en aquesta zona, ja que no s'utilitza de forma generalitzada en la decoració, i els volums edificats destaquen per la senzillesa en formes i ornaments.

Trobem alguns símbols o elements que mostren etapes de auge econòmic, per exemple al segle XVIII, moment històric en què es decoren llindes de finestres i portes de la sala, quan es construeixen capelletes a la sala, quan les ampliacions que es fan a la casa són de materials diferents (cairats escairats, cantoneres escairades, envans de rajol i no de tàpia, paviments de rajol en lloc de fusta o llosa, alcoves...). A finals del XIX es construeixen noves masoveries amb introducció del maó en la construcció barrejada amb pedra, és l'època dels hisendats que fan incrementar la producció però que no viuen a la casa gran sinó que la mantenen per a ocupar durant les vacances, i mantenen colons o masovers a les cases que treballen les terres. No hi ha construcció de grans cases al camp en aquesta època, però sí a les ciutats de la mà dels nous industrials del tèxtil: el camp pateix un abandó progressiu degut a la nova sortida econòmica en la indústria tèxtil. Tenim algun exemple de cases rurals grans aixecades en aquest moment, però molt puntual (per exemple La Roureda Nova i la Torre del Piqué a Avià, el Casó a Montclar), cases fetes amb pedra unida amb morter i junta vista, amb cantoneres, portes i finestres de maó, finestres altes d'arc rebaixat, i que exteriorment es complementen amb jardins noucentistes amb escultures i fonts decoratives. És aquesta una altra mostra o símbol de l'apogeu econòmic, de l'assentament d'una classe social que sobresortirà de la resta, amb professions liberals però que valoren el camp que comença a veure's com a recurs bucòlic en l'època de renaixença cultural del finals del XIX.

Podem esbrinar també aspectes simbòlics en alguns elements que trobem dins les cases. Per exemple, els rebosts encara plens i fossilitzats ens donen informació sobre costums alimentaris. Les caixes de la sal, encara presents a rebosts i golfes, per conservar el porc i les cansalades, ens transporten a unes èpoques en que els sistemes de conservació eren limitats. O les conserves dins tupins o recipients ceràmics, per a mantenir productes del porc en llard. Els diferents sistemes de penjar

aliments (el pa, els productes de l'hort, la carn per assecar o salada,.....) utilitzant branques de fusta en forma de forca o un simple tronc amb branques perpendiculars, fins a penjadors de fusta fets amb troncs clavats, o bé simples ganxos de ferro; ens donen informació sobre les tècniques de supervivència, com evitar la feina dels depredadors, o la utilització de simples materials de l'entorn que es posen a casa com si es tractés del moble més car. Hem vist també als rebost un conjunt de serps seques penjades, mostrant també el significat d'ús de certs elements que es consideraven amb propietats curatives i que es tenien a totes cases per a usos específics. Ens acostava a la interpretació de les pràctiques curatives d'una medicina quasi inexistents i allunyada del territori de pagès.

També podem esmentar els aspectes relacionats amb el simbolisme protector de la casa, present a les llindes espatllades pel salpàs, en els símbols que trobem clavats sobre les portes de casa i estables, diversos amulets o objectes protectors ubicats entre les pedres de la planta baixa, o les capelletes, imatges i altres motius religiosos presents a l'interior i que ens mostren una forma de viure la religió i la relació amb una natura a vegades difícil de dominar.

Podem també dir que la major part dels objectes que hi ha dins les cases són simbòlics, en el moment que han quedat sense ús, la major part abandonats, adquireixen un nou significat en que la interpretació els carrega de símbols relacionats amb múltiples accions i cosmovisions al seu entorn. Per exemple, per a la nostra generació que no hem vist utilitzar els fogons de pedra, és difícil saber i conèixer el seu ús exacte, i la nostra interpretació pot estar carregada de motivacions i condicions que segurament es troben lluny de la realitat. El que per a nosaltres és un vestigi del passat amb una forta càrrega històrica i interpretativa, per a la senyora que vaig entrevistar a Gósol és simplement la vitroceràmica de casa seva que li serveix per escalfar el menjar: sempre la ha vist igual i coneix perfectament la seva utilitat, allunyada del simbolisme que li podem donar els arqueòlegs. Veure i estudiar els objectes en el seu espai d'ús ens ajuda a treure tota la càrrega de simbolisme extra que a vegades l'únic que fa és ocultar la realitat de l'objecte.

La ocupació de les cases

Una informació que ens ha semblat important a destacar és la situació de la casa en quant a la seva ocupació en el moment de realització del treball de camp. Aquest fet

ens acosta a una visió de l'estat actual dels habitatges i dels seus ocupants, així com la posició que ocupen aquestes dins el món actual pujat a la voràgine del WhatsApp.

Hem pogut diferenciar tres tipus: les cases rurals habitades de forma permanent, aquelles en que al llarg de generacions no s'ha deixat de viure; les cases habitades de forma discontinua però freqüent, és a dir, aquelles que s'utilitzen de cap de setmana o per agroturisme; i les cases deshabitades, que poden ser de dos tipus, les que estan tancades però no s'utilitzen mai, i les que estan abandonades. Aquestes cases deshabitades en alguns casos s'utilitzen de forma esporàdica, però altres es mantenen tancades durant llargs períodes de temps. A vegades aquesta utilització es redueix als espais de treball, on es guarden eines que s'utilitzen o bé es tanca el bestiar, quedant la resta de la casa tancada i sense ús. Per tant, algunes tenen parts de la casa que s'utilitzen, però també hem vist cases que han quedat oblidades i abandonades, fins i tot algunes es troben en estat de ruïna.

De les 228 cases que hem documentat, hi ha un 40% que són cases habitades de forma permanent, un 25% són habitades de forma discontinua i un 35% són cases que no estan habitades. D'aquest darrer grup, el 22,8% són cases que estan tancades i el 11,5% es troben en algun estat de ruïna.

Tenint en compte els elements i la estructura que es conserva de les cases, diferenciem els següents tipus (amb alguns exemples):

- Les cases deshabitades i abandonades que es troben en procés de ruïna, algunes conserven elements a l'interior (Riu, Julit, Casancots, Cellers, Casanblanc).
- Cases deshabitades i abandonades però que mantenen l'estructura, i algun element puntual a l'interior (Balma set portes).
- Les cases deshabitades que s'han buidat d'elements mobles però en les que no s'ha modificat l'estructura. Algunes mantenen espais productius, com els estables pel bestiar, però no es mantenen actius els espais domèstics de la casa (Boixadera dels Bancs, Vilanova, L'Espelt, Ballús).
- Cases deshabitades, que s'han tancat en un moment determinat amb intenció de reocupació, són les que també anomenem *fòssils*, ja que conserven tots els elements a l'interior (immobles i algun moble) malgrat hagin patit algun robatori

o agressió degut a que no estan habitades. (Boixadera del Cint, Les Llenes, Mateus, Caseta Salvans, Punis i Plata, Quer Lluelles, Quel).

- Cases que s'han rehabilitat per a nous usos mantenint els elements estructurals i alguns elements immobles i mobles (Vilamarí, Tresserra, Vilajoana).
- Cases que s'han anat mantenint per a habitatge continuat i que encara conserven elements i estructura, tot i amb modificacions practicades en diferents èpoques (Torrabadella, Ballaró, Turrielles, Agut).
- Cases que s'han rehabilitat i han modificat elements per adaptar a nous requisits d'habitatge (Pagerols, Sull, La tor de Montclar, La Rovira, Balart).

Les cases deshabitades que diem abandonades, no ens referim al fet que hagin perdut o que no tinguin propietari, sinó a que son cases que es troben deixades i tancades, sense mantenir cap ús d'habitatge. En algun cas s'utilitzen les terres però no la casa, en altres no hi ha voluntat de que la casa sigui habitada, en altres casos hi ha diferents motius pels que el propietari no se'n fa càrrec del manteniment de la casa. L'abandonament no comporta necessàriament la ruïna, tot i que hem observat que algunes cases que a l' inici del treball es trobaven simplement tancades, els darrers dos anys han iniciat un procés de ruïna bastant activa i en pocs anys la seva desaparició serà imminent. Com ja hem esmentat anteriorment, Alfredo González va realitzar un estudi dels abandonaments de cases a una zona de Galícia (2003b), ell va diferenciar cases abandonades per diferents motius, però sempre tractant-se d'edificis que s'havien deixat de forma definitiva, alguns també havien entrat en fase de ruïna.

Els motius de mantenir deshabitades aquestes cases són diversos i mostren el comportament de la població d'aquest territori envers al sistema econòmic tradicional. Tenim casos en que la casa va quedar tancada a inicis del segle XX per un canvi de propietari i desinterès del nou propietari fins que la va vendre fa poc temps. Casos en que els habitants s'han traslladat al poble cercant millors condicions d'habitatge i han tancat la casa mostrant un desinterès i desarrelament al període anterior, com un refús a tornar darrera, al passat. Altres mantenen l'estructura agrària o ramadera lligada al lloc, utilitzant els estables i pallisses, però la casa no s'utilitza i ni tan sols mostren interès en accedir a ella.

Aquests tipus de no utilització de les cases marquen diferents formes de trobar el registre material:

- Cases en les que els elements mobles han desaparegut, o només tenen un o dos elements mobles. En la major part dels casos conserven els elements immobles associats als espais (Boixadera dels Bancs, Boixadera del Cint).
- Cases que tenen la major part d'elements mobles a l'interior i ubicats a l'espai original que ocupaven quan la casa era habitada¹²⁹⁵. Els trobem en cases que han quedat deshabitades i tancades fa anys. Alguns elements de més qualitat segur que s'han extret, però es conserven els tradicionals. Els podem trobar barrejats amb altres objectes externs que s'han introduït més tard, ja que la casa es considera com un magatzem de desembaràs. En algunes cases es troben endreçats i ubicats *in situ*, i en altres simplement acumulats. (Mateus, Les Llenes, Caseta Salvans, Punis i Plata, Quel).
- Cases que conserven elements i en les que s'ha viscut de forma ininterrompuda però adaptant alguns elements a les noves formes de vida. Trobem des d'elements tradicionals fins a altres de més qualitat (calaixeres, caixes). (Torradabella, Andreuet, Ballaró, Vilamarí).
- Cases que conserven elements puntuals, generalment han mantingut l'habitatge i s'han rehabilitat, generalment tenen elements de més qualitat i els tradicionals s'han menyspreat i eliminat (Ballaró, Bernades, Agut)

Aquesta conservació o desaparició d'elements i objectes ens porta a plantejar-nos els **motius dels canvis**. En els casos que trobem els elements *in situ*, fossilitzats, que són excepcions, ha sigut perquè la casa es va tancar en un moment concret i no es van extreure els mobles degut a diferents motius, generalment per un canvi de propietari que no se'n feia o no podia fer-se càrrec. És a dir, no hi havia ningú per a donar importància al que hi havia a dins, per això no es van eliminar ni aprofitar i encara queden a lloc. En altres casos perquè s'ha mantingut l'habitatge ocupat per persones

¹²⁹⁵ Schiffer va diferenciar entre el registre d'objectes encara utilitzables que han sigut deixats després de l'abandó, que anomena "rebuig *de facto*", i el registre *primari* o *in situ*, que està format pels objectes que queden en el mateix lloc d'ús. (Schiffer, 1987, citat per González, 2003: 140). En el primer tipus es trobarien tots els objectes, també els personals, essent un abandó sense emportar-se res, amb intenció de tornar. Els casos que hem treballat nosaltres es troben molts elements *in situ*, però es devien extreure els més importants o personals que no han quedat en el registre.

que ara son grans i que no han modificat res de l'interior de la casa (únicament s'ha posat llum elèctrica i aigua corrent, en alguns casos ni tan sols lavabo).

En els casos de modificacions per motiu de seguir vivint a la mateixa casa, ens trobem amb exemples de cases grans ocupades per la mateixa línia generacional, que han fet modificacions per adaptar la casa als nous temps però han conservat elements molt identitaris de la família i han menyspreat altres més "rurals" o tradicionals que es van abandonar als coberts o les golfes. Hi ha casos en que es van vendre poc a poc tot el patrimoni mobiliari als antiquaris o "gitanos" que passaven fent ofertes, així es van eliminar de les cases la major part de calaixeres, caixes de núvia i taules que en un moment concret es veien com a mobles inservibles i farragosos que ocupaven espai, i que es volien canviar per altres "més moderns". Hem detectat que la mentalitat general de la gent de pagès en aquesta zona fins als anys 90 era la del canvi, la d'adaptar-se al progrés que es veia a la televisió, la de posar calefacció i eliminar els objectes que recordaven el passat, un passat dur de treball al camp, que d'alguna forma es volia esborrar amb els elements del canvi relacionats amb la societat capitalista i urbana. Únicament les cases que tenien una vinculació molt forta amb el cognom familiar i les tradicions han conservat alguns elements remarcables, però la major part els van anar venent i eliminant poc a poc. M'han explicat casos en que van cremar les calaixeres i els llits isabelins, perquè feien nosa dins la casa i volien mobles nous. A partir dels anys 90, amb l'apogeu de l'agroturisme, molts d'aquests mobles salvats de la crema i que estaven emmagatzemats a les golfes o a coberts, es van treure de l'oblit per moblar les noves cases restaurades, fet que ha permès recuperar i mantenir una identitat familiar.

Aquests processos de conservació o eliminació i transformació, ens **permeten deduir diferents mentalitats**: una tradicional arrelada al passat rural que conserva elements i espais; altra desinteressada, que no li dona cap interès e importància al que té i no es preocupa ni de la conservació ni de la transformació; i altra que podríem classificar com a evolucionada o capitalista (utilitzant el terme de González, 2003: 140) que modifica els espais i elimina els objectes del passat per provocar la evolució i adaptació al moment històric que viu, com a mostra d'un refús a temps passats relacionats amb formes de vida arcaïques. També ens porta a pensar que els objectes que en un moment donat s'abandonen per motius concrets, en altre època poden ésser reutilitzats donant un sentit nou i provocant noves motivacions, per exemple la del col·leccionista. Per tant, els objectes que ens arriben poden ser motiu d'un abandó, d'una voluntat d'eliminació, però també de conservació o reutilització.

Hem de deduir que aquest tipus de mentalitat també estaria present en altres etapes històriques, i que les modificacions que es perceben a moltes cases, per exemple als segles XV, XVIII, XIX, també conviurien amb mentalitats diverses que provocaren transformacions més o menys contundents afectant a elements immobles i mobles de la casa, però sempre tenint present què, com apuntava A. González (2003b:232) “La aplicación de la lógica occidental capitalista puede llevarnos a malinterpretar el desecho y las actitudes conservativas en otras sociedades”.

Per exemple, tenim un cas en que es conserven tots els elements (excepte les eines) d'una ferreria i d'un molí, però en canvi l'habitatge és buit (Molí de Güell); ens hem de preguntar si el motiu podia ser el manteniment de l'obrador independentment de l'habitatge, o la impossibilitat de transportar els elements de la ferreria i del molí en el moment d'abandó de la casa. Tenim altre exemple en que els armaris de la cuina, els calaixos conserven tots els objectes, fins i tot al rebost hi ha aliments abandonats des de inicis del segle XX (Mateus), però en canvi els llits no conserven matalassos ni llençols, i es conserva a les golfes un magnífic llit de posts amb la màrrega o matalàs de roba de lli ple de fulles de blat de moro que qualsevol museu voldria tenir als seus magatzems. Per tant, és molt difícil trobar cases que conservin un nombre important d'objectes representatius, sobre tot perquè desconeixem què s'ha extret, però si que trobem coincidències entre aquells objectes que es conserven a les cases documentades i els inventaris documentals històrics de varis exemples que en ajuden a completar el mapa del que podia haver dins una casa a finals del XIX o en altres fases històriques.

Les transformacions

Totes les cases han patit transformacions en un moment o altre de la seva vida, algunes han estat modificades de forma evolutiva, altres de forma dràstica i altres han estat mínimament modificades. La conservació d'elements i objectes és diferent a cada tipus. Mentre que a les cases transformades de forma dràstica quasi s'han fet desaparèixer els elements tradicionals de formes de vida del passat, les cases modificades de forma evolutiva han anat superposant alguns elements de canvi que conviuen amb altres elements anteriors. Seria el cas dels fogons i els focs a les cuines, que a vegades conviuen amb nous sistemes de fogons de ferro o cuines econòmiques;

o l'aigüera escudeller que conviu amb un nou tipus de pica de pedra o de ceràmica i amb la instal·lació d'aigua amb canonades superposades a l'estructura.

Aquestes modificacions que s'han portat a terme de forma quasi contínua al llarg del temps, són un fet que ha caracteritzat les cases rurals. Les modificacions han estat més accentuades durant la primera meitat del segle XX, com a resposta als nous hàbits provocats pels canvis econòmics i socials de la mà de la industrialització.

S'observen canvis en els sistemes de tancament, en els materials utilitzats en les modificacions, en les tècniques de construcció, en els nous estils arquitectònics que s'integren a les cases, en la creació d'espais fruit de noves necessitats, els entorns domèstics es transformaren amb l'arribada de l'electricitat i de l'aigua corrent, hi ha una important evolució a l'espai de les cuines, incorporant primer la instal·lació de llum i d'aigua corrent, i més tard els electrodomèstics i nous sistemes per cuinar. També les noves instal·lacions sanitàries provoquen canvis a l'interior de la casa; així com el foc perd el seu paper central, substituït per altres sistemes de calefacció. Tot un seguit de modificacions a les cases degudes a les noves inquietuds de les persones per aconseguir més intimitat, millors condicions d'higiene, major ordre en la organització dels objectes, més comoditat i obtenir espais individuals.

Resulta destacable que hem d'atribuir la major part d'aquestes modificacions a la etapa post industrial, ja que és el moment de canvi. Anteriorment segur que es produïen modificacions i transformacions, però possiblement només amb intenció de manteniment ja que els sistemes generals de cuina, de distribució i altres elements no varien ostensiblement. Podríem aventurar-nos a dir que moltes estructures, distribucions internes i elements que hem vist a les cases que els han conservat, possiblement són molt similars als que els documents citen, perquè la casa rural ha estat un habitatge totalment pràctic i utilitari, que ha crescut amb les necessitats però que ha evolucionat d'esquena a les transformacions que es donaven a les ciutats.

També els canvis econòmics, com la transformació ramadera a finals del XVIII i inicis del XIX en què es va introduir la ramaderia bovina que demana més espai a les cases, i es van reduir els ramats d'ovelles. O bé l'adopció del sistema d'engreix de porcs iniciat ben entrat el segle XX com a recolzament econòmic a l'agricultura i que va provocar la construcció de més coberts i estables, deixant d'utilitzar els estables a l'interior de la casa o bé a destinar-los únicament a mules i eugues. Les cases poc a poc s'han buidat de gent, però també d'eines i de bestiar, i en definitiva, de significat.

6.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ

No volem acabar aquest treball sense fer una reflexió de l'evolució històrica de les cases rurals del Berguedà, però la volem fer utilitzant totes les fonts que han sorgit al llarg d'aquest treball, les mateixes cases estudiades, la informació que ens han proporcionat les excavacions a masos i la informació que ens transmeten els documents històrics. D'aquesta forma tindrem una visió bastant completa de la evolució i transformació de la casa rural berguedana. Els tres tipus de fonts es recolzen entre si, ja que la informació que ens han proporcionat les cases que hem estudiat ens serveix per donar contingut a les interpretacions que s'hagin pogut fer des de l'arqueologia i des de la història, ja que molts dels elements que hem vist han aparegut i s'han interpretat, a vegades amb els ulls tancats, des d'aquestes dues disciplines. La combinació de les tres fonts ens ha de permetre veure si les interpretacions que s'han fet des de l'arqueologia i des de l'estudi dels documents s'ajusta als exemples físics reals que hem documentat.

Som conscients que la història explicada des de diferents disciplines estanques és parcial, ens explica únicament la interpretació que s'ha fet a partir de les fonts utilitzades i de l'interès de cada una. Així, la història interpretada per antropòlegs, arqueòlegs, historiadors de texts i arquitectes pot ser molt semblant en general però molt diferent en el fons. D'entrada cada un d'ells vol explicar una part específica, i també cada un d'ells utilitza un tipus de font però deixa de banda altres. Sempre es parla de la conveniència de la pluridisciplinarietat, però a la fi, segurament per motivacions i problemes diferents, cada un fa la seva història. Per exemple, els antropòlegs deixen de banda l'estudi de la cultura material, que en canvi és bàsica pels arqueòlegs, mentre aquests treballen poc les estructures que sobresurten de cota zero que són d'interès pels arquitectes, i els arquitectes es centren únicament en els elements construïts i, moltes vegades els manca recerca històrica per a donar contingut a l'arquitectura, i per la seva part, els historiadors de documents es basen quasi exclusivament en la interpretació dels texts. Això pot comportar, en la major part dels casos, a fer interpretacions parcials, ja que tots poden caure en fer interpretacions des de la perspectiva individual. No explico res nou, és un tema de debat constant al que es van posant solucions, crec que cada vegada més reeixides però no generals.

No pretenc amb aquestes línies donar solució, però si posar un granet de sorra intentant aproximar i reunir diferents fonts, igual que han fet altres abans i què, ni molt menys, deixa per tancat un tema com és l'estudi històric de la masia i de la casa rural, que és quasi inabastable per extens.

També hem de comptar amb la dificultat que suposa fer un treball que no podem acotar en un període de temps determinat i curt, ja que les cases treballades són precisament el reflex de l'evolució de l'hàbitat i hem volgut partir, no d'una etapa històrica, sinó d'uns elements materials sense temps. Això ens ha portat a tenir exemples de cases o d'elements des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat, sempre tenint present que cada etapa històrica es caracteritza per objectes específics que estan relacionats amb un entorn econòmic, cultural i social també molt concret que influeix en les característiques de les cases de cada període, així com pel fet que els elements de períodes posteriors tapen o modifiquen els anteriors, fent la lectura més complicada ja que els diferents models explicats apareixen en diferents èpoques històriques, fins i tot hi conviuen, tenint sempre en compte que a nivell general l'estructura complexa esdevé herència de la simple.

El nostre estudi és diacrònic, amb cases que conserven elements visibles entre els segles XIII i XIX, però moltes documentades des del segle XI, cosa que ens fa pensar que algun element encara present pugui ser d'aquesta època. Els documents escrits què en disposem també agafen aquest període i, per tant, ens serveixen per confirmar l'existència d'elements que hem vist; per la seva part l'arqueologia ens cobreix un ventall cronològic més llunyà, ja que ens podem remuntar fins a època iberoromana (segle I aC) o una mica anterior, i s'allarga fins al segle XIV, així ens ajuda a omplir el possible buit interpretatiu anterior a aquest segle, tot i la dificultat de la lectura arqueològica en estar mancada d'alçats, cosa que ha obligat als arqueòlegs a interpretar tenint en compte la imatge historiogràfica de l'època aplicada a les restes físiques estudiades.

En els casos estudiats podem diferenciar etapes històriques generals. Una primera etapa, de la que obtenim dades de les intervencions arqueològiques i d'alguns documents, que situem entre els segles XI i XIV. Aquest va ser un període de cert estancament en les estructures d'habitatge, però si es detecten tipus diversos en funció de la posició social. Hem vist que un tipus d'habitatge rural documentat per l'arqueologia era el mas horitzontal amb pocs espais interiors i amb dues zones diferenciades, una per a animals i altra per a persones, amb pocs elements que

mostrin l'ús o el destí dels espais, ja que el foc a terra era d'estructura molt simple i sense xemeneia d'evacuació de fums. La major part d'aquestes construccions són arrambades a un marge o aprofiten una balma, mostrant una mancança important de coneixements tècnics. Els espais comparteixen activitats i hi hauria tres diferenciades: un espai per al forn, un altre que faria funcions de cuina, menjador i segurament utilitzat també per a dormir; i un tercer espai de magatzem, rebost, i possible dormitori. El fet de destinar una zona a animals i altra a activitats humanes ja demostra una intenció d'especialització de l'espai i de privacitat. Aquest tipus de mas horitzontal està relacionat amb ocupacions entre els segles X i XII, tot i que tenim exemples que es mantenen fins al segle XIV, com els masos de Vilosiu. La estructura d'aquests masos antics excavats és molt simple, fet que ens fa pensar que es tractaria d'un tipus d'habitatge de nivell social baix i segurament de pocs recursos, per aquest motiu van ser dels primers a abandonar-se després de la pesta negra, mentre que els masos més importants i econòmicament més forts s'engrandirien, es reformarien, arribant molts a l'actualitat. Aquests masos horitzontals que ha estudiat l'arqueologia no ens han deixat gaire material ja que van ser abandonats i es van emportar els objectes, només alguns fragments ceràmics i pocs objectes metàl·lics.

El mas horitzontal coincideix amb altres tipus d'estructures més importants o de nivell social més alt, es tracta de les torres de defensa i d'algunes cases fortificades que utilitzaria la noblesa local, així com a habitatges en nuclis o agrupat.

Durant els segles XIII i XIV els masos que tenien capacitat de créixer ho van fer i es van ampliar o construir en vertical, seguint l'estructura que ja utilitzaven les turrís i algunes domus des del segle XII. En aquest tipus es manté una zona per als animals a la planta baixa, separant-la dels espais destinats a les persones ubicat al pis. Al segle XIII i XIV al mas ja hi ha espais per a activitats concretes i amb elements específics per a aquestes activitats, tal i com s'ha pogut documentar a les cases que hem estudiat. S'ha documentat un important nombre d'habitatges amb dos cossos, de planta quasi quadrangular i amb les característiques estructurals i materials que explicava Manuel Riu¹²⁹⁶ en el seu treball sobre els masos torre. Són edificis de planta baixa, pis i golfes, amb una estructura externa de tipus fortificat, amb espitlleres a la planta baixa, amb una distribució interior simple que té un cos amb la sala-menjador-cuina (moltes vegades tot junt) i un altre cos amb dues o tres cambres. La estructura de dos cossos es repeteix a la planta baixa on hi ha els estables i l'escala per accedir

¹²⁹⁶ Riu, M.; Segret, M. (1986) Op. Cit.

al pis. Són diversos els exemples d'aquests tipus, tant a la plana agrícola com a la zona de muntanya agropecuària, per exemple Vilajoana, Puig d'Obiols, Turrielles, Gragès, Viladomat, La Closa, les cases del conjunt de Feners, El Sull, entre d'altres. La majoria conserva elements com el foc a terra, l'armari dels fogons de pedra, l'aigüera escudeller, la capella,.....però també molts elements estructurals que ens mostren clarament la pervivència d'una estructura bàsica de murs de càrrega en planta que procedeix d'aquest període i amb poques modificacions.

Aquesta organització i distribució que hem pogut observar a les cases de la zona també la veiem reflectida als documents, tot i que amb diferenciació per èpoques, ja que avançant en el temps els espais es multipliquen, sobre tot els dormitoris o cambres. Un dels primers autors que va estudiar l'habitatge a partir de la documentació va ser Serra Vilaró, que va fer un exhaustiu recull a partir de la documentació de l'Arxiu dels Pinós i Mataplana des de mitjans del segle XIII, amb els que va arribar a un seguit de conclusions sobre la casa i el mas i va establir una visió general de l'habitatge a diferents èpoques. Com ja hem dit anteriorment, als segles medievals el mot *mas* es referia al conreu, mentre que l'habitatge era l'*alberg* i la *domus* era el nom que rebien les dependències, per exemple, la casa de la cuina, la casa de l'entrada, la casa del celler. Va observar diferències entre albergs de masos importants i de masoveries pobres, tot i que apuntava que l'estructura i aspecte no seria gaire diferent dels masos que es mantenien a principis del segle XX, com hem constatat nosaltres en el treball de camp. L'estructura de la teulada de les cases dels segles XIII-XIV era feta amb bigues juntes, lloses i terra al damunt¹²⁹⁷. Al costat de l'alberg acostumava haver-hi altre casa de petites dimensions on hi havia el forn, altra pels porcs i altra més gran per la resta del bestiar.

Hem pogut consultar diferents documents d'aquesta època que ens confirmen una estructura similar pels habitatges, quasi tots amb dues plantes, algunes amb un pòrtic (eixida o porxo), i amb la zona destinada a animals separada de l'habitatge. Algunes cases situades dins de nuclis urbans tenen obradors a la planta baixa, generalment tèxtils, però també d'alguns oficis (ferrer, fuster,....). A tots els documents queda palesa l'existència d'una escala per pujar al pis, o bé s'evidencia la existència de dos pisos en la descripció de cambres que es troben a dalt o a baix.

¹²⁹⁷ Serra Vilaró (1947, reedició de 1984), llibre segon, p. 293.

La documentació permet saber que les cases del segle XIV generalment eren de planta i pis, ja que s'esmenten repetidament cambres sobre l'entrada o sota el porxo, o cambres "a sota", o el corredor "superior". Normalment al pis hi havia l'espai habitat i a la planta baixa el celler i l'estable a més de l'entrada (*introhitu, intrata*) que tenien quasi totes les cases. Al pis superior hi havia l'habitació de la cuina o de la llar, el rebost (*dispensa*), així com entre una i tres cambres, moltes d'elles amb més d'un llit o matalassos; també al pis hi havia menjador (*manyador*) i sala (*aula, sala*) o sala menjador, així com un pòrtic (*portichu*) que seria l'antecedent de les eixides i que a vegades formava un porxo a la planta baixa. No s'esmenten golfes o un sota teulada en aquesta època, de manera que segurament hi haurien cases amb aquest espai i altres en què la teulada seria directament sobre el pis. Crida l'atenció el fet que la sala ja s'esmenta a documentació de finals del segle XIV, és l'espai que té la taula per menjar, però també altres elements com la pastera o la taula de pastar, és a dir, que faria les funcions d'espai polivalent per a activitats relacionades amb el menjar i les relacions familiars. Ja en aquesta època apareix a moltes cases el menjador separat i diferenciat de la cuina, generalment situat al primer pis i accedint directament des de l'escala que pujava de la planta baixa. Es fa esment d'un corredor, que serviria per comunicar espais, principalment les cambres, i també hi ha un cas específic d'una casa que té "aula", a l'inventari de Jaume Duran el 1383¹²⁹⁸, *in aula dicti hospicii*, espai on hi ha una taula, deixant veure la funció que tindria. Ens trobem amb la mateixa estructura que hem evidenciat a les cases documentades i en les que hem anat veient els mateixos elements als espais que s'esmenten als documents, per tant podem evidenciar el manteniment en el temps de cases que als segles finals de l'edat mitjana tenien la estructura similar a la que resta actualment. Fins i tot alguns elements a l'interior poden ser d'herència medieval, ja que la morfologia i materials pràcticament no va canviar.

En quant a l'estructura de les cases dins els nuclis (per exemple de Berga, Avià, Borredà, Bagà), disposen de documentació suficient per saber com s'estructuraven aquestes durant l'edat mitjana, i constatem que és molt similar al que hem documentat amb la nostra recerca sobre casos existents. Generalment estan arrenclades a un carrer i unes tocant a les altres; tot i que algunes tenen una petita separació entre dues cases, no poden obrir finestres en aquestes parets. Hi havia cases d'un sol pis i altres de dos o tres pisos.

¹²⁹⁸ APB, llibre notarial 31, f. 112v. A Santandreu, D. (2006).

És freqüent que tinguin hort o pati a la part posterior de la casa¹²⁹⁹. Les cases eren de planta i pis sota teulada, i generalment amb un o dos aiguavessos que donaven a les façanes. La porta s'obria a la façana principal que donava al carrer, i en entrar hi havia la **entrada** (introito), on es guardaven estris de diferent tipus, des de armaris, una pastera, el follador, armes,¹³⁰⁰ ...i que era un espai petit. A la planta baixa també podia haver un **celler**, amb tots els recipient i utilitatge necessari per a la producció i emmagatzematge de vi (cup, follador, bótes, portadores, tines,.....) i oli (piques de pedra); a vegades també trobem un **rebot**, un **magatzem** o l'obrador, generalment tèxtil i algun ferrer. Als **obradors** tèxtils es citen diferent elements, com taules, taulells per plegar draps, cardes, pentinadores, balances, llana,¹³⁰¹. També podia ser habitual que la planta baixa s'utilitzés com a **botiga**. L'**estable** també el trobem a algunes cases, tot i que no és molt freqüent dins els nuclis; i també es troben pocs **graners** o **llenyers**; només les cases més grans disposaven de més espais, com un espai pel forn de pa i el **pastador**.

Al primer pis s'accedia per l'**escala**. Al pis hi havia les dependències on vivia la família, sempre hi trobem la **cuina**, a vegades un rebost, el menjador i les cambres per dormir.

El **menjador** és l'espai que donarà origen a la sala, ja que en moltes cases s'especifica que fa les funcions de sala d'estar a més de lloc per menjar, tot i que el més freqüent era tenir només cuina que feia totes les funcions (menjar, cuinar, estar). En un document d'inventari de Berga ja apareix la paraula "en la sala o menjador"¹³⁰². El nombre de **cambres** és variable, ja que hi ha cases que només tenen una i altres fins a sis. Algunes cambres estaven molt ben decorades i tenien diferents mobles (llit, roba de llit, caixes, llibres,.... però altres eren molt senzilles o bé es destinaven a guardar tot tipus d'objectes. Algunes cases tenen **porxos** o **eixides**, segurament ubicades al pis.

Per exemple, la documentació també ens permet conèixer les característiques de les cases del nucli de Berga al segle XIV-XV¹³⁰³:

- Sembla que les cases s'anaven ampliant a mida que es necessitava afegint altres espais contigus i formant noves cases (Jaume Trullars¹³⁰⁴, 1383, hi tenia tres cases contigües, a una vivien i les altres dues eren magatzem i obrador).

¹²⁹⁹ Francesc Torrent tenia una casa al carrer del call Nou de Berga "cum orto et exitia retro ipsum". APB, Llibre notarial 31, f: 35 r. A Santandreu, D. (2006: 230). Això també s'observa a algunes cases de la sagrera d'Avià (Cortés Elía, M. del Agua i altres (2007).

¹³⁰⁰ Serra Vilaró, J. (1947)

¹³⁰¹ Als obradors de Bernat de Graner i de Jaume Trullars de Berga hi havia diferent utilitatge per fer draps de llana. Santandreu, D. (2006: 231).

¹³⁰² Casa de Pere Miquels. APB, llibre notarial 251, f. 44r.

¹³⁰³ Santandreu, D. (2006).

- Normalment tenien patis i horts a darrera.
- Tenien primer entrada, on es guardaven des de armes, tines, mobles (armari, pastera, caixa).
- A la planta baixa hi havia obradors, magatzems, celler, estable,...
- Quasi totes les cases tenien celler, on s'elaborava i es conservava el vi.
- A l'obrador es guardaven eines de l'ofici, material fet i matèria prima. A Berga eren generalment tèxtils de draps de llana.
- Alguns tenien botiga. Els estables dins el nucli urbà no eren gaire freqüents.
- Poques cases tenien llenyer (a la casa de Jofre Cardona, al 1441¹³⁰⁵), pastador, graner.
- Si hi havia pisos, les cases tenien escala, en la que a vegades hi havia objectes, també a les parets.
- Al primer pis hi havia menjador, cuina i alguna estança.
- Totes les cases tenien cuina, i algunes una cambra al costat de la cuina que a vegades feia funcions de rebost, però també amb objectes de menjador o de treball. Dins la cuina hi havia estris pel foc.
- El menjador seria l'altre estança important, en una casa el menjador s'anomena sala-menjador, (Pere Miquels¹³⁰⁶, 1441), en altres la sala rep el nom de aula, *in aula sive comestorio* de la casa de Joan Orriols¹³⁰⁷, 1438; i a la casa de Jaume Trullars¹³⁰⁸, 1383 s'anomena aula.
- Tenien diferents cambres, algunes només una (Ramon Puig, Bartomeu Boixader), però altres fins a 6 (Jaume Duran, Jofre Cardona). Però no totes tenien llits.
- També podien tenir porxo o eixida, que devia ser al pis, ja que sempre es descriu al final dels inventaris.

¹³⁰⁴ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.). A Santandreu, D. (2006).

¹³⁰⁵ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

¹³⁰⁶ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

¹³⁰⁷ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

¹³⁰⁸ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

Com veien, es tracta d'estructures que es repeteixen a les cases de nuclis i a les cases rurals disseminades.

Una segona fase històrica la situem entre els segles XV i XVII, és un període de continuïtat en les formes de treballar el camp, però de reocupació de masos, de reconstrucció, d'ampliació en nombre d'espais i en elements exteriors. Aquestes cases del segle XV no son gaire diferents a les del segle anterior, també apareix la sala menjador o el menjador separat, així com entre una i tres cambres, tot i què ara s'especifica si és la cambra major o jussana, la nova o si està sobre el porxo o al costat del celler. A mitjans de segle apareix un espai diferenciat que alberga el pastador i el forn (cambra del pastador) que generalment és un espai afegit a la casa però comunicat amb aquesta, i que hem vist en algunes excavacions de masos també de períodes anteriors; també hi ha l'obrador diferenciat de l'habitatge, així com altres espais específics per a funcions concretes, com "*lo saler*", espai de celler. Molts masos procedents d'aquesta etapa han arribat a l'actualitat i mantenen tots els espais que esmenten els documents.

Tenim l'exemple del mas de Pere Ferrer de Saldes, que en un inventari de 1502¹³⁰⁹ s'especifica que la casa tenia entrada, estable, cuina, cambra i cambra *jussana*. Això fa pensar en una casa amb planta baixa destinada al bestiar i primer pis amb cuina-menjador amb el foc i una habitació al costat, i un segon pis amb altra habitació i graner, mostrant l'estructura característica a la zona als segles XIV-XVI i que s'ha mantingut quasi invariable fins l'actualitat.

Al segles XVI i XVII la sala és l'espai principal i que surt a quasi tota la documentació, espai que serveix de comunicació amb les cambres, ja que s'especifica si aquestes es troben al cap de la sala o s'obren a aquesta. També apareixen les eixides com espai diferenciat i amb aquesta denominació a finals del XVI, a vegades amb una cambra que s'obre aquest espai; els exemples que hem documentat mostren algunes eixides fetes en aquesta fase. Segueixen havent els mateixos espais que en èpoques passades, cuina, menjador, sala, cambres, estable, celler, rebost, i s'esmenta el sostre de la sala com un espai on es guarden alguns objectes i el gra, és a dir, les golfes o sostre sota la teulada que forma una càmera d'aire.

¹³⁰⁹ Tous, Rosa (1985)

Com a dada documental interessant, volem fer esment dels consells per al tipus d'espais que havia de tenir un mas, i que donava el frare Miquel Agustí en el seu tractat l'any 1617¹³¹⁰. Com veurem, la major part de les seves recomanacions reflecteixen el tipus d'espais i la organització que s'ha documentat en el present treball.

Per als baixos aconsellava *"una bona entrada i una molt bona cuina"*. A l'entrada, al fons s'encabeix l'escala *"de dos replans i de nou o deu escalons"* per pujar al pis. A *"lo primer pla a mà dreta de la dita escala, posareu la vostra cuina"*, amb una gran llar de foc al mig, *"la ximenella del pare de famílies de l'agricultura en la campanya, i la llar, serà al mig de la istància, de modo que se puga rodar, perquè, com té molta família, en l'hivern s'hi puguen tots escalfar, i lo canó de la xamenella serà quadrat"*. *"Lo forn estarà fora de la casa, i la boca dins la ximenella"*. Al costat de la cuina *"una instància per vós (l'amo) i dos altres criats"*. *"Aprés continuareu la istància de la tina i premsa per a fer lo vi, i de l'altra part lo celler"*. *"Tres modos de canons de ximanellas..... los uns llarchs y estrets, que son los ordinaris de totes els cases; altres quadrats, que son los de les ximanelles de la casa de Agricultura; y dels convents y palacios que se fan al mig de la instancia de la cuyna, que per tot lo rededor se puga acomodar tota la familia"*.

"Fareu l'entrada de la vostra cambra i reracambra i guarda-roba al costat dret, i deixareu altre tant allotjament a l'altra part per los amics i forasters [...], i a la fi de quiscuna retrocàmara una necessària, que convé per lo cos (la comuna), i en la part inferior de dites necessàries altra per los criats i treballadors i llurs famílies". La cambra de l'amo amb control sobre la casa *"fareu la vostra principal vista i finestra envés llevant, i alguna finestra envés l'entrada de la casa, per a tenir vista sobre la vostra gent, per a saber qui va i qui ve en vostra casa"*.

"A la part superior de la vostra cambra fareu una istància per a servir-vos de graner, d'un costat per lo sègol i forment i, de l'altre, per los llegums, lo qual graner tindrà finestra xica devés tramuntana, per esser aquella part del cel la més freda i manco humida, les quals coses volen molt los grans per a conservar-se molt de temps".

" Y haja falta de ayguas,....se pot remediar, fent dins lo ambit del pati de la entrada un pou y beuedors,....y també fareu una sisterna al vostre hort". *"sera la sisterna situada en part que puga recollir tota l'aigua de la pluja de tots los cuberts"*.

¹³¹⁰ Agustí, Miquel (1617) Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona).

Com a dada remarcable, en cap part de la descripció no esmenta la sala. Tot i que no vol dir que no existís aquest espai, però no se li dóna la importància que potser va assolir més tard.

A partir del XVIII, coincidint amb l'ampliació de moltes cases que ja es va iniciar al segle anterior, es viu una etapa de revifalla i canvis al camp, evidenciada per les dates gravades a llindes de finestres i de portes de la sala, que mostren les ampliacions i reformes. La sala és clarament el centre de l'espai habitat, conservant la mateixa posició d'espai de comunicació com a l'etapa anterior, tant si ocupa una posició central com si està situada en un lateral a les cases de dos cossos. El més habitual en una casa gran és que hi hagin cinc habitacions, tres o quatre obertes a la sala, una a l'eixida i a vegades una més a les golfes, moltes vegades s'especifica si es tracta de la cambra de l'amo, de les minyones, de mossos o bé d'algun familiar en concret. Els objectes i els elements immobles es repeteixen a totes les cases i es converteixen en elements necessaris. A la sala es troba l'aigüera on hi ha la vaixel·la, la capella i el rellotge; a la cuina segueix havent la llar de foc; l'eixida es troba a la capçalera de la sala; el rebost també es troba independitzat com passava anteriorment i, en alguns inventaris, es diu que hi ha altres estances. Aquesta estructura es manté al segle XIX i és la que ens molts casos ens ha arribat a l'actualitat, fonamentalment a les cases del centre i baix Berguedà.

Com a exemple ens serveix la descripció d'un mas de finals del segle XVIII, el mas Santamaria de Serrateix. A la documentació¹³¹¹ s'especifica que entre els segles XVIII i XIX la masia va arribar al seu grau màxim d'esplendor; es fan més espais, pels que hi feien estada com pel que fa als espais de producció. Els espais d'habitatge desenvolupen elements decoratius característics. A la masia es podia distingir un cos principal amb les cambres per dormir i els espais destinats a la vida domèstica: sala, menjador, cuina. També hi ha espais per emmagatzematge pel consum domèstic i altres de producció auxiliar per aquest consum: pastador, forn, rebost, celler, eixides. Aquesta casa, a més, tenia capella i panteó familiar.

També queda clar què minyones i amos dormien al pis, mentre que els mossos dormien a l'habitació del segon pis o golfes, generalment als racons nord. Els amos

¹³¹¹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

utilitzaven la cambra més propera a l'eixida, ja que era la més ben orientada. Hereu o pubilla ocupava la del costat, la cambra del mig, que ocupaven fins casar-se i en morir els pares passaven a la seva cambra. Els sacerdots residien al pis de dalt. Generalment les cambres eren d'un sol llit, excepte les de mossos i minyones en que hi havia més. Només els nens petits germans a vegades compartien habitació. A les cambres per dormir també hi havia els estris per filar. A un extrem de la sala hi havia la cuina i a l'altre les cambres. El gra es guardava a les golfes. El bestiar de tir era generalment als baixos i hi havia altre fóra. També hi havia eixides, era, i porxos. Al costat del cos principal hi ha secundaris, amb les corts de bestiar de tir, corrals, porxos, tallers, bugaderia,.... S'especifica que els fusters anaven a treballar a la casa per jornals.

Entre mitjans del XIX i inicis segle XX, es viu una primera etapa de transformació en el treball del camp, un procés progressiu d' introducció del treball mecanitzat al camp, canvis en la concepció de la casa i dels espais de la mà de la nova industrialització que introdueix conceptes com la neteja, l'ordre o la necessitat de tancaments i privacitat, així com l'accés al treball assalariat que comporta la obtenció de recursos fóra del camp i que permet fer modificacions a les cases, sobre tot a l'interior.

Dels anys 50 als 90 del segle XX, es viu un procés progressiu d'abandó del treball al camp i també de les cases, de canvis per adaptar a les novetats tecnològiques (arribada de llum i aigua), és evident un cert refús al passat ja que es veu la casa i el treball agrícola com una rêmora d'un passat dur amb el que es vol trencar. Els objectes que havien format part de la casa es substitueixen per altres "moderns" que eliminaran poc a poc els elements que havien identificat les cases de pagès i que es mantien invariablement des de l'Edat Mitjana. A finals del XX es viu una nova fase de ressorgiment degut a la reocupació com a segones residències i el fenomen de l'agroturisme, que col·labora en la modificació d'algunes estructures de treball lligades a la masia. Els espais interiors de les cases que es transformen, els antics objectes es re valoritzen i s'utilitzen com a instruments decoratius de valor però mancats de la seva funció original. El treball tradicional de la dona de pagès també es transforma, atorgant-li un estatus de "gestora" d'una nova empresa rural que ofereix un nou producte ramader o d'agroturisme, acostant-la al nivell de l'home "gestor" de l'empresa agropecuària del mas.

6.4. REFLEXIÓ METODOLÒGICA

Com a conclusió final, volem fer algunes reflexions sobre algunes metodologies que s'han utilitzat per a l'estudi de l'espai domèstic rural.

D'entrada recordem que el treball que s'ha portat a terme és un treball que s'ha afrontat des de la perspectiva d'estudi etnoarqueològica, en ser un treball en el que la base d'estudi ha sigut la cultura material d'una societat preindustrial i els espais on es troben aquests elements. Recordem que el terme anglès per a etnoarqueologia és *material culture*, deixant clar l'objectiu primari de la disciplina.

La etnografia s'ha utilitzat com a recurs per a explicar aquests espais intentant completar els buits que ens deixen els texts històrics per a moltes etapes de la història de l'habitatge rural, però sense oblidar que no podem utilitzar patrons actuals per explicar la casa medieval, tot i què si podem establir comparacions entre la lectura que es pot fer a partir de la documentació i la interpretació de la lectura arqueològica que ens faciliten les cases documentades. En alguns casos podem caure en prendre alguns elements actuals i atribuir-los al passat, sense tenir en compte que els models medievals tenien un context i altres circumstàncies històriques que segur els feien diferents entre si i també per zones. Però és evident que la relació entre els diferents registres és bàsica per poder llegir un i altre, sempre tenint en compte aquesta *possible distància interpretativa*.

Ha de ser el registre arqueològic el que ens ha de permetre acostar els elements actuals i els que descriuen els documents, tot i que per als nostres casos d'estudi no és molt possible degut a la mancança de registre. D'altra banda, el mètode d'anàlisi arqueològic sobre elements arquitectònics construïts ens ofereix un tipus de lectura específica de l'espai domèstic de les cronologies estudiades. És evident que hi ha una ruptura entre els estudis del mas fets a partir d'intervenció arqueològica i els fets a partir de la observació arquitectònica, amb una frontera cronològica entre els segles XIV-XV, ja que manquen intervencions de tipus arqueològic a masos i cases rurals de períodes posteriors a l'edat mitjana, i per a aquest període són escassos els exemples. Seria molt interessant i necessari poder omplir aquest buit que facilitaria l'aproximació interpretativa d'alguns elements.

També existeix una ruptura entre l'aproximació que s'ha fet a l'estudi del mas des dels documents i des de la observació arquitectònica, ja que, o bé els investigadors escriuen sobre com és el mas per dins a partir del que diuen els documents amb alguna font de comparació iconogràfica, o bé descriuen el mas des de la perspectiva arquitectònica actual, però amb una visió a voltes un xic romàntica, mancada de realitat i amb poca perspectiva històrica.

La majoria d'arqueòlegs es limiten a descriure el que han trobat i arriben a conclusions amb les dades obtingudes i recolzades únicament a partir de les dades històriques que certifiquen la cronologia. Però en general no observen el que passa al voltant immediat, com són les cases en les que encara s'hi viu actualment i en les que es poden observar comportaments arquitectònics o materials similars als que es documenten mitjançant l'arqueologia. Altres vegades passa que la interpretació de vestigis excavats antics es fa des de la perspectiva d'entorn actual, no tenint en compte aspectes relacionats amb els elements d'època, de forma que es traspasa la percepció actual a elements antics sense tenir en compte el que passa entremig.

Els resultats dels treballs arqueològics, al menys per a la nostra zona d'estudi, és desigual, ja que hi ha poques memòries d'excavació exhaustives en les que es reculli tota la documentació recopilada amb la excavació; en la major part dels casos es limiten a publicacions de comunicacions presentades a congressos o notes breus, que no ens proporcionen informació suficient per fer una nova interpretació. La manca d'accés de la documentació complerta d'una excavació limita nous estudis al voltant d'un jaciment. L'arqueologia de l'hàbitat rural és encara una font per explotar.

La informació sobre els espais i elements que es troben a les cases del Berguedà pot servir com a base per a la interpretació del registre arqueològic en alguns casos, tot i que "es lícita la comparación, pero no la extrapolación" (González, 2003b: 31). No pretenem que es converteix aquets treball en una base etnoarqueològica, al menys no era aquest l'objectiu, però està clar que pot servir com a element de reflexió en la interpretació que es fa des de l'arqueologia, com una base informativa més que es suma a les altres fonts.

Altres estudiosos han escrit sobre l'absència d'un registre arqueològic de qualitat per estudiar l'origen de l'hàbitat rural dispers i concentrat. En alguns casos es planteja si es deu aspirar a juxtaposar els dos registres informatius, l'escrit i el material, o bé si han de mantenir la seva autonomia, "hay que trabajar con los dos registros, sin que ello signifique que sean complementarios, que no lo son",..."hay cosas que no pueden saberse jamás a partir de la documentación escrita y también hay cosas que el registro

arqueológico no permite ni siquiera plantear” (Barceló, 1988:11). La tercera via de recolzament, l’etnoarqueològica, es fa necessària per omplir alguns buits interpretatius.

L’anàlisi de l’espai des de l’arquitectura es pot realitzar des de l’estudi del volum, des dels elements constructius que componen l’estructura i des del mateix espai, essent l’espai la concepció d’un entorn que l’home organitza i crea de forma intencionada. En aquest sentit, l’arquitectura es recolza amb mètodes d’anàlisi i de lectura utilitzant metodologies que tradicionalment ha fet servir l’arqueologia, prenent la interpretació de l’edifici vessants que amplien el seu estudi.

La lectura de l’espai també es pot fer des de una perspectiva antropològica, estudiant la relació de l’home amb el seu espai, prenent la informació amb una base antropològica per a l’anàlisi de la societat que ha fet ús dels espais. Els diferents congressos d’Arqueologia espacial que s’han celebrat a Teruel des del 1986¹³¹², així com altres seminaris celebrats a Madrid¹³¹³, van apropar el marc teòric d’estudi de l’antropologia i l’arqueologia de l’espai, mostrant una clara voluntat de realitzar l’anàlisi espacial i d’organització social d’una forma interdisciplinària, introduint també les bases de l’anàlisi d’estructures arquitectòniques als jaciments arqueològics. Però, com afirma Fernando Vela “el punto flaco en toda esta evolución es la poca disposición verdadera que cada disciplina adopta en realidad para abrirse a las demás, arriesgándose a entrar en terrenos interpretativos y de gran escala conceptual” (Vela, 2005: 134-135).

En quant a l’ús de la cultura material, els mobles i elements dins la casa els hem pres com si es tractés de cultura material arqueològica. Els objectes ens poden proporcionar informació per ells mateixos, de la morfologia, a partir materials que els componen, de la finalitat per la que estan fets..... També ens poden ajudar a entendre a les persones que els utilitzaven i que els van crear per a motius específics i utilitzant els materials disponibles o cercant els necessaris, per tant també tenen una dimensió social i cultural si els tenim en compte dins la societat i els relacionem amb el conjunt de l’entorn on es troben. Els objectes ens permeten percebre canvis en les mentalitats, en les relacions i les posicions socials, i ens ajuden a travar el relat històric de cada època.

Per tot això, hem utilitzat diverses vies per analitzar els elements d’estudi, de forma que poguéssim obtenir un ampli ventall d’informació que ens portés a diverses

¹³¹² Coloquios Internacionales de Arqueología Espacial. Instituto de Estudios Turolenses, Teruel. (el primer es va celebrar el 1986 i el darrer el 2013, amb la 6ª edició).

¹³¹³ Seminario Espacio y organización social, Universidad Complutense de Madrid. Adánez Pavón, 1990.

interpretacions que ja s'han exposat. L'ús de planimetries detallades, els reportatges fotogràfics, la documentació amb fitxes dels elements immoble i mobles, així com de la casa com a conjunt, la comparació amb repertoris fotogràfics e iconogràfics antics de la zona, la informació extreta de fonts documentals d'època, el registre e interpretació arqueològica d'intervencions a habitatges a la mateixa zona,....ens han permès aproximar-nos a un tema d'estudi que ha resultat apassionant i que ens ha descobert una via de treball que no donem aquí per finalitzada.

Avià. Barcelona. Desembre de 2015

María del Agua Cortés Elía

7. BIBLIOGRAFIA

7. BIBLIOGRAFIA

- Abad Zardoya, Carmen (2004) *La vivienda aragonesa de XVII y XVIII*. Ed. Artigrama, 19.
- Abad Zardoya, Carmen (2007) "Viejos modelos y nuevas costumbres: espacios privados para la mujer en la vivienda zaragozana del siglo XVIII". A Creixell, R.M.; Sala, T.M.; Castañer, E. *Espais, interiors, casa i art. Desde el segle XVIII al XXI*. Barcelona, Publicacions y edicions de la Universitat de Barcelona, 2007, pp. 477-484.
- d'Abadal i de Vinyals, R. (1955) *Catalunya carolíngia*. Institut d'Estudis Catalans.
- AA.DD. (1981a) "La evolución del mas. Un largo proceso hacia la creación de un tipo". A Revista *2c construcció de la ciutat, La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*, núm. 17-18. Març 1981, pags. 17-35. Barcelona.
- AA.DD. (1981b) "La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana". A Revista *2c construcció de la ciutat*, núm. 17-18. Març 1981. Barcelona.
- AA.DD (1985a) *Thesaurus. Estudis. L'Art del Bisbat de Catalunya. 1000/1800*. Catàleg de l'exposició. Barcelona. Fundació Caixa de Pensions.
- AA.DD (1985b) *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. Enciclopèdia Catalana.
- AA.DD. (1989) *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana*. Catàleg de l'exposició. Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- AA.DD. (1990) *Borredà. Els llibres de l'Àmbit, Àmbit de Recerques del Berguedà*. Núm. 5.
- AA.DD. (1994) *Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya. El Berguedà*. Vol. 5. Barcelona. Departament de Cultura.
- AA.DD. (1998) *Saldes. Àmbit de Recerques del Berguedà*.
- AA.DD. (2005) *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Col. Arquitectura tradicional, núm. 1. Ed. Brau.
- Adam, J.; Herrada, J.; Regàs, F. (2014) "La tradició artesanal del guix emmotllat a la Vall de Lord". Revista *Unicum*, núm. 13, febrer 2014.
- Adell, J.A. (1982) "Notes per a l'estudi de la tecnologia constructiva de l'hàbitat en el poblament medieval de l'Esquerda". A *XI Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular*, Vic. "Ausa" X, p. 345-352.

- Adánez Pavón, Jesús (1998) *Una aproximación antropológica a la interpretación del espacio en arqueología*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. José Alzina Franch, Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Historia de América II. Madrid.
- Adánez Pavón, J.; Heras Martínez, C.M.; Varela Torrecilla, C. (eds) (1990) *Espacio y organización social*. Facultad de Geografía e Historia de la Universidad Complutense de Madrid. 217 p.
- Aguiló, M^a Paz (1987) *El mueble clásico español*. Madrid. Cuadernos Arte Càtedra.
- Aguiló, M.P. (1974) "Muebles catalanes del primer tercio del siglo XVI". *Archivo Español de Arte*, 187, p.249-271. Barcelona.
- Agustí, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona)
- Ainaud de Lasarte, J.; Alloy Pedrós, R.; Altalló, V. [et al.] (1994) *Moble Català*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- Aleixendri Garcia, L. (2007) "Materialitzant el temps. La rellotgeria europea del segle XVIII a l'habitatge". A *Espais interiors. Casa i Art*, editat por Rosa M.. Creixell, Teresa-M.. Sala, Esteve Castañer. Universitat de Barcelona.
- Amades, J. (1938) *Art popular. La casa*. Barcelona. La Neotípia.
- Àmbit de Recerques del Berguedà (2003) *Mapa de Patrimoni Cultural d' Olvan*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Olvan.
- Àmbit de Recerques del Berguedà (2005) *Mapa de Patrimoni Cultural de Borredà*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Borredà.
- Amenós, Ll. (2006) "Glossari terminològic i iconogràfic de l'ofici de ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV). *Butlletí arqueològic*. Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Núm. 28. Tarragona. p. 238
- d'Amat i de Cortada; Rafel (Baró de Maldà) (1999 ed.) *Calaix de Sastre*. Vol. IX 1811-1812. Ed. Curial, Biblioteca Torres Amat, Barcelona.
- Aragón Fernández, Antonio (1928) *El Mobiliario de las Iglesias*. Barcelona Tipografia Claret.
- Argan, Giuliano Carlo (1966) *El concepto del espacio arquitectónico*. Ediciones Nueva Visión, Buenos Aires. P. 29-48. http://rodas.us.es/file/63d90e92-5690-1aff-1f8c-258e1f43a156/2/argan_concepto_tipologia_arquitectonica_SCORM.zip/index.html
- Aróstegui, J. (1995) *La investigación histórica: teoría y método*. Crítica, Barcelona.

- Arranz Herrero, M. (1991) *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII, Barcelona*. Col·legi d'Aparelladors de Barcelona, p. 322.
- Asensio Esteban, J.A.(1995) "Arquitectura de tierra y madera en la Protohistoria del Valle Medio del Ebro y su relación con la del Mediterráneo". *Cesaraugusta*, 71. P. 23-56.
- Aymamí, Gener (2010) "Notes sobre el trogloditisme al Berguedà". *L'Erol*, núm. 106. P. 10-18.
- Aymamí, G. (2011) "Molins de la riera de Merlès". *L'Erol* núm. 108. P. 44-48.
- Azkarate, A.; Caballero, L.; Quirós-castillo, J.A. (2002) "Arqueologia de la arquitectura: definición disciplinar y nuevas perspectivas". Editorial de la revista *Arqueología de la Arquitectura*, 1. Universidad del País Vasco i CSIC, p. 7-10.
- Azkarate, A. (2002) "Intereses cognoscitivos y praxis social en Arqueología de la Arquitectura". Revista *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 1, Madrid/Vitoria. P. 55-71.
- Azkarate, A.; Solaun Bustinza, J. L. (2012) "Tipologías domésticas y técnicas constructivas en la primitiva Gasteiz (País Vasco) durante los siglos VIII al XII d.C". *Arqueología de la Arquitectura*, 9, enero-diciembre 2012 Madrid/Vitoria. p. 103-128
- Bada, J. (1970) *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona, Facultat de Teologia, p. 204.
- Badia i Margarit, A. (1999) *Les "Regles de esquivar vocables" i "la Qüestió de la llengua"*. Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca Filològica XXXVIII. Barcelona.
- Bails, Benito (1802) *Diccionario de Arquitectura civil*. Madrid: Imprenta de la viuda de Ibarra. *Obra Póstuma de Don Benito Bails*. Edición facsímil Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Asturias, 1973.
- Ballbé i Boada, M. (1993) *Tines al mig de les vinyes a la comarca del Bages*. Quaderns del Centre d'Estudis del Bages, nº 6.
- Barandiaran, J. M. (1955) "Contribuciones al estudio de la casa rural y las condiciones naturales". Revista *Eusko Folklore*, Vitoria.
- Baraut, C. (1978) "Les actes de consagracions d'esglésies del Bisbat d'Urgell (segles IX-XII)". *Urgellia*, núm. 1.
- Barbany, C. i altres (1996) *De la balma a la masia. L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*. Museu de Granollers. Granollers.
- Barceló, M. i altres (1988) *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*. Ed. Crítica.

- Bargalló, E. (1988) *Les més belles cases pairals i masies de Catalunya*. Barcelona.
- Barrera González, Andrés (1990) *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Madrid. Ed. Alianza.
- Bayer y Bosch, José (1889) "Construcciones e industrias rurales", Ingeniero industrial, asesor facultativo del sindicato general de riegos del Canal de Urgel, exdirector de la destilería de la Sociedad agrícola industrial y comercial de Manacor (Baleares). Imprenta de Pedro Ortega, Barcelona.
- Belarte, Maria C.; Bonet, Helena; Sala, Feliciano (2007) "L'espai domèstic i l'organització de la societat ibèrica: els territoris de la franja mediterrània". Actes de la *IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell*, Calafell, Tarragona. 6-9 de març de 2007. P. 93-123.
- Belarte, M.C. (1999) *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*. Universitat de Barcelona. Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Barcelona.
- Belarte, Maria C. (2010) "Los individuos en el espacio doméstico en la protohistoria de Cataluña". Congreso de *Arqueología Espacial*, 28 Arqueología de la Población. Teruel. P. 109-134.
- Beltrán, O. (1994) *Es aranesi. Adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu central*. Barcelona, Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- Beltran, J. (2012) "Les llars barcelonines a través de l'arqueologia". A *Interiors domèstics. Barcelona 1700*. Col·lecció La ciutat del Born, Barcelona 1700. Ajuntament de Barcelona. 240-280.
- Benito i Monclús, Pere (2008) "Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la Edad Media". *Coloquio Internacional Pautas de consumo y niveles de vida en el mundo rural medieval*. Universitat de València.
- Bermejo, J. (2009) "Leyendo los espacios: una aproximación crítica a la sintaxis espacial como herramienta de análisis arqueológico". *Arqueología de la arquitectura*, núm. 6. P. 47-62.
- Bestard, J. (1987) "Formes de viure i maneres d'habitar", a *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 6:9-33.
- Bianchi, Giovanna (2012) "La manera de construir, habitar y percibir las casas particulares de la alta Edad Media en Italia". Dipartimento di Scienze storiche e Beni Culturali. Università degli Studi di Siena (Italia) *Arqueologia de la Arquitectura*, núm. 9, p. 195-212.
- Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2000) *Piedra sobre piedra. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnológico altoaragonés. Huesca.
- Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2001) *Casa por casa. Detalles de arquitectura rural pirenaica*. Col·lecció El patrimonio etnológico altoaragonés. Huesca.

- Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2002) *De puertas adentro. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnològic altoaragonés. Huesca.
- Binford, Lewis R. (1983) *En busca del pasado*. Ed. Crítica. Barcelona.
- Bolós i Masclans, J. (1983) *Els monestirs del comtat de Berga des dels seus orígens fins al 1400. El monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral UB. Barcelona.
- Bolós i Masclans, J. (1986) *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Artestudi. Barcelona
- Bolós i Masclans, J. (1985) "Mas A de Vilosiu. Mas B de Vilosiu". A *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. P. 238-242.
- Bolós i Masclans, J. (1992) "Aportació al coneixement de l'hàbitat isolat d'època medieval: el mas B de Vilosiu". A *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, Asociación Española de Arqueología. P. 463-469.
- Bolós i Masclans, J. (1995) *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*. Ed. Curial. Barcelona.
- Bolós i Masclans, J. (ed.) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)* Universitat de Lleida.
- Bolós i Masclans, J. (1998) "Els masos a l'edat mitjana. Història i Arqueologia". A *El mas medieval a Catalunya*. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, núm. 19, Banyoles. P. 95-111.
- Bolós i Masclans, J. (1998) "El mas B de Vilosiu". A *L'Erol*, núm. 61. P. 18-20.
- Bolós i Masclans, J. (2000) *Diccionari de la Catalunya medieval (ss. VI-XV)* Barcelona: Edicions 62.
- Bolós i Masclans, J. (2001) "El naixement d'un vilar medieval: Moredell (Gironès) en època carolíngia". *Acta historica et archaeologica medievale*, (22), p. 181-190.
- Bolós i Masclans, J. (2004) *Els orígens medievals del paisatge català: l'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bolós i Masclans, J. (2009) "El campesinado en Cataluña en el siglo XIII", A Sarasa, E. (ed.) *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2009, p. 249-286.
- Bolós i Masclans, J. (2010) *Castells, esglésies i monestirs*. Quaderns núm. 8, Consorci de la Ruta Minera. Zenobitia edicions. Cercs.

- Bolós i Masclans, J. , ed. (2010) *La caracterització del paisatge històric*. Col. Territori i Societat: el paisatge històric, vol. V. Universitat de Lleida.
- Bonet Garí, LL. (1983) *Les masies del Maresme*. Editorial Montblanc – Martín. Centre Excursionista de Catalunya.
- Borbonet, Anna (1996): *La masia*. Col·lecció Terra Nostra. Editorial Columna, Barcelona.
- Borbonet, A. (2006) “Origen, distribució geogràfica i organització de les masies”. Dins: *Masies que cal conèixer*. Ed. Barcanova. Barcelona.
- Borbonet, A. (2010) “L’estudi de la masia Catalana a partir de 1976”. A *La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears*. Barcelona. La Magrana i Centre Excursionista de Catalunya.
- Borromeo, Carlo (text original en llatí de 1577, traducció d'Elena Estrada de Gerlero, 1985) *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*. México: UNAM; Instituto de Investigaciones Estéticas. Títol original: *Instrucciones fabricae et supellectilis ecclesiasticae Caroli S.R.E. Cardinalis tituli S.Praxedis*.
- Bosch, A. (2001) *Història de la casa a Catalunya. Evolució de l'habitatge des de la prehistòria a època industrial*. Inèdit. IES Celrà. Girona.
- Brogiolo, G.P. (2002) “L’archeologia dell’architettura in Italia nell’ultimo quinquennio (1997-2001)”. A *Arqueologia de la Arquitectura*, núm. 1. CSIC. P. 19-26.
- Bromberger, C. (1988) “L’habitat et l’habitation: des objets complexes. Quelles directions pour l’analyse”, a *Habitat et espace dans les monde rural*, pp. 3-15. París, Maisons des Sciences de l’Homme.
- Bruguera, J. (2008) *Introducció a la etimologia*. Treballs de llengua i literatura catalanes, núm. 5. Barcelona.
- Burillo, F. (ed.) (1998) “Arqueología del paisaje”. *5º Coloquio Internacional de Arqueología Espacial*. Arqueología Espacial, 19-20. Seminario de Arqueología y Etnología Turolense. Teruel.
- Busquets, Josep (2001) *Els Ballaró*. Mecanoscrit inèdit. Arxiu privat del Mas Vilanova d’Avià (segles XIV a XIX).
- Caballero Zoreda, L. (1985): “La intervención arquitectónica analizada desde la Intervención arqueológica”. *Actes del VII curs sobre la intervenció en el patrimoni arquitectònic*. Vic, 1984. Barcelona, p. 27-32.
- Caballero Zoreda, L. (coord.) (1995) “Leer el documento construido”, Revista *Informes de la construcción*. CSIC. Vol. 46. Núm 435.

<http://informesdelaconstruccion.revistas.csic.es/index.php/informesdelaconstruccion/issue/view/119>

- Caballero Zoreda, L. (1995) "Método para el análisis estratigráfico de construcciones históricas o "lectura de paramentos". A *Leer el documento construido*, revista Informes de la construcción. CSIC. Vol. 46. Núm 435. P. 37-46.
- Caballero, L.; Escribano, C. (1996) "Arqueología de la arquitectura: El método arqueológico aplicado al procesos de estudio y de intervención en edificios históricos". Junta de Castilla y León.
- Caballero Zoreda, Luis (2002) "Sobre límites y posibilidades de la investigación arqueológica de la arquitectura. De la estratigrafía a un modelo histórico". *Arqueología de la Arquitectura*, 1, CSIC. Págs. 83-100.
- Cabré Lunas, L. (1994) "Acerca del término culina". *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, Vol. 1, Madrid 1991, p. 435-442.
- Calzada i Salavedra, A.; Piera Miquel, M. (2006) *El moble de l'Empordà al segle XVIII*. Catàleg de l'exposició. Girona. Fundació Caixa de Girona.
- Camps i Arboix, J. (1976) *La Masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*. Barcelona. Ed. Aedos.
- Camps i Arboix, J. (1977) *Les cases pairals catalanes*. Barcelona. Destino. (Primera edició de 1965).
- Capsada, J. I Vall-lamora, R. (1990) "Masies d'Avià". *L'Erol*, núm. 31, pàgs. 14-16. Berga. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- Candilis, Georges, et aliis (1981) *Muebles Thonet. Historia de los muebles de madera curvada*. Barcelona. Ed. Gustavo Gili.
- Carreras, J. (1990) "La canal dels Avellaners". A *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit nº 4. Àmbit de Recerques del Berguedà. P. 29-76.
- Carreras, J.; Carreras, X.; Farguell, J. (2004) "El complex arqueològic del Cerdanyà". *L'Erol*, núm. 80. P. 10-17.
- Castany, J. i altres (1990) *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit nº 4. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- Castillo, A. del (1965) "El manso medieval A de Vilosiu". A *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, vol. I. Barcelona. P. 219-228.
- "Catastro de casas y tierras del lugar de Avià", any 1767. Document original manuscrit. Arxiu Municipal d'Avià.

- Chapelot, J.; Fossier, R. (1980) *Le village et la maison au Moyen âge*. Hachette, Paris
- Creixell i Cabeza, Rosa M. (1994) "Llits policromats catalans Estudi de tres capçals del Museu de Granollers". *Lauro: revista del Museu de Granollers*, nº 8, juliol-desembre 1994, p. 8-13. Granollers.
- Creixell, Rosa (1997) *Els llits policromats catalans en el segle XVIII: els focus d'Olot i Mataró*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art. Barcelona.
- Creixell i Cabeza, Rosa M. (1996) "Les caixes catalanes del Museu de Granollers". *Revista de Granollers* nº 12, juliol-desembre de 1996. Pp. 23-29.
- Creixell, Rosa M. (2005) *Cases grans: interiors nobles a Barcelona (1739-1761)*. Tesi doctoral dirigida per Teresa-M. sala i Garcia. Universitat de Barcelona.
- Creixell Cabeza, Rosa (2007) "La casa a la Catalunya del set-cents: aproximacions als materials d'estudi". A *Espais interiors, casa i art. Des del segle XVIII al XXI*. Creixell, R., Sala, T.M. i Castañer, E. eds. Universitat de Barcelona. P. 83-90.
- Closa, J.; Lacuesta, R. (eds.) (2014) *Restaurar o reconstruir. Actuacions del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local en els monuments*. Memòria SPAL 2002-2012. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona.
- Comas, P. (2013) *Cases de pagès. Cardedeu i rodalia*. Ajuntament de Cardedeu.
- Compte, J.; Homs, M. (2008) *Mapa de Patrimoni Cultural de Santa Maria de Merlès*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Santa Maria de Merlès.
- Congost, R.; Jover, G.; Biagioli, G. Eds. (2003) *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona. CCG edicions, AHR i UdG-CRHR.
- Congost, R. (2003) "La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella. A L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània". A *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona. CCG edicions, AHR i UdG-CRHR.
- Congost, R.; Gifre, P.; Lluch, R.; Mallorquí, E.; Sagner, E. (2005) "Evolució històrica del mas". A *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Ed Brau. Figueres. P. 13-36
- Coradeschi, Sergio (1988) *Guia de muebles*. Barcelona. Grijalbo.
- Corominas Camp, R. (1998) "Premses de biga bastides en codines i en pedres traslladables". A *L'Erol* Núm.: 57. P. 30-33.
- Corominas Camp, R. (2000) "Les tines excavades a la roca de les Farreres d'Olván". A *L'Erol*. Núm.: 65. P. 34-37.

- Corominas Camp, R. (2003) "Cargols i femelles de fusta amb rosca". A *L'Erol*. Núm.: 77. P. 25-27.
- Corominas, J.; Corominas, R. (2013) "Els antics molins del municipi de la Nou". A *L'Erol* núm. 118. P. 43-46.
- Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.
- Cortés Elía, M. del Agua (1996) "Demografia històrica d'Avià". A *L'Erol*, núm. 52. P. 39-44. Berga. <http://www.raco.cat/index.php/Erol/article/view/172425>
- Cortés Elía, M. del Agua (1999) "Demografia històrica de Montmajor". A *L'Erol*, núm. 63. P. 14-17. <http://www.raco.cat/index.php/Erol/article/view/172730>
- Cortés Elía, M. del Agua. (2002) *L'aprofitament hidràulic de la riera de Metge a Berga*. Tesina de llicenciatura. Treball de recerca del Pla d'Estudis de Doctorat en Arqueologia Prehistòrica, Universitat Autònoma de Barcelona. Dirigida pel Dr. J.M. Solías i Arís.
- Cortés Elía, M. del Agua (2002b) *Mapa del Patrimoni Cultural d'Avià*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament d'Avià.
- Cortés Elía, M. del Agua (2004) *Mapa del Patrimoni Cultural de Bagà*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Bagà.
- Cortés Elía, M. del Agua (2003) *Mapa del Patrimoni Cultural de Montmajor*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Montmajor.
- Cortés Elía, M. del Agua (2005) *L'espai domèstic rural al pre-pirineu Berguedà. Estudi del mobiliari i de la seva relació amb l'entorn*. Beca per la realització de treball sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, any 2005, en el marc de l'IPEC.
- Cortés Elía, M. del Agua (2006) *L'espai domèstic i el mobiliari rural al territori de muntanya del Berguedà. Dades per fer un estudi comparatiu entre dues zones de la comarca: la muntanya i la plana*. Beca per la realització de treball sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, any 2006, en el marc de l' IPEC.
- Cortés Elía, M. del Agua (2006) "L'espai domèstic rural al prepirineu Berguedà. Estudi del mobiliari i la seva relació amb l'entorn". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 28, Generalitat de Catalunya, any 2006, p. 123-125. <http://www.raco.cat/index.php/revistaetnologia/article/viewFile/55265/63374>
- Cortés Elía, M. del Agua i altres (2007) "Les masies". A *Avià. Notes històriques d'un poble del Berguedà*. Centre d'Estudis d'Avià i Ajuntament d'Avià.
- Cortés Elía, M. del Agua (2007) *Mapa del Patrimoni Cultural de Saldes*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Saldes.

- Cortés Elía, M. del Agua (2007) "L'espai domèstic i el mobiliari rural al territori de muntanya del Berguedà. Dades per fer un estudi comparatiu entre dues zones de la comarca: muntanya i la plana". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 31, Generalitat de Catalunya, any 2007, p. 137-140.
<http://www.raco.cat/index.php/revistaetnologia/article/viewFile/74337/94506>
- Cortés Elía, M. del Agua (2009) *Espai domèstic i mobiliari rural al Berguedà*. projecte realitzat dins el programa de Recerca-Anàlisi del Centre de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya, Generalitat de Catalunya (període 2007-2009).
- Cortés Elía, M. del Agua (2009) "Avià, al Pirineu Català, de Cèsar August Torras". A *El Ressonà* núm. 62. Maig de 2009. Ajuntament d'Avià. P.20-22.
<http://www.avia.cat/el-poble-d-avia/actualitat/publicacions.php>
- Cortés Elía, M. del Agua (2010) "L'espai domèstic i el mobiliari rural al Berguedà. Estudi del mobiliari i la seva relació amb l'entorn". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 36, 2010, p. 155-161. <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3259463>
- Cortés Elía, M. del Agua (2012) "El espacio doméstico rural en la comarca del Berguedá (Cataluña) Una lectura arqueológica de los vestigios arquitectónicos". Comunicació al *Congrés Cultura y Patrimonio de los Pirineos*. Graus (Huesca), 18 al 20 de maig de 2012.
http://www.espaciopirineos.com/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=613&Itemid=51&lang=es
- Cortés Elía, M. del Agua (2013) "El espacio doméstico rural de un territorio pirenaico en la edad media": El Berguedà. Póster presentat al *Congrés El espacio doméstico en la Península Ibérica medieval: sociedad, familia, arquitectura, ajuar*. Granada, octubre 2013. CSIC i Universidad de Granada.
- Cortés Elía, M. del Agua (2015) "L'espai domèstic rural. Aproximació a l'evolució històrica de la organització de l'espai a una comarca de muntanya: el Berguedà". Comunicació a *Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis catalans. Institució catalana d'estudis agraris. Barcelona, març de 2015.
- Cortés Elía, M. del Agua (2015) *Mapa del Patrimoni Cultural de Montclar*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Montclar.
- Cortés Vicente, Ada (2009) *L'arquitectura domèstica de les ciutats romanes de Catalunya. Època tardorepublicana i altimperial*. Tesi doctoral. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Criado Boado (1986) *La construcción del paisaje: megalitismo y ecología en la Sierra de Barbanza (Galicia)*. Santiago de Compostela.
- Criado Boado, M. (1991) "Tiempos megalíticos y espacios modernos", a *Historia y Crítica*, I, p. 85-108.
- Criado Boado, F. (1999) "Del terreno al Espacio: planteamientos y perspectivas para la Arqueología del Paisaje". *CAPA*, 6. Universidad de Santiago de Compostela. P. 1-82.

- Cuisenier, J. (1991) *La maison rustique: logique sociale et composition architecturale*. París, Ed. P.U.F.
- Cura, M.; Rovira, J. (1976) "Consideracions sobre el poblat de Bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)". A *Cypselà*, núm. 1. P. 101-104.
- Curià, E.; Masvidal, C. (1998) "El grup domèstic en arqueologia: noves perspectives d'anàlisi". *Cypselà*, 12, pp. 227-236.
- Curós, J. (1993) *Arquitectura rural de la Garrotxa: estudi estructural*. Monografies d'història de la construcció, volum 2. Diputació de Girona, Universitat de Girona.
- Curós, J. (2005) "La masía: una mirada retrospectiva hacia la contemporaneidad". *Congreso internacional sobre arquitectura vernácula*. Carmona, octubre 2005. P. 328-331.
- Danés i Torras, J. (1930) "Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona.
- Danés, J. (1933) "Estudi de la masia catalana. Exposició de documents gràfics". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 458, p. 272-284. Barcelona.
- Danés, J. "De les espitlleres romàniques a les finestres-espitlleres gòtiques". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P.197-201.
- Danés, J. "Les finestres de pedra, decorades, en l'arquitectura de la masia catalana". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 203-205.
- Danés, J. "Les finestres geminades romàniques". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 207-214.
- Danés, J. "Balcons i galeries assecadors de fusta". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 215-220.
- Danés, J. (1935) "La llar de la masia catalana". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 221-229.
- Danés, J. "Els tipus de masies amb galeries". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 176-188.
- Danés, J. "Els tipus de la masia d'estructura clàssica simple". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 147-173.

- Danés, J. (1931) “Gènesis de l'estructura arquitectònica de la masia catalana”. Resum de la conferència donada al Centre Excursionista de Tagamanent el 28 de novembre de 1931 (Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Tagamanent, núm. 4, p. 86-96) A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 122-134.
- Danés, J. (1919) *Arquitectura popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Vall del Bac*. Barcelona. Impremta de la casa de la Caritat. També a *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 60-122.
- Danès, J. “Materials per a l'estudi de la masia”. A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Edició i estudi introductor de Jeroni Monner i Joaquim M. Puigvert. (2010) Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- Decrom, Khlava (1969) *Le style Louis XIII. Histoire, caractéristiques, usages*. Veniers: Gérard & C.
- Deetz, J. (1977) *In Small Things Forgotten*. Anchor books.
- *Diccionari visual de la Construcció*. Termcat. Generalitat de Catalunya. 1994.
- Díez Losada, F. (2004) *La tribuna del idioma*. Ed. Cartago. Costa Rica.
- Doglioni, F. (1997) *Stratigrafia e restauro*. Lint, Trieste.
- Donat, L. ; Lluch, R.; Mallorquí, E.; Soldevila, X.; To, L. (2001) “Usos i abusos del concepte mas”. A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII) Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 125-158.
- Eiroa Rodríguez, J.A. (2004) “Los inventarios bajomedievales como fuente para el estudio del mobiliario doméstico: una aproximación a los límites del registro arqueológico”. A *II Simposio de Jóvenes Medievalistas*. Lorca. Universidad de Murcia. P. 23-36.
- Escobet, M. (1982) “Un fotògraf poc conegut: Ramon Mas d'Avià”. A *L'Erol*, núm. 2, p. 23-26. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- Escudero, A.; Mainar, J. (1976) *El moble català al Monestir de Pedralbes*. Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Museu d'Art de Catalunya.
- Esteve, Albert (2003) *El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Dirigida per la Dra. Anna Cabré Pla.

- Esteve Palós, Albert; Valls Fígols, Miquel (2010) "Masos, masies i cases de pagès a la Catalunya de 1860: una anàlisi espacial". A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 69, 2010 (97-112)
- Falcó Martí, Ruth (2003) "La arqueologia del gènere: espacis de mujeres, mujeres con espacio". Universidad de Alicante. *Cuadernos de trabajos de investigación* núm. 6.
- Farías Zurita, Víctor (2009) *El mas i la vila a la Catalunya medieval: Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. Publicaciones de Universitat de València.
- Farré, Eduard (1990) "Els antics rellotgers de Gironella". A *El Vilatà, la revista del Berguedà*, any X, núm 82, p. 59-61.
- Fauet de, Monique (1961) *Meubles et ensembles. Moyen Age et Renaissance*. París. Charles Massin.
- Feduchi, Luís (1969) *El mueble español*. Biblioteca de Arte Hispánico. Barcelona. Ediciones Polígrafa.
- Feduchi, Luís (1976) "Els antics regnes de les quatre barres", *Itinerarios de arquitectura popular española*. Volum 3. Ed Blume. Barcelona.
- Feduchi, Luis (1998) *Historia del mueble*. Barcelona. Ed. Blume.
- Fernández Martínez, V. (1990) *Teoría y método de la arqueología*. Síntesis. Madrid.
- Ferrer i Alós, LL. (1996) *Masies i cases senyorials al Bages*. Ed. Angle. Manresa.
- Ferrer i Alós, LL. (2002) *La vida rural a Catalunya*. Angle editorial. Manresa.
- Ferrer i Alós, LL. (2003) *Les masies de Catalunya*. Ed Angle. Manresa.
- Ferrer i Alós, LL. (2009) *La Catalunya rural, abans i ara*. Saga editorial.
- Ferrer, M^a Teresa; Mutgé, Josefina; Riu, Manuel (Eds.) (2001): *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*, Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999. Ed. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Barcelona.
- Fierro, J.(2012) "Fortificació ibèrica i mas medieval del Montgròs. El Brull (Osona)". A *Actes de I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Manresa 28, 29 i 30 d'octubre de 2010. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, p. 231-233.
- Flannery, K.; Winter, M. (1976) "Analyzing household activities". A K.V. Flannery (ed.) *The Early Mesoamerican Village*. Academic Press. New York. P. 34-47.

- Flores, Carlos (1973) *Arquitectura popular española*. Ed. Aguilar, Madrid. Vol. IV.
- Folch, C.; Martí, R. (2007) "Excavacions arqueològiques al Vilar de Montclús (Santa Maria de Merlès, Berguedà): un assentament rural del segle IX". A *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sabadell, maig de 2006. Pp. 506-513.
- Folch, C.; Gibert, J.; Martín, J.; Rodrigo, E.; (2007) "L'ocupació de l'Alta Edat Mitjana del jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres, Berguedà)". *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell. maig de 2006. P. 758-769.
- Font, Josep; Solà, Montserrat (2010) *La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears. L'Estudi de la Masia Catalana*. La Magrana. RBA editors. Barcelona.
- Font Senties, Josep (2011) "L'estudi de la masia catalana. Difusió dels resultats d'una recerca". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 38, febrer 2011. Pp. 252-255.
- Fullana, Miquel (2005) *Diccionari de l'art i els oficis de la construcció*. Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- García Camino, Iñaki (1998) "La vivienda medieval: Perspectivas de investigación desde la arqueología", *La vida cotidiana en la Edad Media. VIII Semana de Estudios Medievales. Najera*. Biblioteca Gonzalo de Berceo. P. 77-110.
- Garriga, J. (1988) "La gàbia gran no fa millor l'aucell": l'arquitectura rural postremença i el "siti i forma de la casa" segons Miquel Agustí. Dins *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona. P. 11-20.
- Geladó, A.; Casquete, J. (2001) *Mapa de Patrimoni Cultural de Les Masies de Roda*. Ajuntament de Les Masies de Roda i Diputació de Barcelona.
- Gibert, J. (1985) *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu*. Ed. Millà. Barcelona. Primera edició de 1947.
- Gibert, J. (2011) *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI) Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*. Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Ramon Martí. UAB.
- Giese, Wilhelm (1931) "Terminologia de la casa Sulentina". *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, núm. 22. pp. 1-15. París: Eusko Ikaskuntza.
- Gonzalez, A. (1985) *Recerca o disseny. El monumento com a document històric i com a objecte arquitectònic viu*. Diputació de Barcelona. Servei de Catalogació de Monuments.
- González, A.; Moner, J.; Ripoll, R. (2005) *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Centre de Recerques d'història rural. Universitat de Girona. Figueres. Edicions Brau.
- González-Hontoria, G. (1974) "La casa popular, un tema actual de estudio". A *Cuaderno de prehistoria y arqueología*, Madrid, núm. 1. Pp. 137-139.

- Gonzalez Marcén, Paloma; Montón Subías, Sandra; Picazo Gurina, Marina (2005) "Movilidad y vida cotidiana: la construcción del espacio doméstico en las comunidades de la prehistoria reciente del nordeste de Iberia". Dones i activitats de manteniment en temps de canvi. Barcelona, 24-26 de novembre de 2005. *Treballs d'Arqueologia* 11.
- Gonzalez, A. (1985) *Recerca o disseny. El monumento com a document històric i com a objecte arquitectònic viu*. Diputació de Barcelona. Servei de Catalogació de Monuments.
- González Moreno-Navarro, A. (1999) *La restauración objetiva*. Memòria del SPAL. Diputació de Barcelona.
- González Ruibal, Alfredo (2003a) *La experiencia del otro. Una introducción a la etnoarqueología*. Akal ediciones. Madrid.
- González Ruibal, Alfredo (2003b) *Etnoarqueología de la emigración. El fin del mundo preindustrial en Terra de Montes (Galicia)*. Diputación Provincial de Pontevedra.
- Gou, Assumpta [et al] (1994) Catàleg de l'exposició, *La Cadira dels segles XVIII i XIX a Catalunya*, del 27 de maig al 10 de juliol de 1994. Museu Romàntic Can Papiol, Vilanova i la Geltrú. Diputació de Barcelona.
- Gorchs, M. (2007) "Roques autòctones del Berguedà que fan paret". A *L'Erol*, núm. 92. P. 12-15.
- Grau, M. i Rodrigo, E. (1998) "El jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres): un assentament del s. I aC. Al Berguedà", a Comerç i vies de comunicació (1000 a.C.-700 dC.) *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà. 1998. P. 125-135.
- Griera, A. (1928) "Feines i costums que desapareixen". Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (IEC) *Butlletí de Dialectologia Catalana*. Vol. XVI. P. 1-39.
- Griera, A. (1933, primera edició) (1974, segona edició) *La casa catalana*. Edicions Polígrafa. Barcelona.
- Gudiol, J. (1920) *El mobiliari litúrgic. Resum arqueològic*. Vic, Tipografia Balmesiana.
- Gudiol, J. (1931) *Nocions d'Arqueologia Sagrada catalana*, Impremta Balmesiana, Vic, segona edició.
- Guichard, P.; Van Staëvel, J.P. (1995) *La casa andalusí: ensayo de lectura antropológica. Casas y palacios de al_Andalus*. Granada. P. 45-51.
- Gutierrez LLoret, Sonia. (2012) "Gramática de la casa. Perspectivas de análisis arqueológico de los espacios domésticos medievales en la Península Ibérica (siglos VII-XIII)". *Revista Arqueologia de la arquitectura*, 9, enero-diciembre 2012, p. 139-164.

- Haensch, Günter (1985) *El vocabulario aragonès. A Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón*. XXXVI-XXXVII. P. 313-345.
- Hodder, Ian (1986) *Interpretación en arqueología. Corrientes actuales*. Ed. Crítica. Barcelona.
- Iglésias, J. (1962) *El fogatge de 1365-1370*. Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.
- Iglésias, J. (1979) *El Fogatge de 1515*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.
- Iglésias, J. (1981) *El fogatge de 1553*. Barcelona. Fundació Salvador Vives i Casajuana. Volum I.
- Iglésias, J. (1974) *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*. 3 vols. Fundació Vives i Casajuana. Barcelona.
- Iglésias, J. (1982) "Demografia històrica i actual del Berguedà". *XXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Centre d'Estudis Berguedans. Ajuntament de Berga. P. 37-58.
- Iglésias, J. (1991) *Fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. Fundació Salvador Vives i Casajuana. Barcelona.
- Junyent, E.; Lafuente, A.; López, J.B. (1994) "L'origen de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme a la Catalunya occidental". A *Cota Zero*, núm. 10. Vic. P. 38-48.
- Junyent, A. (2010) *Mapa de Patrimoni Cultural de Vallcebre*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Santa Maria de Vallcebre.
- Krüger, F. (1963) "El mobiliario popular en los países románicos". Separata de la *Revista Portuguesa de Filologia*. 2 volums. Coimbra. Dos volums.
- Krüger, F. (1996) *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1 (dues parts) Eds. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo. Primera edició de 1936 (primera part) i 1939 (segona part)
- Ladero Quesada, Manuel-Fernando (1997) "La vivienda: espacio público y espacio privado en el paisaje urbano medieval". A *Actas de la VIII semana de estudios medievales: La vida cotidiana en la edad media*, Nájera del 4 al 8 de agosto. 1997. Instituto de Estudios Riojanos. Logroño.
- Lencina, X. (2001) "La història des del subjecte. Inventaris post mortem: consum, microhistòria i cultura material a la Barcelona moderna », a *Estudis històrics i documentats dels Arxius de Protocols*. Vol. XIX, Barcelona, Col·legi de Notaris de Catalunya. P. 200.
- Lencina, X. (2012) "La vida millorada: els interiors de 1600 a 1700", Dins Garcia Espuche, A. Et alii, *Interiors domèstics. Barcelona 1700*. Ajuntament de Barcelona. P. 58-99.
- Lévi-Strauss, C. (2000) *Antropología estructural*. Paidós. Barcelona.

- Lladó i Font, J. (1989) "L'arquitectura rural i l'exorcització de sortilegis". *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró. Núm. 35. P. 38-44.
- Llobet i Reverter, Salvador (1985) "La casa rural". A *Geografia de Catalunya*, capítol XXI, pp. 481-498. Ed. Aedos, Barcelona. (primera edició 1958)
- Llopart, Dolors (2000) "L'espai domèstic", a *Art de Catalunya. Art i Etnologia*. Barcelona. L'Isard.
- López Mullor, Alberto (2002) "Veinte años después". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 1. P. 159-174.
- López Mullor, Alberto (2009) "La construcción de un método de intervención en el patrimonio arqueológico edificado". *Jornadas Arqueología aplicada al estudio e interpretación de edificios históricos*. Ministerio de Cultura. Madrid, 14, 15 y 16 de octubre de 2009. P. 65-102.
- Lucie-Smith, Edward (1980) *Breve historia del mueble*. Barcelona. Ediciones del Serbal.
- Marco Gascó, Ch. (2001) *De re coquinaria*. Quadern didàctic.
<https://dl.dropboxusercontent.com/u/20413958/Cuadernos/DERECOQUINARIA2011val.pdf>
- Martín, Albert i Martín, Antoni (2001) "Vil·la romana de Sant Bartomeu de La Valldan (Avià, Berguedà)". *Jornades d'Arqueologia*. La Garriga. P. 192-193.
- Martín, Jairo; Rodrigo, Ester (2000) "El jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus (Casserres-Berguedà)". *Dovella* nº 67. Pàgs. 41-44.
- Martín, Jairo i altres (2000) "El poblat iberoromà del Serrat dels Tres Hereus (Casserres): un assentament del segle I aC al Berguedà". A *Tribuna d'Arqueologia* 1999-2000, p. 127-146. Barcelona.
- Mainar, Josep; Català Roca, Francesc (1976) *El moble català*. Barcelona. Destino.
- Mainar, Josep (1989) *Vuit segles de moble català*. Col·lecció Nissaga nº 10. Barcelona. R. Dalmau editor.
- Mainar, J. (1999) *Diccionari dels oficis del moble i de l'interiorisme*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- Mallol, M.T. (2001) "Establiments de masos després de la pesta negra". A *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 189-212.
- Mallorquí, E. (2009) "Les celleres medievals de les terres de Girona". A *Quaderns de la Selva*. Centre d'Estudis Selvatans núm. 21, p. 117 a 148.

- Mannoni, T. (1984) "Metodi di datazione dell'edilizia storica". A *Archeologia Medievale*, núm. XI, Florència, p. 396-404.
- Mas, Sergi (2003) *El moble a Andorra*. Andorra la Vella. Biblioteca d'Andorra.
- Massot, M.J.i altres (1995) *El moble a les illes Balears. Segles XVIII-XIX*. Barcelona. Àmbit Serveis Editorials.
- Mauss, M. (2007) *Manual de etnografia*. Fondo de Cultura Económica de España. Madrid.
- Mesas Torronteras, Inma (2015) "La masia can Iglesias: testimoni del passat agrícola de Sant Martí de Provençals (Barcelona)". *I Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis catalans. Institució catalana d'estudis agraris. Barcelona, març de 2015.
- Mileto, C.; Vegas, F. (2009) "El análisis estratigráfico: una herramienta de conocimiento y conservación de la arquitectura". A *Jornadas de Arqueología aplicada al estudio e interpretación de edificios históricos. Últimas tendencias metodológicas*. Ministerio de Cultura. Madrid. P. 145-157.
- Molas, D.; Sánchez, E. (1994) "Coneixement actual sobre l'hàbitat i l'habitació a la Catalunya central". A *Cota Zero*, 10. Vic. P. 60-72.
- Moner i altres (1981) "Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1955)", dins "La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana". *Revista 2c Construcción de la ciudad, La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*, núm. 17-18. Març 1981, Barcelona, p. 87-91.
- Moner, J.; Pla, A.; Riera, J. (1976) "La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana". *Revista 2c Construcción de la ciudad, La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*, núm. 17-18. Març 1981. Barcelona.
- Moner, J. (1998) "L'estructura tipològica del mas: els precedents medievals", a Quaderns, 19. *Actes de col·loqui El mas medieval a Catalunya*. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles-UdG.
- Moner, J. (2001) "La sala com a espai vertebrador de l'evolució tipològica del mas" A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII) Aspectes arqueològics, històric, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 263-277.
- Moner, J. (2003) "L'origen de la masia clàssica". Dins AA.VV. *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Barcelona. Enciclopèdia catalana. P. 246-248.
- Moner, Jeroni (2005) "La masia: una arquitectura singular", dins AA.DD. *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Brau edicions. P. 61-86.

- Monjo Carrió, J. (1998) "La evolución histórica de la arquitectura de tierra en España", a *Arquitectura de Tierra*. Encuentros internacionales Navalpalos. P. 31-44.
- Montenegro, Riccardo (1991) *Muebles. Guía para el reconocimiento de los muebles desde el renacimiento hasta los años cincuenta*. Madrid. Anaya.
- Montenegro, Riccardo (1994) *Historia del mueble*. Madrid. Anaya.
- Montón, S. (2000) "Las mujeres y su espacio: una historia de los espacios sin espacio en la Historia". *Arqueología Espacial*, 22, pp. 45-59.
- Montllor, J. (2012) *Mapa de Patrimoni Cultural de Casserres*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Casserres.
- Moragón Martínez, Lucía (2007) "Estructuralismo y postestructuralismo en arqueología". *A Arqueoweb. Revista sobre arqueología en internet*, núm. 9.
- Morell, J. (1994) *Diccionari històric d'eines agrícoles de Vila-seca*. Fundació Salvador Vives i Casajuana. Barcelona.
- Muntané, J. i altres (2010) *La casa, la feina, la vida quotidiana de la Catalunya septentrional*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà.
- Murlà, J. (1983) "Notícies dels temples de l'ardiaconat de Besalú a través d'un document del bisbe Josep de Taberner i d'Ardena", *IV Assemblea d'Estudis sobre el comtat*, 1.
- Nagore Laín, Francho (1994) "Los occitanismos en aragonés". *Alazet*, 6. 119-173.
- Nebot, Noemí; Prida, David (2002) "L'Avenc: exemple de l'evolució d'un mas medieval (Tavertet, Osona)". A *Actes del Congrés Intervencions arqueològiques 1998-2002*. ACRAM, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval. Sant Cugat. P. 693-696.
- Noguera i Canal, J. (2001) "Josep Blanxart i el poble d'Avià". *L'Erol*, núm. 68. P. 14-15.
- Noguera i Canal, J. (2005) "La colònia agrícola de Graugés". A *L'Erol* núm. 86-87. P. 45-49.
- Ollich, I.; Cubero, C. (1991) "El graner de l'Esquerda: un conjunt tecnològic agrari a la Catalunya medieval". *Actes del 1er i 2n Curs d'Arqueologia d'Andorra*. Andorra la Vella. P. 33-47. També a "Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l' Esquerda, 1991-1994". UB. 1998. P. 42-50.
- Ollich, I.; de Rocafiguera, M. (1991) "Les etapes de poblament al jaciment de L'Esquerda". A *Tribuna de Arqueologia, 1989-90*. Generalitat de Catalunya. P. 100-110.
- Ollich, I. (2003) "Arqueologia i vida quotidiana a l'època medieval. L'excavació i interpretació d'una casa del segle XIII al jaciment de l'Esquerda". A *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 23-24, (Homenatge al prof. J.R. Julià Viñamata), Universitat de Barcelona. Barcelona, pàg. 145-165..

- Ordeig i Mata, Ramon (2002) *Els estudis medievals a osona els darrers cinquanta anys*. Revista AUSA XX, P. 53-67. Patronat d'Estudis Osonencs. Vic.
- Ordeig i Mata, Ramon (1993-94) *Les dotalies de les esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*. Vic.
- Padilla, Ignacio (1984) "Contribución al estudio de las cerámicas grises catalanas de época medieval: el taller, los hornos y la producción de Casampons", a *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya Medieval, Acta Mediaevalia*, annex 2. Barcelona. Universitat de Barcelona.
- Palahí, L.; Sagrera, J.; Nolla, J.M. (2015) "De casa forta a masia. Evolució arquitectònica de la Torre Desvern (Celrà, El Gironès)". *I Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis catalans. Institució catalana d'estudis agraris. Barcelona, març de 2015.
- Pallarés, M. (2000) "Género y espacio social en arqueología". *Arqueología Espacial*, 22, pp. 61-92.
- Pancorbo, Ainoa (2012) "Resultats de la intervenció arqueològica realitzada a la masia de Can Roca de Baix, Castelldefels". *IV Trobada de Centres d'Estudis i Estudiosos d'Eramprunyà*. Castelldefels, 3 de desembre de 2011, Centre d'Estudis de Gavà, Gavà.
- Parenti, R. (1983) "Le strutture murarie: problemi di metodo e prospettive di ricerca". *Archeologia Medievale*, 10, p. 332-338.
- Parenti, R. (2002) "Dalla stratigrafia all'archeologia dell'architettura. Alcune recenti esperienze del laboratorio senese. Università degli Studi di Siena". *Arqueología de la Arquitectura*, 1. Págs. 73-82
- Parodi, Anibal (2005) *Puertas adentro. Interioridad y espacio doméstico en el s. XX*. Arquitectext, 34. UPC. Barcelona.
- Pey, S. (2007) *Glossari del moble*. Edicions Escola Massana. Barcelona.
- Piera, Mónica; Mestres, Albert (1999) *El moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*. Manresa. Fundació Caixa de Manresa. Angle editorial.
- Piera, Mónica (2000) "Els cadiraies de boga a la Barcelona de la fi del segle XVIII". *Afers*, 37, 633, 640.
- Piera, Mónica (2002) *La calaixera o comoda catalana y sus variantes tipológicas en el siglo XVIII*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona.
- Piera, M (2005a) "Arquilles barcelonines del final del segle XVII", *Estudi del Moble*, 1, 12-15.

- Piera, Mónica (2005) "La cómoda y el tocador, muebles de prestigio en la sociedad catalana del siglo XVIII". A Pedralbes: revista d'història moderna, núm. 25, p. 259-282. Barcelona.
- Piera, Mónica (2008) Audàcia i Delicadesa. El moble de Torroella de Montgrí i L'Empordà (1700-1800). Fundació privada Mascort. Torroella de Montgrí.
- Pizzo, Antonio (2010) "Propuesta para la documentación y clasificación de las técnicas constructivas romanas". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 7, p. 277-286.
- Pla Cargol, J. (1926) *L'art popular i la llar a Catalunya*. Ed. Dalmau Carles Pla. Girona.
- Pladevall, Antoni. (1979) "Sant Sadurní de Rotgers. Noves descobertes". A *La Popa*, núm. 3. Borredà.
- Pons i Brun, E.; Llorens i Rams, J. M. (1991) "L'organització de l'espai domèstic a puig Castellet. Lioret de Mar-la Selva". *Cypselà*, IX, 1991, Girona, p. 95-110
- Pons i Brun, E. (1994) "L'hàbitat a Catalunya durant el Primer Mil·lenni aC.: els precedents de l'habitació consolidada". A *Cota Zero*, 10. P. 9-18.
- Pont, M. (2005) *Vocabulari del pagès*. Museu Comarcal de Cervera. Ed. Proa. Barcelona.
- Puig i Cadafalch, J. (1913) "La casa catalana". Dins *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seva època*. Barcelona. Estampa d'en Francisco Altés.
- Puigvert i Solà, Joaquim. M. (1998) "L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)". A *Revista d'Estudis d'història agrària*, Núm.: 12, 1998, p. 78-108.
- Puigvert, J.M. (2008) *Josep Danès i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònic*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Puigvert i Solà, Joaquim M. (2011) Josep Danés (1891-1955). "Un estudio de caso al servicio de la historia social de las profesiones liberales en Cataluña". *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universidad de Barcelona, Vol. XVI, nº 906.
- Pujadas, J.; Soronellas, M.; Casal, G. (2007) *Cada casa és un món. Família, economia i arquitectura a Cerdanya*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 14. Generalitat de Catalunya.
- Pujol, F. (1984) "Antics inventaris del bisbat d'Urgell". *Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres*. Vol. II.
- Quirós, J.A.; Fernández, M. (2001) "La evolución de las técnicas constructivas en Asturias en la Edad Media". A *Actas del V Congreso de Arqueología Medieval Española*. Vol. I, p. 371-382. Junta de Castilla y León. Valladolid.

- Quirós Castillo, J. A. (2002) *Arqueología de la Arquitectura en España*. *Arqueología de la Arquitectura*, 1. P. 27-38.
- Quirós Castillo, J. A. (2007) "Las aldeas de los historiadores y de los arqueólogos en la Alta Edad Media del norte peninsular". A *Territorio, sociedad y poder*, núm. 2, p. 65-86.
- Quirós Castillo, J. A. (2012) "Arqueología de la Arquitectura y Arquitectura doméstica en la alta Edad Media europea". *Arqueología de la Arquitectura*, 9, págs. 131-138.
- Rapoport, A. (1972) *Pour une anthropologie de la maison*. París, Dunod.
- Ripoll, Ramon (2005) "La vida al mas", dins AA.DD. *La masia catalana*. Evolució, arquitectura i restauració. Brau edicions. P. 39-59.
- Ripoll, Ramon (2009) "Valor arquitectònic de les masies a la ciutat de Barcelona". *Masies de Barcelona*. Barcelona: Angle Editorial.
- Ripoll Masferrer, R.; Julián Pérez, F.; Tresserras Picas, J.; Espinach Orús, F. X. (2014) "Arquitectura tradicional agrícola a l'entorn de la ciutat de Barcelona en el s. XIX". *Biblio 3W, Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*. Universidad de Barcelona. Vol. XIX, nº 1082. http://www.ub.edu/geocrit/b3w-1082.htm#_edn20
- Ribas i Serra, Salvador (2015) "Les masies del Maresme. Paisatge i Arquitectura". *I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis Catalans – Institució Catalana d'Estudis Agràries . Barcelona, 11-12-13, març 2015.
- Riu, M. (1966) *Santa Maria de Montbenet. Notes documentals d'un antic monestir cistercenc de monges radicat a Berga*. Edicions del Museu Municipal de Berga.
- RIU, M. (1971) "Les activitats d'un notari de muntanya al segle XIV". *Estudis d'història medieval IV*, Barcelona.
- Riu, M. (1972) "El manso de la Creu de Pedra en castellet, municipio de Guixers (Lérida)". *Noticiario arqueológico Hispánico*, 1. Madrid, pp. 183-196.
- Riu, M. (1975) "Estaciones medievales en el término municipal de Saldes". A *Arqueologia*, III, Madrid. Pàg. 272-290.
- Riu, M. (1986) "Aspectes històrics i arqueològics del mas", a *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Consell Superior d'Investigacions Científiques - Institució Milà i Fontanals. Barcelona 2001. P. 19-48.
- Riu, M.; Segret, M. (1986) "Les torres o masies fortificades de la Vall de Lord", a *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Barcelona. P. 201-2015. Acta Mediaevalia, annex 3.

- Riu, M. (1987) "L'antiga indústria del guix a la Vall de Lord". *Cardener: Revista de l'Institut d'Estudis Locals de Cardona i el Centre d'Estudis del Solsonès*, núm. 4, p. 35-59.
- Riu, M. (1989) *L'arqueologia medieval a Catalunya*. Els Llibres de la Frontera, 28. Barcelona.
- Riu, M. (1990) "Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval". *Cota zero*, núm. 6, p. 57-66.
- Riu, M. (1992) Arqueología de los núcleos de población en la Edad Media. Instituto de Estudios Riojanos. P. 13-30.
- Riu, M. (1993) "Algunos modelos de población dispersa y agrupada en la Cataluña medieval". *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 7. Madrid, pp. 89-93.
- Riu, M. (1996) "La familia en l'àmbit pirinenc als segles IX i X". *Revista d'etnologia de Catalunya*. Núm. 8. P. 14-19.
- Riu, M. (2001) "Aspectes històrics i arqueològics del mas". A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 19-48.
- Riu, M. (2003) "La vivienda rural en el Prepirineo y Pirineo catalán (siglos XI al XVI)". *Scripta Nova, Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universidad de Barcelona. Vol. VII, núm. 146. [http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(001\)htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(001)htm)
- Roig Buxó, J. (2009) "Asentamiento rurales y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos VI al X)". A *The archaeology of early medieval villages in Europe*, a cura de Jaun Quirós Castillo, Bilbao (Documentos de arqueología e Historia), pp. 207-251. www.retimedievali.it
- Roigé, X.; Estrada, F.; Beltran, O. (1997) *La casa aranesa*. Col·lecció Polaris. Garsineu Edicions. Tremp.
- Roigé, X.; Estrada, F. (2001) *El mas al Montseny: la memoria oral*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 16. Generalitat de Catalunya.
- Roigé, X.; Estrada, F.; Beltran, O. (2011) "Costums i usos". A *La casa al Pirineu: evolució, arquitectura i restauració*. Col·lecció Arquitectura tradicional, núm. 4. Editorial Brau. P. 53-81.
- Rolón, Guillermo; Rotondaro, Rodolfo (2010) "Empleo del método estratigráfico en el estudio de la vivienda rural vernácula construida con tierra. Un caso de aplicación en La Rioja, Argentina". *Arqueología de la Arquitectura*, 7, Madrid/Vitoria, págs. 213-222.
- Rousseau, Francis (2000) *El gran libro de los muebles. Estilos del siglo XVI al XX*. Barcelona. Iberlibro.

- Rumbo, A. (2000) "Dues referències inèdites sobre el Corpus berguedà al segle XV". A *L'Erol* núm 67. Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga.
- Rumbo, A.; Soca, I. (2000) *Mapa de Patrimoni Cultural de Berga*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Berga.
- Rumbo, A.; Soca, I. (2001) *Mapa de Patrimoni Cultural de Vilada*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Vilada.
- Sabaté i Curull, Flocel (1990) "Els Objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV". *Anuario de estudios medievales*. Barcelona, núm. 20, p. 53-108.
- Saguer, E. (coord.) (2005) *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins. 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 22. Generalitat de Catalunya.
- Saguer, E. (coord.) (2001) *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 11. Generalitat de Catalunya.
- Sala i Garcia, Teresa M. (1996) "Una Aproximació als escenaris quotidians: mobiliari de la Casa Busquets per als Gorina i els Turull". *Arraona*, III època, núm. 18 (primavera 1996), p. 81-86. Sabadell.
- Salazar, N. (2006) *Mapa de Patrimoni Cultural de Les Masies de Voltregà*. Ajuntament de Les Masies de Voltregà i Diputació de Barcelona.
- Salrach; J.M. (1977) "Mas prefeudal i mas feudal". A *Territori i societat a l'Edat Mitjana: Història, arqueologia, documentació*. Edició a cura de Jordi Bolòs, Joan J. Busqueta. Edicions de la Universitat de Lleida. P. 13-40.
- Salvat Torregrosa, Adriana (2011) *La tàpia a Catalunya. Pervivència i desaparició. El testimoni dels últims tapiadors del Pla d'Urgell*. Generalitat de Catalunya. Estudis sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, 2. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. Departament de Cultura.
- Sánchez, Joan-Eugeni (1988) "Un ejemplo de penetración del modo de producción capitalista: la crisis del mas". A *TC Revista de Geografía*, vol. XXI-XXII. Barcelona, p. 11-17.
- Sánchez, E. (1986) *Memòria de les prospeccions arqueològiques a Can Bonells*. Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia i Paleontologia.
- Sánchez, E. (1987) "L'assentament ibèric rural de can Bonells, a la riera de Merlés". A *L'Erol*, núm. 19. P. 37-39.
- Sánchez, E. (1990) *L'època ibèrica. A El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit nº 4. Àmbit de Recerques del Berguedà. P. 197-225.

- Sánchez, E. (1992) *Can Bonells, assentament rural d'època ibèrica al Berguedà*. Quaderns de l'Àmbit de Recerques del Berguedà, núm. 2. P. 99-130.
- Sandiumenge, Magí (1929) *La masia catalana*. Llibreria Catalònia. Barcelona.
- Sanmartí, J.; Santacana, J. (1994) "L'urbanisme protohistòric a la costa de Catalunya". A *Cota Zero*, 10. P. 27-37.
- Santamaria, J. (1935) *Memòries del monestir de Sant Pere de la Portella i de tot el seu abadiat i baronia*. Solsona. (còpia a ADS)
- Santandreu, M.D. (2006) *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.
- Santandreu, M.D. (2006) "L'aixovar metàl·lic dels masos A i B de Vilosiu". *L'Erol*, Núm. 91, p. 23-26.
- Santandreu, M.D. (2007) "Els béns d'un mestre de cases a la Berga del segle XIV". *L'Erol*, núm. 92. P. 10-11.
- Santmartí i Roset, Carme (1993) *La Pagesia benestant a la Catalunya central. L'exemple del Mas Sanmartí*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Llorenç Ferrer i Alòs. Universitat de Barcelona. Departament d'Història Contemporània.
- Santmartí i Roset, Carme (1994) "La Pagesia benestant a la Catalunya central. L'exemple del Mas Sanmartí". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona, núm. 5 (1994), p. 135-145.
- Santmartí i Roset, Carme (1995) *La Pagesia benestant al Bages, el mas Sanmartí*. Angle Editorial, Manresa. Beca d'investigació de Caixa de Manresa l'any 1991.
- Schiffer, M. B. (1990) "Contexto arqueológico y contexto sistémico". A *Boletín de Antropología Americana*, núm. 22, p. 81-93.
- Serra Clota, A. (1987) *La comunitat rural a la Catalunya central en la Baixa Edat Mitjana: Collsacabra (S. XIII-XVI)*. Tesis Doctoral. Universitat de Barcelona.
- Serra Clota, Assumpta. (1988) "El trabajo de la mujer en una comunidad rural catalana en la Baja Edad Media: administración y gestión de bienes". A *V Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Madrid. El trabajo de las mujeres en la edad media hispana*. p. 83-98.
- Serra, A. (1988) "Prospecciones arqueológicas a Tavertet (Osona)". *Acta historica et archaeologica mediaevalia*. Núm. 9. P. 529-530.
- Serra i Clota, A. (1990) *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*. Eumo editorial. Barcelona.

- Serra, A. (1991) "Prospeccions a Tavertet". *Acta historica et archaeologica mediaevalia*. Núm. 11-12. P. 539-549.
- Serra i Clota, A. (1993) "Anàlisi de la distribució espacial en la subcomarca del Collsacabra: Tavertet i Sorerols (Osona) en los siglos X-XV". *IV CAME*, vol. II, pp. 467-483.
- Serra i Clota, A. (1996) "Evolució tipològica del mas a Tavertet (s. X-XV) Resultats de les campanyes de prospeccions". *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, N° 16-17, 1995-1996, págs. 245-265
- Serra i Clota, A. (1998) "La forma constructiva en el mundo rural catalán (ss. XIV-XVI)". *Actas del Segundo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, A Coruña, 22-24 octubre 1998. SEDHC, U. A Coruña, CEHOPU. 1998. P. 465-474.
- Serra i Clota, A. (2000) "Evolución de la construcción del hábitat en el poblamiento rural agrupado en Cataluña del siglo XI al XIII (sagreras, centros fortificados,...)". *Actas del Tercer Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Sevilla, 26-28 octubre de 2000. SEDHC, U. Sevilla, Junta de Andalucía, COAAT Granada, CEHOPU. 2000. P. 1027-1037.
- Serra i Clota, A. (2001) "Anàlisi del procés de la vil·la al mas". A *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 326-428.
- Serra i Clota, A. (2006) "L'anàlisi del territori a la Catalunya central, dos models d'assentament entre la muntanya (Collsacabra) i la Plana (Terme del castell de Voltregà) als segles XI-XIII". *Tribuna d'arqueologia*, N° 2004-2005, 2006, págs. 289-313
- Serra Clota, Assumpta (2007a) "La forma constructiva del Manso en la Catalunya del s. XII: un panorama diverso". *Boletín de arqueología medieval*, vol. 13 (2007) p. 289-321.
- Serra i Clota, A. (2007b) "Les novetats constructives als masos "horizontals" entre els segles XIII-XIV, a la Catalunya central". *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sabadell, maig de 2006. P. 496-505.
- Serra i Clota, A. (2011) "Anàlisi del manso en Catalunya, del libro: Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril de M. Agustí (1617)". *Actas del séptimo congreso nacional de historia de la construcción*. Santiago de Compostela. P. 465-474.
- Serra, A. (2012) "Excavació de la vila i domus de Todonyà (masies de Voltregà, Osona)". *Quaderns agraris*, 32. P. 111-124.
- Serra i Sellarès, Francesc (2005) *Sant Benet de Bages a l'època Montserratina (segles XVI-XIX)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni Simon i Tarrès. Universitat Autònoma de Barcelona, Dptm. Història Moderna i Contemporània.
- Serra Vilaró, J. (1930) *Baronies de Pinós i Mataplana*. Vol. I. Reedició de 1989 del Centre d'Estudis Baganesos. Bagà.

- Serra Vilaró, J. (1947) *Les Baronies de Pinós i Mataplana*. Volum II. Reedició de 1989 del Centre d'Estudis Baganesos. Bagà.
- Serra, R. (1999) "El ferrer del Riu". *L'Erol* núm. 63. P. 44-46.
- Serrano Pozuelo, Rosa M^a (2012) "Arqueología de la arquitectura nacimiento y desarrollo en España". *Arqueoweb. Revista sobre Arqueología en Internet* 14, 2012-2013. Pàgines: 119-148. <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/arqueoweb/pdf/14/Serrano119-148.pdf>
- Simon, S. (2007) *Mapa de Patrimoni Cultural de La Pobla de Lillet*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de La Pobla de Lillet.
- Simon, S. (2009) *Mapa de Patrimoni Cultural de L'Espunyola*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de L'Espunyola.
- Simon, S. (2010) *Mapa de Patrimoni Cultural de Castellar del Riu*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Castellar del Riu.
- Simon, S. (2011) *Mapa de Patrimoni Cultural de Puig Reig*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Puig Reig.
- Simon, S. (2012) *Mapa de Patrimoni Cultural de Castell de l'Areny*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament de Castell de l'Areny.
- Sobrado Correa, H. (2003) "Los inventarios post mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Media", a *Hispania. Revista Española de Historia*, núm. 215, sept-dic., p. 825-862.
- Solà, Xavier (2006) *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Joaquim M. Puigvert. Universitat de Girona.
- Solà Colomer, Xavier (2015) "Arquitectura, vida quotidiana i vida material en els masos de l'Alt Fluvià i el Brugent (1580-1660)". *I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis Catalans – Institució Catalana d'Estudis Agràries. Barcelona, 11-12-13, març 2015.
- Sorribes, R. (1993) *Les indústries tradicionals a les comarques de muntanya*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- Tabales Rodriguez, M. A. (2002) «Arqueología y rehabilitación en Sevilla. Desarrollo metodológico y práctico». A *Arqueología de la Arquitectura*. CSIC. Madrid, pp. 193-206.
- Tarradell, M. (1962) *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives.
- Taverner Dardena, J. (1725): *Instrucción pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona, disposada per lo Illustríssim y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner y D'Ardena, per la gracia de Déu, y de la Santa sede Apostòlica, Bisbe de*

Gerona, del Consell de sa magestat, en la segona Visita General de son Bisbat. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

- Tejerizo, C. (2012) "La arqueologia domèstica de la alta Edad Media en el quadrante noroccidental de la península Ibèrica (siglos VI-XI)". *Arqueologia de la Arquitectura*, 9, Madrid/Vitoria, págs. 181-194
- TERMCAT, Centre de Terminologia. *Lèxic de mobles. Lèxic de productes del suro.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Indústria i Energia, 1994.
- TERMCAT, Centre de Terminologia. *Lèxic de fusteria.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Indústria i Energia, 1994.
- Terradas i Saborit, Ignasi (1984) *El món històric de les masies.* Barcelona. Ed. Curial.
- Terradas, I. (2001) "La casa mítica i la casa jurídica. Reflexions sobre un contrast entre el País Basc i Catalunya". A *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)* Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 50-64.
- Tilley, C. (1990) *Reading material culture, structuralism, hermeneutics and post-structuralism.* Blackwell, Oxford.
- Tilley, C. (1994) *A phenomenology of landscape: places, paths amb monuments. Explorations in anthropology.* Oxford. University college. London.
- To, Lluís. (1997) *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba, 185. Barcelona.
- To, Lluís; Moner, Jeroni; Noguera, Berta (1998) *El mas medieval a Catalunya.* Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, núm. 19, Banyoles.
- Torras, Cèsar August (1905) *Pirineu Català. Guia itinerari.* Bergadà, valls altes del Llobregat. Tipografia L'Avenç. Barcelona.
- Torras, Marc (1990) "El mobiliari de l'Hospital de Sant Andreu de Manresa en el segle XV". *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, nº 7. Centre d'Estudis del Bages, p. 231-245. Manresa.
- Torrents, J. (2009) *Femer fa graner. Feines i eines de pagès a la plana de Vic del segle XX.* Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 19. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- Tort i Donada, J., i altres (2005) *Masies de Barcelona.* Angle editorial.

- Tous, Rosa (1985) *Les activitats d'un notari de Saldes a les darreries del segle XV*. U.B. Dptm. Història Medieval. Tesina de Llicenciatura.
- Vargas Lorenzo, C. (2013) "Reflexiones sobre cronotipologías". A *Arqueología de la Arquitectura*. Métodos y sistemas de análisis. ARQUEOLOGÍA DE LA ARQUITECTURA, 10, Madrid/Vitoria
- Vela, F. (2002) *Espacio doméstico y arquitectura del territorio en la prehistoria peninsular : tipología y razón constructiva en la arquitectura celtibérica*. Tesi Doctoral. Universidad Complutense de Madrid.
- Vigil-Escalera, A. (2006) "Primeros pasos hacia el análisis de la organización interna de los asentamientos rurales de época visigoda". La investigación arqueológica de la época visigoda en la Comunidad de Madrid, *Zona Arqueológica* 8, II, p. 366-373.
- Vigil-Escalera, A. (2012) "Apuntes sobre la arquitectura de los hogares y hornos domésticos altomedievales del centro de la Península Ibérica (siglos V-VIII dC.)". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 9. Madrid, Vitoria. P. 165-180.
- Vila i Carabasa, Josep M. (2001, 283-284) "Església de Sant Sadurní de Rotgers (Borredà, Berguedà)". A *Jornades d'Arqueologia 2001. Intervencions arqueològiques i paleontològiques a les comarques de Barcelona (1996-2001)*, La Garriga 2001, Preactes.
- Vila i Carabasa, Josep M. (2010) *Sant Sadurní de Rotgers (Borredà) Arqueologia i història*. Memòria. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona.
- Vila i Carabasa, Josep M. (2002) "Estudi històric i arqueològic de l'església de Sant Sadurní de Rotgers (Borredà, Berguedà)". A *Actes del Congrés Intervencions arqueològiques 1998-2002*. ACRAM, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval. Sant Cugat. P. 536-544.
- Vilà Valentí, J. (1973) *El món rural a Catalunya*. Ed. Curial. Barcelona, p. 61-72.
- Vila, Marc Aureli (2002) (Primera edició 1980) *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Barcelona. Edicions 62.
- Viladés, R., SERRA, R. (1989): "Inventari del patrimoni artístic i documental, religiós i civil, desaparegut durant la guerra civil". A *L'Erol* núm. 28, Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga. P. 41-58.
- Viladès, Ramon (2003) "L'ús de la fusta als segles XIII-XV". *L'Erol* nº 77, estiu 2003, pp. 28-31. Àmbit de Recerques del Berguedà. Berga.
- Villanueva, Juan de (1827) *Arte de albañilería, ó Instrucciones para los jóvenes que se dediquen a él, en que se trata de las herramientas necesarias al albañil, formación de andamios, y toda clase de fábricas que se puedan ofrecer*. Editat de forma pòstuma per Francisco Martínez Davila, Madrid. 1827. Reproducció facsímil de 1977, Asland.
- Vinyoles i Vidal, M.T. (1999) "L'utilitatge de la llar als darrers segles medievals". *Anuario de estudios medievales*, núm.29, p. 1165-1184.

- Vinyoles i Vidal, M.T. (2001) “La qualitat de vida en un mas del Vallès al segle XV: estudi d’un inventari del mas Canals de Rubí (Can Rosés)”. A *El mas català durant l’Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*, Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999. Ed. Consell Superior d’Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Departament d’Estudis Medievals, Barcelona. P. 479-520.
- Vinyoles i Vidal, M.T. (2011) “Hilar, cocinar, cuidar, cultivar, curar, educar, amar... quehaceres de las mujeres medievales”. A *Trabajo, creación y mentalidades de las mujeres a través de la historia: una visión interdisciplinar*. de la Rosa, C.; Dueñas, M.J.; del Val, M.I.; Santo Tomás, M. Universidad de Valladolid. P. 81-93.
- Vinyoles i Vidal, M.T. (2013) “El espacio doméstico y los objetos cotidianos en la Cataluña medieval”. A Congrés *El espacio doméstico en la Península Ibérica medieval: sociedad, familia, arquitectura, ajuar*. Granada, octubre 2013. CSIC i UNiversidad de Granada.
- Violant, R. (1948) *Art popular decoratiu a Catalunya*. Les Belles Edicions. Barcelona.
- Violant, R. (1976) *L’art popular a Catalunya*. Barcelona. Edicions 62.
- Violant, R. (1950) “Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña”. *Obra Oberta*, 3. Ed. Altafulla. Barcelona. Re edició de 1981.
- Violant, R. (1981) “Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà”. *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla. P. 191-227.
- Violant, R. (1949) *El Pirineo Español: vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona. Editorial Altafulla. Edició facsímil de 2003.
- Violant, R. (1951) “La indústria casolana del pa al Pallars Sobirà. El gra. Els molins. Els forns. Pastar”. *Obra Oberta*, nº 5. Barcelona. Reedició d’editorial Altafulla 1979, El Pedrís.
- Viollet-le-Duc, E. (1872) *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l’époque carlovingienne a la Renaissance*. Part I. Paris.
- Vitruvi, Marco (c. 80–70 a. C. - c. 15 a. C) *De Architectura*. Manuscrit descobert el 1414. L’exemplar més antic es conserva al Museu Britànic, data del segle VIII. La primera edició en castellà és de Miguel de Urrea (Alcalá de Henares, 1582).
- Wilmes, Rudolf (1937) “El mobiliario de la casa rústica altoaragonesa del vall de Vió”. *Revista Volkstum und Kultur der Romanen*, Hamburgo, X, p. 213-246, (traducció de J. Jaenisch, Universitat de Salamanca)
- Wilmes, Rudolf (1957) La cultura popular de un valle altoaragonés (valle del Vió) *Anales del Instituto de Lingüística de la Universidad de Cuyo* (Mendoza, Argentina), VI, p. 149-310.

- Wünsch, Germà (1991) “Del estudio de la organización espacial al análisis de las interrelaciones espaciales de los elementos arqueológicos”. A *Arqueología. Nuevas tendencias*, coordinat per Asunción Vila. CSIC, Madrid. Pp. 195-208.
- Xarrié, Jaume; Farré, Eduard (2008) *El rellotge català*. Col·lecció Patrimoni per Descobrir.
- Zamora, Francisco de. (1787 edició original), (1973, edició facsímil), (1985, ed. Curial) *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de Ramon Boixerareu, Barcelona: Curial.
- Ymbernón Vila, Andreu (1951) . “Inventario del Castillo de Cervera”. *Ilerda*. Año IX, núm. XV (enero-diciembre 1951), p. 81-89. Lérida.

DOCUMENTACIÓ D'ARXIU

- Cadastre d'Avia de 1767. “Catastro de casas y tierras del lugar de Avia, corregimiento de Manresa y subdelegación de Berga. Año 1767”. Arxiu Municipal d'Avia.
- Amillament d'Avia de 1862. “Província de Barcelona. Distrito municipal de Avia. Cuaderno de liquidaciones o amillaramiento que forma la junta pericial de dicho distrito, de los productos, gastos y utilidades de cada uno de los propietarios, colonos y ganaderosexistentes en el término jurisdiccional del mismo, con expresión de la cantidad y calidad de cada objeto de imposición”. Arxiu Municipal d'Avia.
- “*Registro de las casas de campo de cada Distrito y de los aforados de guerra*” de l'any 1856. Manuscrit enquadrat. Arxiu Comarcal de Berga.

El present document es va acabar d'escriure, revisar i relligar el mes de gener de 2016.

María del Agua Cortés Elfa